

ПЕЛИН ВЕЛКОВ

БРОД

chitanka.info

Всяко съвпадение е случайно.
Авторът

МОЯТ ПРИЯТЕЛ СМОКЪТ

Не помня случая. Как ще го помня — бил съм бебе! Но съм чувал за него от баба Петра, майката на мама, и от дядо Вълчо, който е бил на нивата тогава. Само мама не обичаше да говори за това.

Аз помня само нивата и крушата, ама вече като по-голям. Тая нива беше в местността Пропастта. Път минаваше покрай нивата за горите на Високо поле. Та отвъд пътя срещу нашата нива имаше голяма яма. Нея наричаха пропаст. Обрасла с трънаци и бодили, в нея се въдеха гущери и змии. Навярно и поради тази причина, големите казваха, че ямата няма дъно:

— Който се спусне в нея, слиза все надолу, докато стигне Долното царство, черното. От там връщане няма — разказваше вуйчо Тоно, а ние го зяпахме в устата. Бяхме вече големички и от приказките знаехме, че Долното царство е страшно — там има змейове, лами и какви ли не страшилища. По чудо някой се е измъквал от там.

Като голям ученик разбрах, че тази яма е обикновен понор. При дъждовно време мътните потоци вода се стичаха в нея и изчезваха под земята.

Помня нивата. Помня крушата в средата на нивата. Колко пъти съм си съдирал ризата, разкървавявал съм ръцете и босите си крака, докато се катерех да стигна сврачето гнездо на върха ѝ. Изглежда, че крушите не остаряват като хората, а по-бавно: дядо отдавна го няма на света, крушата преди години бе изкоренена, когато правеха големите блокове на кооперативното стопанство. Някога хората имали малки нивички и във всяка — круша или глог: за сянка през горещините. Помня, че в цялото землище на нашето село имаше такива круши — едри, шумнати, прилични на зелени купни или на едри наклакали кучета.

Ако в ранна пролет застанеш над Горни кладенец и погледнеш на запад отвъд реката, докато погледът ти опре чак в горите на Високо поле, няма да видиш крушите — сливат се с черната оран. Но в края на май ще видиш в ранните кукурузи белите кърпи на главите на

копачите. Лъскат сегиз-тогиз на слънцето мотиките, а жените и мъжете са наведени над земята, сякаш ѝ се кланят и я молят да възнагради труда им. В годините, когато тук зрееха житата (редуваха да сеят: една година кукуруз, другата жито), тогава погледът ти ще се къпе в огромното жълто море на нивите, в което като малки зелени островчета стърчат китнатите круши.

Тоя случай със смока бил преди много години. Жътвено време било. Аз — бебе. Вързала мама люлката ми за клоните на крушата — на сянка да бъдело синчето ѝ, защото голяма жегата била. Тато натоварил колата със снопи и я откарал към село. Дядо Вълчо и мама останали да дожънат нивата. Нека ви кажа, че дядо Вълчо — това е дядо ми по баща, защото имам още един дядо — дядо Къно, бащата на мама. А баба имам само една — майката на мама, баба Петра, майката на тато не помня, починала е отдавна... Та дожънвали те. Бързали. Кой ли в такова напечено време не бърза! Никой не знае какво ще е времето на следния ден. Ами ако мине някой градоносен облак? Отиде ти животецът — ще унищожи всичко.

Дядо Вълчо все казваше: голям пек беше. Жънали те с мама, глави не дигали. Каква ти почивка — време за почивка през зимата. Добре, ама по едно време дядо се сетил за мене, защото мама само веднъж ме била кърмила през целия предобед.

— Булка, ти дете имаш ли, нямаш ли? Забрави го. Я иди до крушата, па го виж какво прави. И без теб ще дожъна тоя изперък.

Сега се мъча да си представя картината. Хайде и вие с мен! Дожънала мама снопа си, изправила се, избърсала потното си лице. Навярно си е рекла: „Прав е тато, много време глас не подава момчето ми, не е ли огладняло, че да заплаче?“. Стигнала до крушата. Надникнала над люлката. Аз гукам и гледам трепкащите леко над главата ми листа на крушата. Усмихнала се мама и посегнала да ме вземе на ръце, посегнала и замръзнала на мястото си.

Чул дядо писък и като вихър — при крушата. Гледа — мама стои ни жива, ни умряла; лицето ѝ — бяло платно, очите облещени и само дясната ѝ ръка сочи люлката. Надникнал дядо — стъписал се и той. Гледал и не можел да повярва на очите си: гукам аз и махам с късите си дебели ръчички. Радвал съм се на нещо. На какво?

Дядо казваше:

— Види се, радвал си се на главата на смока. Лежи той на търкало на гърдите ти, вирнал глава нагоре.

Грабнал дядо Вълчо влечугото, хвърлил го на земята, стъпкал главата му с босите си крака.

— Ух, свате — кръсти се баба Петра, — добре, че не го е ухапала тая змия.

Дядо говори малко сърдито:

— И ти, свахо — змия, та змия! Нали и по-рано съм казвал, че смок беше. Смокът не е опасен. Смоковете са като кучетата: обичат да се навъртат около хората. Той подушил мляко.

Дядо продължава да разказва за смоковете. Интересно до немайкъде. Бил овчар. Веднъж закачил в гората на кошарата котле с прясно мляко на един клон. По едно време гледа — смок на дървото.

— Хитрец голям! — смее се дядо и очите му съвсем потъват под надвесените вежди и многото бръчки. — Пийнал си той мляко, чувам го като свирка. Защо? Свиква дечурлигата си: „Къде сте бре, тичайте да пиете прясно мляко, докато дядо Вълчо се е заплеснал с овцете из ливадите“. Не ме вижда, че съм при него вече. „Ей — викам му, — разбойнико, какво правиш тук, а? — Хванах го за гушата, та долу. — Магаре с магаре, не щеш да ловиш мишки, а готово млекце искаш!“ Нямах котка на кошарата, та тоя смок ми беше наместо котка: мишка не можеше да припари в къщето от него: ха я усети, ха я налапал! Ми. Смокът не е вреден. Аз и тоя, твоя де, в люлката, нямаше да го убия, ама майка ти много се беше изплашила.

Пак от дядо знам, че мама след тази случка не могла да се съвземе от страх, цяла седмица боледувала. Треска я хванала заради мен. После оздравяла, минало й.

Пиша сега този разказ, пък какви едни такива чудни мисли ми идват в главата:

— Ех, да си жив сега, дядо Вълчо, че да видиш какъв смок е легнал на сърцето ми и го смуче, смуче...

Такива глупави мисли ми идват, защото сега не съм здрав: получих инфаркт на сърцето. Ама той не е от оня смок, моя приятел.

ДЯВОЛЪТ, КОЙТО МЕ Е БЕЛЯЗАЛ

Най-големият белег, който имам на тялото си, не е от камък или тояга, нито от нож или куршум. От куче е. Трябва да съм бил съвсем малък — паметта ми е запазила за мен сега само отделни моменти.

Грее слънце. Всичко е весело: нацъфтелите джанки и сливи са като големи бели кълба и аз кой знае защо ги сравнявам с белия щърк, който има гнездо на бряста до дядо Банчови; всичко е бяло, хубаво и леко. То е защото мама ме води на гости у баба Петра. Неясна радост ме тегли нататък, макар аз да виждам баба почти всеки ден. Тя идва у нас — винаги весела, засмяна, прегръща ме и ме целува и винаги ми носи подарък нещичко. Но друго е да отидем в тяхната къща. Там всякога откривах нови и интересни неща.

Минаваме през вратницата. Над главите ни е цъфнала череша. Вече сме на каменните стъпала на къщата. Много стъпала и много високи. Може така да е било, защото краката ми са били къси.

По средата на стълбището нещо ме дръпна назад. Паднах, а онова ме дърпа и свлича по очи през каменните стъпала. Писъци. Само те са останали вкопани в паметта ми. Останалото зная от разкази посетне: както сме се качвали с мама по стъпалата, сурото куче на бабини, Караман, познало мама, ама мен, малкия човек, сметнало за крадец навярно, спуснало се и — хап! — ръфнало ме за прасеца на левия крак. Трябва да е било голямо и яко куче колкото едно магаре, щом ме е изтръгнало от ръката на мама и ме повлякло надолу. Казваха — глупаво куче било, щом не ме е познало.

Мама изпищяла. Баба тутакси пъкнала на прага на къщната врата — не ни чакала на гости, та много се зарадвала отначало. На виковете излязъл и големият ми вуйчо Велко. Появил се и дядо Къно:

— Какво става тука? О-хо, госте имаме, ама защо гостът плаче?

Помня само викове. Много викове. Големите махат ръце. Баба ме притиска до гърдите си и все повтаря:

— Нищо няма, нищо няма. Укя ти ще го бие тоя Караман...

Всички ме дърпат, правят нещо с мен. Питат боли ли ме. Не помня болка.

Стоим на язълка. Показват ми как вуйчо гони кучето из двора. Гръмна пушка. Караман се скри някъде. Сочат на вуйчо дългия плетен кош. Викат нещо. Ето, Караман пак тича, вуйчо подире му и гърми, Караман пада на бунището сред двора...

Тук пак има празнина в спомените. После научих — вуйчо застрелял кучето. Всички решили, че е бясно или глупаво, щом не ме е познало. Глупаво — чувах след това, — щом налита на деца.

Това ще е било по човешката логика. Мисля, че по кучешката ще е било друго: в къщата влиза непознат човек, макар и малък — хапи го! Затова те хранят, Карамане, да пазиш.

На гърмежите на вуйчо се стекли всички съседи и взели да псуват, кълнат и пустосват кучето. И всички предложили знанията си за лекуване на рани от ухапано.

Баба Иванка и баба Гена — да се залее мястото с ракия; баба Младена — да се наложи с репей; дядо Петко Левака — да се тури прахан. Този консулт стигнал накрая до единно заключение — да се остриже от убития пес козина и с нея (горена или не) да се наложи раната. Много помагало.

— За два-три дни ще му мине и помен няма да остане.

А останал такъв „помен“. Сега гледам дългата към три сантиметра, широка един и толкова дълбока ямичка върху прасеца на левия си крак и мисля — породисто куче ще е било, здрави зъби е имало, щом е отхапало цяла мръвка от крака ми. После ми минава през ума — и то е вярно: тая дупка не е ли от приложеното лечение?

Сетне се виждам на легло, завит с ново шарено чердже. Левият ми крак е дебел като кросно и боли, боли и нещо ме унася на сън.

— Карай детето при докторите!

Това е гласът на дядо Вълчо. На тато казва това. Чувам го и пак се унасям, а около мене бабички, бабички...

Аз имам много баби. Истинската е една — баба Петра, другите са роднински и приятелки на баба. Баба Гена е съседка на баба Петра. Слаба, спечена като моята баба. Все преди или плете нещо. Ръцете ѝ не мирясват. След години, както си седи на трикракото столче, само ще се повали с вик на земята: „Ух, какво става?“ и ще се раздели със света. От другата страна на баба Гена е съседката баба Иванка. Пак наша

роднина. Само че тя е дебела, тежка и дори страшна. Носи патерица и тая патерица неведнъж е летяла подир внука ѝ и подир мен. Бяла е като овца, а в черно ходи. Загубила в една година децата си от „лоша болест“. Господ ѝ оставил само едно. (Май че тогава за пръв път възненавидях този господ, който така жестоко наказва хората). Само баба Младена е по-различна от другите баби. Всички ходят с черни забрадки, а баба Младена — с бяла. Това е някакво отличие — тя донасяла бебетата от барата. Кротичко живееха бабите, така кротичко и напуснаха една по една света.

Сега знам, че съм получил инфекция — дали от кучето, или от лекуването, кой знае. Добре, че тато навреме ме откарал в болницата. Поклон на медицината! А за невежеството на бабите какво да кажа? Да извикам като Ян Хус, когато видял бабички да турят съчки на кладата му, „О, свещена простота!“ — никак не отива. Ония бабички са били грешни и са подклаждали огъня под Хус, за да им прости господ греховете, а моите баби са ми желали само доброто. Вярно, че между добри намерения и резултати невинаги има покритие.

Помня още как в деня, когато сваляха от крака ми всякакви превръзки, дядо Вълчо и дядо Къно седяха наведени над белега и дядо Вълчо рече:

— Хубаво те е белязал дяволът!

Тогава това много ме зачуди. Знаех, че Караман ме е ухапал, а дядо казва, че дяволът! Оня дявол от приказките ли? И защо ще ме бележи? Трябва да ме е хванал страх от такива мисли.

Далече по-късно, вече като ученик в гимназията, когато четяхме много и бяхме изгонили и бога, и дявола от живота си, аз казвах с гордост, като сочех белега на крака си:

— Аз, другари, отдавна съм човек на дявола. Белязан съм, негов съм, няма кръшкане...

Понякога и сега се чудя. След толкова претеглени болки и страдания от Караман, как не съм намразил кучетата? Аз винаги съм ги обичал и ги обичам и сега. Даже си мисля дали не ги обичам повече от конете. Но какво се чудя толкова и аз? Нима има селско дете, което въпреки всичко да не обича конете и кучетата?

ДО ОКОТО И ЗАД УХОТО

Няма човек без белези по тялото. Различни белези. Аз имам един особен белег до лявото око. До самото око — малко по-навътре да е било, сега да съм едноок.

Много отдавна е било. Като през мъгла или във вечерна дрезгавина прозират тия спомени. Като неясни стъпки.

Трябва да съм бил на четири години, не повече. Помня, живеехме още в старата дядо Вълчова къща в Хумни дол. После се преместихме в горния край на селото. Ох, този Хумни дол! Като пораснах, правехме си шеги с името му — наричахме го умни дол. Защо да не се поперчим, че сме родени в такъв дол — умен, — с което загатвахме и за своите лични мозъчни качества.

Чувам мама да казва:

— А излезте с така си Вълка вън да играете! Тук е много запушено. Я какъв дим...

Мама навярно ще е имала някаква работа въкъщи, та да не й пречим — хайде навън, на въздух. А то вън — всичко свети, бръмчи и пее. И такъв спомен още имам — хубава миризма идва от градинчето. То беше една малка градинка до къщата, градинка, пълна с цветя. И всички нацъфтели. Сред тия цветя — плетените кошерища, в които непрекъснато влизат и излизат пчелички.

— Ако не ги закачат — знаехме от дядо, — пчеличките няма да ви жилият. Те са добрички, те ни дават меда.

Няма да ги закачаме. Само ще влезем в градинчето, което е като малка китка сред пометения двор. Там, при цветята, хвъркат и много пеперуди. Все искам да си хвана една, ама то — посегнеш, тя хвъркне. В градинчето — може, може да си хвана. Лошото, че то е заградено отвсякъде с плет. Вярно, че не е висок. Опитвал съм се да го прескоча. Но аз и да мога, така Вълка не може. Моята братовчедка е по-голяма от мен с две-три години. Има като мен две ръце, но няма два крака, а само един. Не може да се изправи като мен на крака, не може да скача. Тя

пълзи. Питам мама защо чичо и стрина не ѝ направят още един крак, а мама ме гледа тъжно и клати глава:

— Не може такова нещо. Тя, така ти, така се е родила. Ти ѝ помагай да си играете!

Сега откриваме с кака ми, че има само едно място, през което може да се влезе при цветята, при кошерите и пеперудите и при онова накокошинено врабче, дето стои на дръвчето и цвърчи. Това място е прелез, на който е изправена малка стълба. По стълбата, по стълбата и — вътре сме. Добре, но кака не може да се катери.

— Чакай аз пръв да се изкача горе и ще ти подам ръка!

Стъпвам на първата пречка и посягам нагоре. Стълбата има всичко три стъпала, три пречки, но на мен тя ми се вижда голяма и стръмна. Да ме е страх? Няма такова нещо. Пресягам се да достигна второто стъпало. (После разбрах, че то било счупено. Хванал съм се за него и...).

Не помня как съм паднал и как съм ударил главата си тъкмо на един щръкнал от счупената пречка пирон. На моите писъци първа дотичала мама, после дошли и всички други, които били по това време въщи или из двора. Смътно си спомням суматоката, но сълзите на очите на мама — съвсем ясно. Навярно съм ревал мъжката — от болката, а може и от страх, като съм видял кръвта по лицето си.

— На окото нищо няма — чувам гласа на баща ми.

Но чудно, като пораснах, все ми се струваше, че този белег до окото е от рог на вол. Всички казват — не, ти падна на стълбата и се удари. И аз даже чувам гласове:

— Хайдеее, ще ти мине като на кутренце!

Възстановявам си картината на това падане. Поне донякъде. А някакъв волски рог току все пред очите ми. Мъчи ме тая неяснота. И питам мама:

— Стълбичката до градинчето — добре. Спомням си това. Но защо на мен все ми се струва, че вол ме е ударил с рог?

— Е, удари те волът, Сивия. То е друго. Той те удари по главата малко зад ухото. Не че беше лошо добиче, не бодеше, ама като се пазел от мухите, не те видял и... Ти тогава беше по-големичък. Не помниш ли? Чакай — мъчи се тя да си спомни нещо и дума накрая: — Беше на шест години. Толкова беше, защото дядо ти Вълчо тогава се помина. Помниш ли го?

— Него помня, мамо, но за вола — не.

Белегът от рога на Сивия не се вижда — в косата е. Но този до
окото и сега ми напомня: няма го градинчето в двора на старата къща,
няма я и така Вълка, няма ги старите... Останали сме само ние с
белезите.

ПОСВЕЩЕНИЕ ИЛИ СТРИЖБА

1.

Голяма тревога била за жените — да не се засрамят пред гостите. Такъв празник бил рядкост и трябвало да бъде както се полага. Навършил съм три години и дядо казал:

— Дойде време да направим стрижба на мъжа. Гответе се, жени, за неделя!

За мене била цялата тревога. Три години ножица не докосвала косата ми. Според някакъв старинен обичай, навършването на третата година се придружавало със стригане и отпразнуване на възмъжаването на момчето. Мъжки празник. Събрали се на гуляй роднини и приятели на дядо и тато. Не е нужно да се казва каква трапеза е имало, какво и колко се е яло и пило. Само чутото от баба ще кажа, защото аз нищо не помня от този ден:

— Когато стана твоята стрижба, половината от старите хора в селото се изпонапиха, та с кола ги откарваше баща ти до домовете им, па един взе, че и умря на другия ден.

Радвах се. Как не — мой празник. Но ми беше мъчно за този старец, дето умрял на другия ден. Както казва баба, старите се насъбрали и насядали на една дълга трапеза на двора. Мен ме турили на видно място. Дядо взел ножицата и започнал да стриже косата ми, като оставил само на темето едно снопче. Този кичур дядо заплел на плитка и за да не се разпилява косичника, залепил го с восък. Всички дигнали павурчета и бъклицы и пили и викали нещо, но баба не знае точно какво, защото това били мъжки благословии, дето се пускали и лоши думи, та жените нямали работа там. Навярно това ще са били пожелания да стана добър мъж, труженик и войник. В това време в широкия двор около трапезата разигравали коне младите хора — препускали, прескачали плетищата, изправяли конете на задни крака. Мен ме турили да стоя прав на един кротък кон, после ме провирали под корема му и не знам още какви такива гяволии. С други думи, готвили ме да стана смел ездач.

Тържеството минало по реда си с гайди и кавали, както се полага, тропнали и хорце, и ръченица и толкоз. А на другия ден баща

ми отрязал плитката:

— Обичаят си е обичай — рекъл той на мама, — но няма да оставим детето да ходи за кашмер.

Прибрала мама плитката, скътала я. Когато бях на петнадесет години, искаше да ме зарадва, та ми я показа. Пък аз само се усмихнах на старците и техните стари обичаи, от които вече нямаше и помен.

Сега не мога да си спомня какво впечатление ми е направило тогава разиграването на конете около трапезата, но навярно това приемане сред мъжете ме е вълнувало. Така или иначе, и сега страшно обичам коне. Не вярвам само от празника да е дошла тази страст, а ще съм имал и в кръвчицата си нещо от някогашните степни прадеди.

2.

Когато бях на пет-шест години, баща ми купи от банатските българи една ниска алеста кобила. Имал тато в село Войводово приятел или другар от казармата, когато служили войници, та той му продал жребната Алка. Конете, както казва дядо, са като хората — има и зли по характер, има и кротки. Кобилата излезе кротка.

Трябва да е било още през първите дни след довеждането на кобилата у дома. Помня, че я връзваха на открито под едно навесче. Дядо ѝ носеше прясна трева и вода във ведрото, развеждаше я из двора. Обичах да я доближавам, защото, като ме гледаше с едно голямо синьо око, вътре в окото виждах човече.

— Няма да се въртиш много-много около кобилата, че тя и хапе, и рита. Не те е опознала още. Настрана стой!

Беше слънчев, такъв ярък ден, че не можеше да се гледа с отворени очи. Нямаше никой от възрастните по двора и кобилата стоеше сама под навеса. Хрупаше трева, но като ме видя дигна глава и леко изхъхри — покани ме да отида при нея. Сега разбрах, че човечето в окото ѝ съм аз. Тя се зарадва, че отидох до нея и протегна муцуна към мен. Трепнах, но мъжки се задържах да не побягна настрана. А тя ме помилва по бузата с топлите си меки устни. Ха, хапела, ритала! Само ме плашат големите. Аз дори мога да се кача на Алка и като истински конник да седя на нея. Ама много висока е. Ако отида зад кобилата и се хвана за опашката и — по нея, по нея, та чак горе на гърба. Трудно е да се хване една конска опашка, която непрекъснато се мята ту на една, ту на друга страна. Когато най-после успях да я уловя с две ръце, Алка изви глава назад, видя ме и леко изпръхтя. Но решението ми да се покача на кобилата пропадна. Мама изпищя, дядо дотича и ме взе на ръце. Кобилата само дигна глава за малко и продължи да си хрупа тревата. Мама ме изтръгна от дядовите ръце и, като ме пляскаше по задника, повтаряше:

— Магаре такова! Нали съм ти казвала да не ходиш при кобилата, защото тя може да те ухапе или да те ритне.

— Е, тя е кротка, умен кон — говореше примирително дядо — и разбира от деца, ама... по-добре да стоиш настрана. Ох, дано и кончето, което ожреби, да е умно и кротко като нея, ще го дадем на тебе...

Представете си какво светло бъдеще се разкриваше пред мен, как няма да скачам от радост! После казах на дядо:

— Ходя при Алка, защото тя ми мирише на хубаво.

— Видите ли, нали ви казах — говореше дядо Вълчо горд и изпъчен пред мама и тато. — Мъж и половина ще стане. От сега личи, кавалерия ще е. Казак.

Тая случка се забрави, но мама все повтаряше на дядо да държи кобилата вътре в яхъра, докато се ожребела.

— Иначе тоя човек ще се завре под нея, може да го осакати.

„Тоя човек“ бях аз. Но мама не разбираше, че аз не искам да се завирам под кобилата, а да се кача на нея, да я възседна. Тогава мама ми каза, че едно дете — на Дудинци ли, на Печовци ли — се вряло така сред конете, докато един кон го ритнал, та надали щяло да остане живо.

— Бе то... — въздъхна дядо Вълчо, — от коня си зависи.

И държеше Алка в яхъра, но я разхождаше — до чешмата да пие чиста вода, до градината. Там нажъне прясна тревица и носи в един чувал.

— А подай на Алка ти тая жъмка — дума дядо и ми подава снопче трева. — Нека вземе от ръката ти, да свиква с тебе. Поглади я сега по шията. Ха така!

Кобилата хрупаше и клатеше глава.

— Благодари ти — казва дядо усмихнат, а очите му святкат. — Да знаеш, че конят и кучето са най-добрите другари на човека. Ама има глупци, които ги бият. Те му помощници, на човека де, па той да ги бие...

Гледай ти какви лоши хора имало! Ами как така ще бия Алка, щом тя ще ми даде кончето си, когато се ожреби.

3.

Голям рев му ударих тая сутрин. Разбрах, че дядо се кани да води Алка на разходка чак на Поляните. А мене не ще да ме вземе: бил съм малък, било далече. Как така далече? Че аз ли не знам къде са Поляните? Ходил съм. Тръгнеш по пътя, по пътя и си там.

— Пътища много — тръска глава дядо и гласът му пресипнал дудне. — Ама хайде, от мене да мине. Щом обещаваши да ходиш пеша...

Обещанието си обещание, но аз така много исках да яхна кобилата, че щом излязохме вън от селото, престорих се на уморен. Нали щом съм уморен, дядо ще ме качи на Алка.

— Знаех си аз — боботи и върти глава дядо. — Не си уморен, но аз ще те кача за малко, да ти мине мерака.

Времето беше хубаво, слънчево, дори горещо, а дядо опанджак носи — турил го на гърба на кобилата. Спомних си, че на тръгване каза на мама: „То лете без дряха не може“. Сега аз седя на тоя опанджак като на същинско седло. Чувствувам се голям. Ами че от кобилата се вижда толкова надалече и така хубаво. Един непознат свят. Наоколо всичко е зелено — ливадите, нивите, гората. И от слънцето самата зеленина като че свети, светят цветята от ляво и дясно на пътя, а пък ей там, на оная голяма поляна, оградена от хоро китни дървета — жълти цветя като същинска жарава.

— Добра среща, бай Вълчо — среща ни някакъв човек. Дядо поздравява, а мене гледа зачуден. Ами да. Казва: — Абе кой е този казак на коня?

Преструвам се, че нищо не съм чул, виря глава. Но като отмина човекът, питам дядо:

— Какво е това казак, дядо?

Добрият старец ми обяснява и аз разбирам, че това са големи хора, с големи копия, на големи коне, дошли от голяма Русия и ни освободили от робията. Какъв беше този дядо Иван и за каква робия говореше моят дядо, много-много не разбрах, защото не слушах

внимателно, защото се бях възгордял, че ме сравниха с ония големи казаци.

Ето, друг човек насреща ни забързан. Потичва.

— Какво бе, Вако? — спира го дядо. — Къде тичаш така заморен? Нещо лошо да няма?

Вако обяснява нещо — ярем, подбрадник, строшен... Дядо ми подава повода на юларчето и казва:

— Дръж, ама и за гривата се дръж да не паднеш и карай полека.

Нека старците си приказват. Те винаги се оплакват от нещо. Аз сега ще подкарам кобилата да потича:

— Дий, дий, Алке!

Дали кобилата беше изтичала или само ускорила крачка, не зная. Не зная и какво беше станало с мен, но когато отворих очи, видях корема на кобилата. Какво беше станало? Защо Алка надничаше някъде отгоре и ме гледаше с лъскавото си око?

Дядо ме извади изпод кобилата, като не спираше да гълчи. Изтърси от праха опанджака и пак го метна на гърба й, а мен ме накара да вървя до него, като ми даде повода аз да водя Алка.

— Обеща ми да си мирен, па на, какво направи. Добре, че кобилата е кротка — продължаваше вече поуспокоен дядо, като разбра, че нищо не ме боли от падането. — Друг кон да беше, сто пъти щеше да те хвърли на земята или да те прегازی. Алка сигурно си е рекла, като си паднал под нея: „Това под мене дали не е онова момче, нашето, дето ми дава тревица да хапвам? А-а, не бива да го газя, то е добро“. Па може и да си е помислила, да не би пък нейното конче да е паднало под нея, та се спряла да види. Ама ти да знаеш, че не всички коне са такива. Има луди и бесни — да не ти дава господ работа да имаш с тях!

И той заразказва, какъв луд кон имал тато, когато служел военната си служба в кавалерията в Лом — не кон, а звяр: и ритал, и хапел, и вървял назад кога му скимне.

В дясно от пътя има горичка, от която се чува голяма врява — пеят, чуруликат и писукат сума ти птичета.

— А това какво е? — изпитва ме дядо да позная птичето, което премина пред нас — шарено и пискливо.

— Кълвач.

— Браво. А това, дето кука?

Е, дядо, че кой не знае какво е кукувица! Навлязохме в тясно тревяло пътче между ниви и ливади. Оня, дето оре с воловете ей там, не е ли тато? Той е, той — познах го. Преди да стигнем до него, тате е изкарал браздата до края. Воловете пъхтят, а ралникът на ралото блести на слънцето като огледало.

Тато ме дигна на ръце, а аз казвам:

— И аз искам да ора.

— Има време. Тоя занаят няма да ти се отъмне, ще го научиш, Сега иди да си откъснеш ей от ония божури.

Нашият слог беше голям — с трева, с дървета, с поляни и много цветя. Дядо върза кобилата за едно дръвче да пасе, а той отиде при тато да си приказват. Най-напред подгоних две бели пеперуди. Ами кацнаха точно пред устата на Алка и тя може да ги изяде. После видях, че в браздата, току зад ралото, един голям черен гарван се клати, подскача и кълве нещо в браздата. Стори ми се, че никак не гледа настрана. Ако го издебна и хвана... Не можах. Той изграка и отлетя, а аз паднах в браздата и усетих, как силно мирише разораната земя.

— Днес ти върви на падане — идваше усмихнат към мен дядо, но аз се бях вече изправил и отупвах от пръстта панталонките си.

— От кобилата паднал? — засмя се и тато.

— Да пада сега, че като порасте и да го бият ветрищата, да не могат да го събарят на земята — рече нещо такова дядо Вълчо, но не можах да разбера като какво е то.

После си го спомних, когато старецът вече не беше жив. Качвах се на тичащ кон, скачах при бягане от него, а при борба малцина ме събаряха. Станал бях жилав и як, та ветрищата на живота не можаха да ме гътнат до сега.

РАДОСТИ И МЪКИ

Дядо Вълчо го нямаше на одърчето край огнището. Обичах да се навъртам около него. Толкова интересни неща имаше покрай него: кожи, аршин, напръстник, конци... И такива чудни миризми. Тогава не знаех, че дядо ми е кожухар. Сам си щавел овчите кожи и шиел повече на близки и познати.

— Къде е дядо?

Мама меси хляб в нощвите. Обръща към мен глава и ми се усмихва:

— Защо ти е? Навън е, ей сега ще се върне. Ти недей излиза такъв разголен, не гледай слънцето, студено е още и кално.

Тя отново се навежда над нощвите и мачка тестото.

— Е-хе, стана ли? — влиза дядо и вика гърлесто. Стоя на прага и гледам навън. Ръката му лежи на главата ми. — Не може така. Къде си тръгнал бос и немит? Студено е.

Къщата ни е малка — стая и „къщи“ — мястото с огнището и дядовото легло до него. Излезеш ли от къщи, отиваш направо на тераска, оградена с дървен парапет. Сега много ми се иска да изляза на нея. Тя е светла и чиста, заляна цялата от слънце. Струва ми се, че ми се усмихва и ме вика. Ами да, не съм виждал слънцето цялата зима. Но има ред: дядо ми измива лицето, залавя се да ме обува. Но спира. Сетил се е за нещо:

— Брей, какъв забраван съм! — смее се той и белите му мустаци мърдат. — Ти си голям. Трябва да носиш потури вече. — Очите му святкат весело през присвитите клепачи, а лицето му в бръчки, много бръчки. Той отива някъде. Сестра ми плаче в стаята. Мама вика силно, за да я чуе тя:

— Сега, сега... Чакай малко де! — После казва на мен: Иди я позалъгвай, докато си измия ръцете!

— Къде се дяна, бре? — чувам дядо и оставям сестричката, която писва отново. Тичам при стареца. Там на неговото одърче става чудото — той ми обува потурите, стига съм ходил само по риза и някакви

панталонки или гащи. Истински потури — на кръста с гащник, крачолите тесни. Интересно ми е, та се радвам. Дори на черната котка с бялото на челото (да знаете, че има страшно остри нокти!), също е любопитно да ме гледа с потури. Затова дойде и клекна срещу нас с дядо. Нека си гледа с тия нейни зелени очи.

Дядо дълго ме върти ту така, ту иначе, обръща ме, оглежда ме и вика силно, както си говори той:

— Мъж и половина.

Навива ми бели навуца до коленете, обува ми цървулки и аз хуквам навън.

— Стой! — вика дядо. — Гол ли? Къде е кожухчето? И калпачето.

— Виж ме, мамо! — надничам в стаята, дето мама се занимава със сестричката ми. Дядо стои зад мен. Накръхва се. Доволен.

Не чувам думите на мама. Сигурно ме е похвалила. Тичам навън, но потурите ме бодат. Шаякът е такъв — от остра вълна. Но дядо всичко знае и казва, че ще свикна. Щом той казва... Ходя малко разкрачен, малко ми е неудобно. Ама такова силно слънце е грейнало, че ми взема очите. Локвите на двора лъщят и димят. Едно врабче се къпе в близката локва — смешно ми е, като го гледам как се гмурка и пляска с крилца. Защо да не го хвана? Затичах се, а нещо взе, че ме препъна. Не разбрах — неулегналите потури ли, многото дипли ли, или кожухчето, което се мотаеше в краката ми — дълго го беше направил дядо, че да ми топли, — но аз паднах. Заместих врабчето в локвата. Дигна ме дядо на ръце и ме носи назад към къщи, а от мене тече кална вода и капе тиня.

— Ама хваща ли се така врабец, чедо? Язык за потурите.

— Не ща ги — рева аз. — Те ме спънаха, иначе аз...

Мама ме къпе в коритото и говори:

— Добре, че имаше топла вода... Врабчета ще ловиш! То писана не може, та ти! — Трие ми гърба, а веднъж плисне вода на него, два пъти ме плесна по задника. — Порасна вече, пък умът ти не расте с тебе.

Дядо стърже със заклепачето си калта от кожухчето и потурите. Той също мърмори нещо. Маца се е качила на одърчето на дядо, стои там, гледа към мен и тихо мяука. Присмива ми се. Така ли, а? Гребвам

с шепа вода от коритото и — право на нея. Затова получавам от мама допълнителна плесница по врата.

— Тате — обръща се тя към дядо, — я виж, вълка лае кучето, май че някой вика на вратника... Дръж се на крака де! — изправя ме тя в коритото.

Облечен, седя на столче до огнището. Дядо влиза и носи в ръце нещо, хартийка някаква. Мама протяга шия и замръзва на мястото си. Само казва задъхана:

— Писмо ли? От къде е?

Дядо е неграмотен. Само дига рамене. Приближава писмото до лицето си, като че го мирише и казва плахо:

— Пощаджията рече — от Велко.

Мама се спуска към дядо, а на очите ѝ сълзи. Тя подсмърча, бърше очи с престилката си. Сестра ми в стаята реве с всички сили, че са я пренебрегнали, оставили са я сама. Всички плачат, аз да не съм от дърво! Но скоро спирам — мама плаче и се смее, а писмото трепери в ръцете ѝ.

— Е, какво пише, какво? Жив ли е? Казвай де! — напиря дядо.

Сега ми идва на ум, че преди време баща ми изчезна някъде. То беше, когато циганинът Дауд биеше тупана и тичаше из селото, жените плачеха, всички повтаряха една непозната дума — война.

Мама прочете писмото, прегърна ме и изтича в стаята, та взе на ръце и сестра ми. С една ръка притиска нея до гърдите си, с другата — писмото.

Дядо не мирясва — все разпитва мама, какво точно пише в писмото на тате. Кара я да му го чете пак и пак. Писмо от войната е то. Разбирам, че големи работи има вътре в него. Дядо се секне. Настинал. А на мен ми казва да се вардя. Ама защо така подсмърча?

Кучето пак излая. Дядо обърса очи. След малко доведе вкъщи баба Ката.

— Писмо сте получили — вика тя от прага и не чака отговор: — Какво пише Велко? За Ристо нещо казва ли?

Това е нейният син, приятел на тато. Мама казва нещо, дядо се радва, че двамата са заедно.

— Па и Петко е с тях. Нали така, снахо — пита той мама.

Баба Ката се кръсти и бърше очите си с перото на черната си забрадка. Мама също плаче. Като плачат другите, аз какво да правя?

— Писмо сте получили — тича Петковица, преди дядо да отпъди кучето, което я е насмело.

После идват още жени. Цялото село се събира. Идва и дядо Къно, другият ми дядо, бащата на мама.

— Я, ние, мъжете — казва дядо Вълчо, — да поизлезем, че жените да се нареват на рахат.

И ние, мъжете, излизаме. Вън джанката е напъпила и онова врабче — то ще е! — дете се къпеше, сега подскача и кълве пъпките.

— Иш! — пъдя го, а то се фръцка на клончето и ме гледа, настръхнало. — А-а, бягаш...

Двамата ми деди стоят пред обора и приказват. Не мога да разбера за какво. Ама сигурно за писмото, за тая война. Говорят, като че се карат. А може би се сърдят на войната?

Мърчо пак лае и тича към вратника. Тоя пък кой е? Ей, едно писмо колко гости ни доведе вкъщи!

КАТРАН

Без малко не изтървах. Добре че погледнах през прозореца. Дядо обикаляше колата на двора. Досетих се, че ще я смазва. Изтичах веднага при него да гледам. Кой знае защо, страшно обичам миризмата на катрана. Може би защото ми напомня за кола, пътуване, далечен свят — полета, реки, гори. По-рано, като мажеше дядо пак колата с катран, попитах го как се прави катрана.

— Запръжват дървото и става катран.

Я! Този дядо, той пак се шегува — в тиган ли запръжват? Смее се и вика:

— Бе ти всичко искаш да знаеш.

— А-ха — съгласих се. — И защо другите момчета не обичат катрана, а пък аз го обичам?

— Е, то, дето си различен от другите, не е лошо...

Много пъти до сега на такива питання ми е отвърщал:

— Мисли!

Лесно е да се каже „мисли“, ама като нищо не мога да измисля? Чак ей по-късно, след много време, нещо почвам да проумявам: значи, аз съм „шугава овца в стадото“ или пък е добро — няма да се бия като тях, няма да крада в бостаните, няма да лъжа? Един мъчен живот, казвам ви. И да обичаш катрана — пак трудно.

Дядо хваща една от предните климии и раздрусва колата. Опитва нещо. Но защо лицето му е такова шарено, на петна, както беше на баба Ката, като умря? Нещо ми стяга сърцето. Не, той нали каза, че ще живее сто години, та да види как ще изпукат всички народни душмани.

— Кои бе, дядо?

— Има време да разбереш. Порасни, па тогава!...

О-хо, кога ще стане това! Но дядо е силен. Това, дето се показва като петна на лицето му, то са сенки от дървото. Слънцето се е дигнало вече високо. Той мина от другата страна на колата, петната ги няма. А баба Ката си беше болнава, слаба. Я го него как друса колата с една ръка, в другата е закачил на пръст за халката катранника! Ще маже

колелетата. Ще пътува някъде — пред път винаги е така. Аах, да рече да ме вземе и мене с колата!

Грее слънце, но в двора е още голо. Пъпките на дърветата се наедрили. Затова и врабците се мотаят из клоните: и на тях им мирише на зелено, на пръст, на пролет. Ха-хаа, това глупаво врабче — чик, чик! — кацна на ритлата на колата, фръцка се, кокошини се. Дядо дига глава, гледа го и се смее. Той и по-рано ми е казвал, че разбира езика на животните. Каза ли му нещо врабецът, та дядо му махна с ръка и рече:

— Върви си гледай работата, че сивият котак се навърта тъдява.

Хвъркатият разбра това, та веднага отлетя на покрива на къщата. А котакът наистина се припича кротко на терасата. Дреме и няма никакво намерение да гони врабчето. Кокошките ровят из торището, а петелът, еребатият, току се надува — пее срещу слънцето. Перушината му не е златна, да знаете. Само изглежда златна. Преди седмица оскубах едно перо от опашката му — не е златно, не е като на петлето от приказката. То стана тогава цяла история. Натиснах аз петела, а той като нададе едно крякане, като ме закълва, та мама се показва на прага и се развива:

— Бре-у-у, какво го правиш тоя петел? Ще те клъцне. Нали го знаеш какъв звяр е.

Маке, няма да го знам! По-рано, видеше ли ме на двора, тичаше и скачаше да ме удари с шиповете си. Веднъж едва не ме повали на земята. Дядо тогава рече:

— За гърнето плаче тоя петел. Ще го заколя.

Разревах се. Жал ми беше за петела. Не го заклаха. А и той вече, както каза дядо, беше разбрал, че няма да закачам кокошките му (защо ще ги закачам, нали те носят яйца!), давах му и трохи и се сприятелихме. Като ме видя и сега еребатият се затича към мен, ама не да ме напада — мисли глупчото, че му нося хляб да му хвърля. Кокошките — летят подире му.

— Нямам нищо — показвам му дланите на двете си ръце.

— Иш! — пъди ги дядо. — Вървете за червеи на торището.

А свинята в кочината откога гърди, квичи, като че я колят. Тю-у, тя пък все гладна, та жадна!

— Иди кажи на майка си да изнесе нещо на тая зурла, стига е пищяла!

Тичам и веднага се връщам. Не бива да изтърва нещо от работата на дядо. После, той винаги ми дава да пипам едно друго, да му помагам. И сега веднага рече:

— Я го подръж! — и ми подава катранника. — Само да не се изцапаш като по-рано.

Ще се изцапам — да не съм малък? Вярно, че катранницата е един голям биволски рог, но е с острото надолу, а широката част, устата, дето е и халката, е нагоре. Това „по-рано“, за което ми напомня дядо, то стана без да искам. И тогава държах катранницата за желязната халка и чаках дядо да я поиска, за да му я подам. А Мечо, нали е глупаво куче, дойде и души, души катранника. Какво разбира той от катран, ама на. Мисли, че в рога има кой знае какво за лапане, което аз не искам да му дам, та се изправи с крака на мен — да надникне иска. Едва не паднах. Ядосах се, оставих рога на земята и грабнах една пръчка. Мечо — дим да го няма, ама като се обърнах, катранницата се изляла. От дядо знам, че катранът е нещо скъпо, та и сега държа рога, но се озъртам — дано Мечо не дойде, да не направим пак беля.

— Ако ти тежи, закачи го на един от ония клинове — сочи ми дядо Вълчо изсъхналия стар салкъм, прерязан високо над земята. В сухото стъбло е навъртял дупки и е забил в тях дървени клинове. На тия клинове закачват разни неща. Веднъж по тях се изкачих и седнах отгоре на сръза. Пак ми се караха — щял съм да си счупя врата. Така се чупи то врат!...

— Не, не ми тежи никак — подигам нарочно рога нагоре. Искам да помагам, да ми мирише на катран, на път, на нещо далечно, което не знам какво е, но ми е приятно да мисля за него.

Ето го и сивият, котарак. Пристига важен-важен, вирнал опашка нагоре като тояжка. Какво искаш и ти? Я бягай от тука, че ако всички врабци се спуснат отгоре ти, ще ти оскубят козината... Дядо е издърпал едно от предните колела до края на оста. Навежда се и занича нещо. Оплаква се, че му отслабнали очите, затова така отблизо гледа. Пъхти нещо недоволен. Върти глава заканително. Ама не на мен.

— Лъже! — говори той за някого. — Каква стомана е това! Вятър. Просто железце извил, блях направил. Затова бляховете се изтрили така скоро...

Ясно. На ковача, на железаря Байрам или на сина му Али се сърди, че тия железни плочки, дето са заковани върху дървената ос — бляховете де, не са добри.

— Я дай насам катранника — протяга ръка той, взема перото (в катранника има натопено голямо гъше перо) и леко маже с полепналия по перото катран оста, а аз държа катранника под оста. — Катранът трябва да се пести. И от всичко трябва да пести човек, иначе няма спасение, умирачка!

Той маже с перото и оня железен масур, набит в главината на колелото, който се казва пурия. И ми обяснява, учи ме: ако не са тия железа, ще се трие дърво о дърво — оста о главината — и скоро ще се изтрият и строшат. Желязото е друго — трае много повече, здраво.

— Добре — обещавам аз да запомня казаното.

Добър е дядо Вълчо. Добър и умен. Нищо, че вика така силно, когато говори, като че се кара с някого. Веднъж тато му направи бележка да говори по-тихо, а дядо го изгледа жално и рече:

— Не си чувам гласа бе, Велко. Що ще викам?... Ех, старост-нерадост!

Аз много се гордея с него, защото е умен. Вижте да ви кажа едно нещо. Нали на края на оста има клечка, която се туря, за да не излезе колелото навън. Клечката може и дървена и желязна да бъде. Повечето хора имат железни клечки. Да, ама като забързат воловете или като затичат, колата се друса по трапищата и току видиш — колелото изхвъркнало настрана, колата клекнала на оста и оста — прас! Защо? Защото клечката изхвъркнала, паднала. Види се, дядо много ще е мислил по това. Накарал ковача да пробие дупчица на долния край, на тънкия край на клечката. Сложи такава клечка на оста и отдолу в дупката постави и закриви пирон или тел. Карай колкото искаш, да подскача както ще колата, клечката няма да падне, колелото няма да се търкулне настрана, оста няма да се строши.

Сега искам и аз да мацна с перото по оста.

— Не можеш, бре.

— Можа.

— Можеш, можеш, ама да не разлеем катрана...

Прави ми място до себе си, показва ми как да подлагам отдолу рога — да не капе катран на земята — нито капка! Като гледа човек другите, лесно му се вижда. А пък мазането — съвсем проста работа.

Но не е така. Перото не трябва да се натиска върху оста, а леко да върви по нея. Дядо ме похвали:

— Така те искам. Печен човек да станеш. Която работа и да хванеш, да я изпипваш здравата.

Още нещо ми говори. Все ме поучава. Знам, че не е за лошо, ама мога ли всичко да запомня?

Едно по едно, та до едно — всичките колела намазахме. Дядо казва, че сега колата щяла да пее като върви по пътя. Хората ще се обръщат, ще се вслушват в песента и ще думат: „Бре, чия е тая кола?“. И неочаквано почва за друго — той така прави често. Казва:

— Пита ме преди малко защо другите мразят катрана, а пък ти го обичаш. Нали ме попита?

— Попитах.

— Да ти кажа: не обичат черното, затова. Пст! Я го виж тоя мързелан! Не ще мишки да лови, а врабченцата дебне — развика се дядо на котарака, вперил очи в едно врабче, което чирикаше на ритлата. — И той като хората — леснинията му дири... Та за катрана де. Приказва се, че на оня свят топели грешниците в катран. Врял катран. Ми нека! Те да се боят, грешните, те да мразят катрана, да се плашат, а ние — какво? Честните хора са чисти, нямат грехове. Да му мислят ония, дето са краднали, грабили, изнудвали добрите хора. Там им е мястото — в пъклото!

Навярно съм се смълчал и замислил, дядо забеляза това, защото се усмихна с оная широка, добра усмивка, каквато имаше само той, прекара длан по главата ми и започна гърлено да се смее:

— Ти да не се изплаши нещо? Други друго приказват: нямало, думат, друг свят, тоя бил, дето го живеем. Ако има друг свят, защо никой не се е върнал от него? Ми така де! Туй пъкъл, рай — поповете го измислили да плашат бабите... У-хууу, то къде чак отскочило слънцето, я виж! — дигна той ръка над чело и погледна нагоре. — Полага ни се да хапнем. Работихме, заслужили сме хляба.

Той разклати за климиите още веднъж цялата кола, която се раздруса така силно, че на мен се стори — колелетата запяха. Погледнах небето през клоните на стария дуд, но видях в клоните врабци. Те ту долитаха, ту отлитаха на ята и дигаха страшна врява. Дали не се заканват на котака? Но него го няма — скрил се е някъде и спи сит. Такъв е той — налапа се и спи-и-и... А небето е едно

оцъклено, синьо като посинкано със синка за пране. От край до край
такова. Не, не, далече там, над Врачанския балкан, като в моравя нива
как пасат агнета, така са се крепнали две бели облачета. Да може човек
да отиде там и да се качи най-отгоре... Дали ще се вижда нашето село?

Задава се вече пролетта — дума замислено и тихо дядо. —
Колата потегнахме. Сега идат сечивата...

— А къде ще ходим с колата, дядо?

— Къде? Най-напред тор ще изкараме на нивите, после ще се яви
работа до гуша... И за оране има... Е, какво, ние добра работа
свършихме — намазахме точилата на колата, няма да скрибуца.

— Че и да скрибуца, то е пак като музика.

Вървахме вече към къщи през двора. Дядо изведнъж се спря и аз
разбрах, че съм казал нещо не на място. Какво ли казах криво?

— Музика? Когато свирят и пеят гайдарите и свирците — това е
музика, а скърцането е като че ти режат с трион дърва на главата. На
кого скърца колата?

Стоим. Сега пък ще ме изпитва ли? Мисля и казвам:

— На дядо Пенчо.

— Право, неговата. А защо? Пари ли няма катран да си купи?
Има пари, но го примързва... Те това е. Ох, той мързееел! Той не мори,
казват, ама мъчи.

Мама се показва на прага:

— Хайде бе, работници, не огладняхте ли? Сложих синията.

Но дядо не бърза, пак поглежда към небето и дума повече на себе
си:

— Не е лошо сега да валне малко дъждец, че да напои земята.

Вече сме на терасата. Мама казва умолително:

— Хайде, тате, че попарата изстива.

Влизаме въщи, измиваме си ръцете като истински работни хора,
а дядо продължава да говори, дори чак когато седнахме вече на
софрата свърши разказа си:

— Ще ти кажа и друго. За скърцането пак на колата. То е
приказка, ама вярно показва... Едно време имало много гори, не е като
сега. В горите — разбойници. Седят там, причакват пътници и —
дръж! — обират ги. Тръгнал един сиромас на кирия с намазана кола.
Стока да кара за някакъв търговец. Върви колата — скръц-скръц,
скрибуц — дето викаш, като музика. Задремал кираджията. А

разбойниците чуват: скърца кола по пътя. Рекли: „Тежка стока кара тоя с колата. Я да го претарашуваме...“ Хукнали разбойниците на пътя. „Стой! Слизай долу, докато главата ти не е слязла от раменете!“ Свлекли сънения изплашен кираджия на земята. А той — ни жив, ни умрял от страх. Като се разсънил и разбрал каква е работата, рекъл си: „Отиде ми животецът“. Разбойниците видели празната кола и разбрали, че се измамили и затова се ядосали много. Главатарят на разбойниците рекъл сърдит: „Ти защо не си си намазал колата, а си я оставил да скърца така? От мързел ли? Я му изкарайте мързела от гърба!“. Рекъл и се шмугнал в гората, а разбойниците тръшнали коларя на пътя и го набухали здравата.

— После? — питам дядо.

— После — нищо. Помисли: от нищо нещо може да стане. От немазана кола — бой! Ха сега да хапнем. Заслужили сме хляба, та ще ни е сладко.

БРОД

Виждал съм я при дъждове придошла. Голямо нещо. Бучи, клокочи, влачи дървета. А през лятото — на брода обут да минеш по камъните. Такава е тая река. Но за къпане има вирове. И тук над брода има един — страшен с надвисналите над дълбоката оцъклена вода върби, драки и треволяци. А наблизо в бъзоляка дремеше и една пуста воденица. Във вира се въдеха таласъми, които живееха във воденицата. Интересни, но страшни бяха и вирът, и воденицата. Добре е човек да не минава нощем насам. Знаехме това, та привечер, когато се връщахме с добитъка от паша, все гледахме накуп да сме, заедно. Никой не признаваше, че го е страх, но всички говорехме тихо, докато отменим това място.

Сега с дядо Вълчо отивахме с разточената кола за сено. Денем е, но и нощ да е, като е дядо с мен, пет пари не давам за разни вирове и таласъми. Колата друсна на брода и силно се разклати. Дядо пламна:

— Ама че хора, брей! Тия, дето минават тук, по един камък да бяха донесли, щяхме да направим мост.

Заговореше ли се за реки и мостове, дядо не забравяше да спомене за мостчето, което беше направил до Зелевите градини, над Плочите. Пеловските градини. Вада минаваше покрай градините. Събираше водата от селските чешми и тъкмо тук образуваше едно млакище. И път минаваше, който идеше от селото и водеше към Селимановия мост на реката зад баира.

— Да можех и тук да направя, ама сам човек...

Тъгуваше за мост дядо. И с право: неведнъж виждах тук на брода обърнати коли със снопи или сено. Мъчеха се хората, а мост не правеха. Веднъж тато рече на дядо:

— Е, и ти, тате! Стига, че ставаш смешен с тези мостове... Хората имат до гуша работа, а ти — мост, та мост!

Рипна дядо, развика се. Такъв беше — лесно избухваше, но и бързо му минаваше.

— Имат работа? А ние — седиим... Нека се мъчат тогава, нека претурят колите си на брода!

Сега вървахме към нашата ливада. Колата меко потракваше. Вирът беше гладък като стъкло. Вуйчо Тоно казваше, че денем таласъмните спят на дъното на вира, а нощем беснеят във воденицата. Е, и да се навеждам, и да не се навеждам, няма да ги видя във вира.

— Пристигнахме — трепнах от гласа на дядо.

Той пусна воловете да пасат отава и веднага взе да товари на колата сено от навилека. Не ще да му помагам.

— Няма така да ровиш като кокошка с вилата — учеше ме. — Ще подхванеш един пласт отдолу и ще го дигнеш и сложиш в колата както си е на дипла. Така се товари сено... Иди виж дали са се измътили в корубестия горун кълвачетата. Като ми потрябваш, ще те повикам.

От разбутаното сено се носеше замайващ аромат на нещо силно, тръпчиво, лютиво и заедно с това приятно. Спомних си, че по-иначе мирише, когато мъжете косят. Тогава отвсякъде дъхти на зеленило, трева и цветя, само че някак тънко. Отвсякъде се носи звън на коси, ехтят птичи песни, звънти и трепти въздухът от цъканията на щурци и жътварчета. Нощем, когато правят концерти жабите в реката, а луната увисне като препечена погача в стъкленото небе над горуните и звездите пускат бели черти към земята, легни по гръб и ще видиш как те ниша нагоре-надолу някаква невидима люлка.

Не ме извика дядо, но аз се върнах. Той се забрадил с кърпа. Забради и моята глава:

— Кърпата варди от силно слънце, па и да не ти влиза осил във врата.

Беше голяма жегата. Напеченото сено пукаше. Още при тръгване тате каза:

— Абе не е за вас возене на сено, но няма как...

Те с мама отидоха да дожънват последната нива. Добре, ами сеното, ако го налее някой дъжд? И то не може да чака.

Дядо беше натоварил колата до половината. Помогна ми да се кача аз горе, че той да ми подава с вилата и да товарим. „Като истински мъже“. Че защо да не сме истински мъже? Докато товарим, той говори радостно възбуден:

— Ама хубаво сенце, а? Знаех аз, че от тази тлъста трева чудо сено ще стане. Как мирише, а? Чай да си свари от него човек. Има да хрупат през зимата воловете и биволиците...

Подава ми с вилата сеното на плоски дипли, които аз поемам с моята вила и слагам там, където дядо ми посочи. Натоварихме добре колата. Дядо превърза сеното с въжета към предния и задния стол на колата.

— Това въже, па на средата! Да се държиш за него, та да не слетиш, когато друса по пътя.

— Няма да падна — заявих радостно, защото щях да се возя на такава височина, от където се вижда целия свят.

Дядо крачи по прашния път, повел воловете за капистрите. Върви бавно — едър, кокалест, сложил остена на рамо. След него — воловете махат опашки да пъдят мухите. Жегга. Влезем ли под сянката на някой горун край пътя, ще ми се да останем на тоя хлад. Но дядо върви и главата му се белее от кърпата високо над ярема.

— Брей, да не заспиш — стресва ме гласът му. От жегата, люшкането на колата и миризмата на сеното бях задрямал. — Я попей — вика дядо.

— Няма да заспя — уверих дядо, но не запях.

Колата спря. Събудих се. Ръката ми стиска въжето. Чувам гласа на дядо:

— Де бре, чакайте малко, потърпете!

Разговаряше с воловете. Те напираха час по-скоро да влязат в реката — да пият вода, да се разхладят и да поразпъдят мухите. Надникнах отгоре да видя какво става. Дядо седеше на самия бряг до брода, като с една ръка събуваше опинките си, а с другата махаше с остена към главите на воловете, за да ги възпира. Стана. Завърза опинките и ги закачи на върха на остена, който метна на рамо. Бос, със завратени крачоли нагази във водата. Брегът ми се стори страшно висок. Затворих очи. Как ли ще минем отвъд?

— Стой, стой, Сивчо! Леко, Белчооо!

Това бяха последните думи, които чух. Предницата на колата друсна и нещо изскърца, изпука, а на мен ми се зави свят...

После разбрах, че дядо ме държи на ръце. От устата ми тече вода, аз плюя, но ми е приятно от мокротата по цялото тяло. Чувам как гърдите на дядо свирят. Положи ме на тревата под някаква круша.

— Лошо ли ти е? — пита той, наведен над мен. — Плювай, плювай! Ако ти е лошо — повърни!

— Нищо ми няма — казвам, за да успокоя стареца, а ми се гади. Седнах. От устата и носа ми потече вода. Изкашлях се хубаво. Поолекна ми. — Нищо ми няма, дядо.

Гледам, колата полегнала на една страна насред брода. И се чудя на друго: воловете стоят запрегнати в ярема, от време на време цапат с крака във водата и си преживят. Дядо току повтаря да не се боя. Че от какво ще се боя? Паднал съм от колата. Нищо. А въжетата са здрави, не са се скинали при обръщането на колата и сеното не е разпиляно.

— Ти се не бой... Седи си... Колко пъти казвах за тоя пусти брод, ама кой да ме чуе... — Дядо си говори и ми глади главата с тежката си длан. — Ама и аз, изкуфяла глава, дяволът ме накара да те оставя горе.

— Ама нищо бе, дядо.

— Боли ли те някъде? Я покажи къде! Няма болка, а? Ей, че се окъпахме — засмя се той и ме потупа по бузата.

Развеселих се и аз. Зарадва се старецът — значи, добре съм. Стана и отиде да се погрижи за колата и воловете. Изведе добичетата заедно с откъснатия процеп на сянка под съседна круша. В това време откъм селото към брода се спусна кола. Някой отиваше към ливадите, откъдето ние се връщахме. Колата спря. Един човек, когото не познавах, скочи от нея и тичешком отиде при дядо, който обикаляше повалената наша кола. Ето че пристигна и един с кон. И той слезе. Тримата дълго се въртяха около обърнатата кола, подвираха под нея колове, докато накрая запрегнаха двата чифта волове и с въжета я изправиха. На два пъти отивах да гледам, но дядо ме пъдеше да съм лежал на сянка. Разговаряха за мост, за хубаво сено, за лоши бродове...

— Това е нищо — говореше гърлено и със смях онзи с коня. — Лани, ако щеш вярвай, бай Вълчо, колата със снопи нагоре с колелетата... Овърших. Нахраних рибите.

Дядо — пак на своето. Дори се усмихвам, като го слушам:

— Абе думам, ама не се сбираме да направим един мост, че да рахатясаме.

— И това ще стане — казват в един глас, като че са се сдумали двамата помощници на дядо. А той все така е сърдит, размахва ръце и като че още повече се източва нагоре на височина:

— Добре, че не направих голямата беля — на детето нищо му няма.

Коларят разказва, как едно дете се удавило — не могли да го извадят изпод колата. Конникът пък разказа друг подобен случай.

— А за моста — прав си, бай Вълчо. Трябва — говори конникът. — Прав си. — Ама аз питам: къде са общинарите? Защо ние да правим мост, а? Това е тяхна работа.

Коларят запряга воловете си и вика:

— Точно така. По камък да ни наредят да докараме — мостът, кажи го, готов. Данъците не забравят... Дебелия край на тоягата искат.

— Това показва, че като избираме кмет, трябва да си отваряме очите — казва конникът и потегля.

— Е, благодарим за помощта — изпраща го дядо. После отива при коларя и от там дочувам гласа на дядо: — Абе, общината си е община, ама ние не бива да търпим тоя брод. Колко ти е един мост да се струпа!

После и онзи с колата прегазва реката и си отива по пътя. С дядо пак сме сами. Отвързал предното въже от сеното, той дълго се мъчи, докато закрепил с него процепа за предната ос.

Вървим бавно по пътя. Спираме често. Дядо току оглежда колата, наднича под нея — дали ще можем да се дотъркаляме до къщи, или ще клекнем някъде насред път. Вървя до дядо и съм горд — не сме ли и двамата работници?

Той продължава да се тюхка и ядосва за проклетия брод. Казва, че друг път ще минаваме чак покрай Топчийската воденица. Щели сме да заобикаляме, да губим време! Така е, но е по-сигурно. А за моста — може да се направи, народът всичко може, само да има един добър наредник, да го нарежда и ръководи...

Клатя глава: така е, съгласен съм. Дядо може би си мисли, че аз съм горд, защото се смятам работник като него? Ми! Аз си мисля в това време как ще слисам приятелите си с разказа за брода. Нима е малко това, да паднеш в реката и да не се удавиш?

КОГА ВЪРЛУВАТ КАРАКОНДЖУЛИТЕ

Нощем върлуват, нощем. Но какво са всъщност тия караконджули, за които баба говори и се кръсти?

Цялата къща мирише на месо. Месо се пържи, вари, пече. Заклана е свинята и месото трябва да се „уреди“ — една част ще се осоли, друга ще се опушва, трета ще правят на мас, а суджуците са отделно нещо. Това е коледа. Месо. Но защо досега възрастните не споменаваха за караконджули, а като заклаха шипара, само за тях говорят?

— Бабо — умилквам се аз, — кажи, какви са тия караконджули? Страшни ли са?

Баба и мама имат много работа. Баба е дошла у нас да помогне на мама за подреждане на месото и не ѝ е сега до приказки, маха с ръка, пъди ме:

— После, после, сега имам работа, нали видиш!

— Я се оревай, бре! — сърди ми се мама. — Не видиш ли, че баба ти е заета?

След малко баба сядва с пъшкане на столчето. Чувам я как диша тежко, ръцете ѝ лежат върху коленете на престилката. Жаля я, че се е уморила, но нетърпението ми надвива:

— Ти обеща, бабо — за караконджулите!

— Хубаво. Уф, че се уморих! А има още работа. За нищо не съм вече.

Тя оглежда голямата стая. Месо има на масата и на синията, месо има в едно дървено корито, с месо е пълен големият черен котел. Месо и сланина. Червата са измити и киснат в един голям леген. Баба се оправя със сланината. Като се умори, тя диша трудно и хрипкаво.

— Марем ме е ударил — отговаря тя на моя въпрос, защо така ѝ свирят гърдите. Не разбирам кой е тоя Марем (чувам го като Марин). И защо ще я удари? Не, не може да бъде! Вуйчовците веднага биха го пребили тоя... Марем. Но тя обяснява, че това е болест. Така се казва.

— И караконджулите ли са болест? — наблягам аз на своето.

— Подай ми ножа — казва тя — и иди да ядеш — Мърда глава и сочи с острата си брадичка двете ми сестри, които ядат направо от тигана нещо запържено, а мама им вика:

— Стига ма, ще се разболеете!

Подавам ножа на баба. Тя взема едно дебело парче сланина и почва да го нарязва на парчета, които ми приличат на големи буци захар.

— За караконджулите казваш? И те са нещо лошо, като болест. Хем са хора, хем не са. Духове. Не можеш да ги видиш, ама пакости правят разни.

— Че как така не се виждат?

— Така. Като сянката са — видиш я, ама има ли я? Нищо няма... Та и те са такова нещо, само нощем скитат и върлуват.

— Като вампирите?

— А-ха, нещо такова, ама не са баш нито вампири, нито върколаци, нито плътеници. Те са нещо друго и ги няма винаги... — Подавам на баба ново парче сланина да дроби с ножа в големия котел. Чакам търпеливо. Тя много разбира от такива тайнствени неща. И къде ги е научила? — Та... — продължава тя — те идват по коледа, когато са „мръсните нощи“. Тогава им е на тях царствуването.

— Сега са дошли, а?

— М-м... Сега върлуват. Скиторят нощем, дебнат из тъмното някой човек и — хоп! — на гърбината му, ояздят го. Ще речеш, като сенки са, ама да знаеш как тежат само! Гонят човека да тича, докато се изпоти и под езика. То да е само това, иди-доди, ами те се престорват и на други неща: влязат в корема на човека и постоянно го гонят да тича повън или в главата му, та го шашардисат и не знае по кой свят ходи... Имало едно време един много лаком човек. Втори като него нямало.

Баба се прозява и аз чувам много ясно как нещо като гайда ручи в гърдите ѝ. Тоя Марем, тоя Марем — лоша болест. Донасям ѝ поисканата чаша вода. Тя я изпива, обърсва сбръчкани устни и продължава:

— Та... за този, Лакоман де. Не се насищал на нищо: ни на ядене и пиене, ни на имоти и пари. Каквото видел, все искал, и нали бил богат, бояли се от него хората и той прибирал, прибирал. Взел да се лакоми и за моми. Ами! Такъв мръсник бил. Нали разбираш? Харесат се мома и ерген и се оженят. Той си имал жена, ама като султан

разплут искал много жени. Харесал една мома, а тя хубава, хубава като ясно слънце. „Те и тая ще взема, та каквото ще да става“ — рекъл Лакоман, когато я видял. А момата си имала избраник. Не ще да погледне Лакомана. Бре жълтици й предлага, бре гердани и гривни златни, тя — не, та не. Тогава решил да я открадне. Заканил й се. Тича тя при изгората си и плаче: „Леле, Пешо (Петър се казвал той), леле, свиден мой, какво ще стане с нас?“ „Не бой се — рекъл Пешо, — аз ще му видя сметката...“

Мама се кара на сестрите, че ще преядат и ги пъди от тигана. Подавам на баба още едно парче сланина. Сестрите излизат вън да играят, а аз питам баба:

— И видял ли му сметката?

— Кой?

— Ами Пешо на Лакоман.

— А-ха!... Помолил се Пешо бог да вразуми Лакоман — женен човек, срамота е, нека не задирия момата, грехота е. Чакал, чакал да чуе отговор и по едно време някой глас се обадил: „Петре, аз ще свърша тая работа. Твоят господ е зает сега с други неща.“ Пешо помислил, че ангел или архангел му говори, а може да е и самият архангел Михаил Душевадец. „Добре — рекъл Пешо, — но какво да правя аз?“ „Като заколите свинята на коледа — посъветвал оня глас, — повикай Лакоман у вас на гощавка. Останалото аз ще свърша.“

Така и направил Пешо. Като заклали свинята, поканил на гости Лакоман: „Нас ни наричат сиромаси — казал той, — ама ела да видиш и у нас ядене и пиене“.

Баба се оглежда към прозорците и дума:

— То май че се мръква вече. Ще трябва да си вървя. Дядо ти Къно и вуйчовците ти ще чакат за вечеря...

— Добре, добре, още не е тъмно. По-нататък?

— Е, по-нататък какво беше?... А-ха, ял Лакоман, ял — половин свиня изял; пил, пил — цяла бъчва вино изцукал. Едва се дигнал от трапезата да си върви. А то среднощ станало. „Да те изпратя ли?“ — попитал Пешо. А оня сърдито: „Абе ти за какъв ме мислиш, за страшлив, та ще ме изпращаш? Я се махай от главата ми!“. Разсърдил се един вид. Тръгнал си самичък. Ама върви Лакоман на криволици и пее ли, пее:

*Ще си взема още една
хубава, хубава мома...*

По едно време Пешо доловил, че песента секнала. А то какво станало? Както вървял Лакоман из тъмните тъмници, зад него се явил един караконджул. Ама не какъв да е, а главният караконджул, войводата на караконджулите, същият оня, дето тогава се обадил на Пешо, а Пешо го взел за ангел. Метнал се караконджулът на гърба на пияния Лакомани — хайде-е! — подкарал го като магаре: удрял го, ръгал го, блъскал го, насам-натам го въртял, докато го вкарал в дола, нали го знаеш, оня, с голямата локва. Бутнал го в локвата и си заминал да се разправя с други. Сутринта намерили Лакоман в локвата, легнал в нея като бивол, ама мъртъв вече, удавен...

Баба става — ще си ходи вече. Искане ми се да разбере още нещо, но тя бърза. Изпращам я до вратницата и казвам:

— Нали още е рано, няма караконджули?

— Няма, няма... Караконджулите излизат посред нощ и шлекат ония, дето преяждат. Тича оня, че коремът го свил, а караконджулът това и чака, метне се на него. Язди го така до първи петли, та умът му да дойде в главата, друг път да си знае мярката.

На обед ям месо. Ама не много. Но вечер — дума да не става. Мама пита:

— Втръсна ли ти се вече месо? Така е. Цяла година няма, сега за два дни ни омръзна.

— Добре прави, че не преяжда — казва тато. — Той е голям и знае, че лакомията глава затрива.

Не знам това, но клатя глава — вярно. А за караконджулите нищо не споменавам, за да не ми се смеят. Защото нали това е приказка —

хем ми се вярва, хем не.

БОЙ

Биехме се много и често — на улицата, в училището, на полето. Навсякъде се биехме. Биеха ни и родителите вкъщи, и учителите в училището. И възрастните се биеха. От тях се учехме.

Струваше ми се, че мен ме бият най-много. Кой от къде се обърне-завърне, бие те. Дребен бях на ръст. А като си по-малък, всички по-големи смятат, че имат право да те тупанят и газят. Брей, какво като са по-големи? Не се давах. Зъбех се, нападах, често докато ме напердашеха здравата. Ах, колко много мечтаех да стана голям и силен! Крали Марко да стана. Или дете Голомеше. Страшен да стана. Само като погледна някой от моите врагове-побойници, той да намокри гащите. Сънувах сънища, в които правех на пух и прах противниците си. Особено смело се биех, когато имаше наблизко приятели или роднини. Нека видят, че и аз струвам нещо. Пък и знаех, че те няма да допуснат да бъда победен. Непременно ще се намесят на моя страна. Унижението, че са те победили и набили, болеше повече от самите синини, получени при битката. Живот ли е то? Като заек все да се озърташ, за да не те огрее нещо от невиделица. Лошо.

Стоя си на площада. И без да го закачам, Цако взе, че ме ритна в корема. А като те изненадат, падаш и не можеш дъх да си поемеш. Ритна ме Цако, а отгоре на това стои срещу мен и се хили — дебел, разкрачен, отпуснат. Сега ще види той! Сkochих и като зло куче се впих в него. Види се за ръката съм го захапал, защото той така ме удари през устата, че аз тракнах кратуната си на коравата земя. Ей сега ще му дам да разбере. Надигнах се.

Но преди да се нахвърля пак на Цако, съгледах, че тича към нас Опанджачко. Навярно някой от приятелите беше го намерил и му бе съобщил, че съм изпаднал в беда, и той тичаше с тояга в ръка на помощ. Докато моят враг се хилеше и кривеше срещу мен, Опанджачко стовари тоягата върху главата му. Цако престана да се смее, заклати се, краката му се подгънаха и той се сниза на земята. Аз

скочих изплашен. Около нас децата направиха широко колело. Изплаших се, че Опанджачко уби Цако и се развивах с плачлив глас:

— Преби го-о... Умря-а-а! — И заревах силно.

— Стига, че като те тупна и теб по тиквата — показва ми моят спасител тоягата. — Като не знаеш да се биеш, защо се закачаш?

— Ама не аз... Той... Умря-а-а...

Опанджачко беше един от многобройните ми произведения от баба вуйчовци. Не знам кой и защо му беше лепнал този прякор, но той не можеше да го понася. Ха някой му рече Опанджачко, налиташе да се бие с него и често го тупаха. Дребен, слаб и чипонос, старите казваха, че е „сербез“. На възраст беше малко по-голям от нас и това му даваше право често да ни дава ум, да ни се кара, но и да ни покровителствува. Повече беше силен на приказки, да командува, а иначе и аз съм го тръшкал на земята.

Сега ми се стори, че и той малко пребледня. Но като видя, че Цако скочи на крака, веднага се опери отново. На Цако не му се умираше. Той се озърна на всички страни. Под лъчите на залязващото слънце блесна ярко кървава вадичка по бузата му. Цако опипа главата си, спря поглед на Опанджачко и закрачи към чешмата. Там се изми и се засмя. Ние с Опанджачко тръгнахме към къщи. С нас тръгна и цялата компания от нашата махала. С Цако останаха неговите приятели от Долния край.

Да ви кажа, че ние делихме селото на няколко части. Сега бихме могли да ги наречем квартали или жилищни комплекси: Горен край, Долен край, Парцал махала, Хумен дол и други. Цако беше от долняците.

Вкъщи се върнах опепеливен от падането и със синяци по лицето.

— Юнак без рана не може — засмя се дядо Къно. — С кого беше войната?

Като се осведоми къде и как е станала битката, дядо се засмя още повече и се залови да ни разказва за сбиванията по онова време, когато той бил млад. Зяпахме го с Опанджачко в устата. А баба току се обади:

— Стига си лъготил децата, бе!

Дядо се понакръхна леко и продължи:

— Ако боят се мери с оки, един милион оки има да съм изял. Ако е с метри — до Цариград или Виндобона да съм стигнал. Ама няма

мерило за него. Бият те, докато вземеш да береш душа... Па и докрай. Чет нямат тия, дето са умрели от пребиване. И в боя трябва да има мярка. Да знае човек ръката му лека ли е, тежка ли е. Като бие, да мисли. Иначе — тюрмата! За убит човек — там. Или на бесилката... А знае се, боят е излязъл от рая — без него не може... Защо бият децата, да речем? Да растат по-бързо, да се учат по-добре, да работят както трябва. Затова. Който яде пердах, расте здрав. Вие в училището, гледам, вирите ръце, тичате. Тая ми ти, оная ми ти... Вятър работа! Ще заякнете, ако даскалът ви бие повече. Така е.

Това е неприемливо за нас, но мълчим. Старите хора трябва да се слушат.

Баба пак сменя компреса на лицето ми и говори:

— Ще мине... Да не те види майка ти, че и от нея ще ядеш бой... Па мирясайте малко де! Ще се осакатите, очите си ще извадите. Имаше един дядо Цоно, надали го помните, умря отдавна. С едно око беше. Като дете го избил, та цял живот — сляп...

Вкъщи мама позна. Но само рече:

— Нещо пак като че имаш челенки.

Добре е човек понякога да попремълчава.

Утрото на следния ден беше като вечерта спокойно. Нямаше никакъв бой.

— Измий се — рече мама, — закуси, че да ми помогнеш това-онова.

Знаех какво е „това-онова“: да изкарам биволицата в чердата, ако мама вече не я изкарала. Второ, да порина обора. Да донеса дърва за огъня. Тормето да напоя с вода. Чух го, като бреца затворено. Е, ще се оправя с всичко и тогава, ако мама ме пусне... Искаше да се навъртам около дома. Добре де...

Изхвъркнах на улицата. Свирнах на Мато отсреща. Няма го. И на Гарвана и Опанджачко — никой няма. Къде се е подянал тоя народ? Сам може ли да играе човек? Не може... Все някого ще намеря. Вървя по улицата, а насреща ми, кой мислите? Цако. Разбирате сами, че се наежих, щом го видях, стиснах пестници в джобовете си. Ха ме закачи...

А той се клати с патешката си походка. Хили се:

— Зрасте... Искаш ли вече ние двамата да не се бием? Вчера се пошегувах.

Поотпуснах юмруците си.

— Шега, шега, ама така ме ритна, че...

— Казвам ти, няма вече.

— Ще видим. Може да лъжеш, но Опанджачко, който... — Вече взех и да заплашвам, като долових, че вчера сме му взели страха.

— Ти кажи на Опанджачко. Тримата като се сдружим, ще бием всички до един.

Гледай го какво наумил! Защо ще бием другите?

— Надали Опанджачко ще се съгласи — отвърнах уклончиво.

— Ти му кажи.

Дожаля ми за Цако. Вчера такъв надут, а днес мек като памук. Моли се. Аз ли не се досещам, че е бълзльо? Биеше се кога му скимне, а Опанджачко — когато го принудят. Не, нищо няма да излезе от предлаганото сдружение. И не се излъгах. Опанджачко се смя от сърце. Обаче и Цако вече не ме закачаше. Напротив, видеше ли, че са ме наобиколили врагове, дотичваше и ги разхвърляше като снопи.

Но имаше друго зло, с което не можеше да се справим. Това беше новият наш учител — Мустакан. Спомних си сега за него и за нещо друго. Ще разкажа случая.

Този учител беше най-лошият, който ни се беше падал. Зъл човек. Винаги сърдит. Винаги налиташе на бой. За най-малкото провинение — бой и бой. С пръчка, с тояга, ония големи като лопати лапи — бие и бие. Всеки ден на някого потичаше кръв от носа. Бяхме свикнали да ни бият, но това минаваше всякаква граница.

Веднъж в час се бях загледал през прозореца навън.

— Ти гаргите ли броиш там? — чух сърдитият глас на Мустакан. Изправих се на чина разтреперан. Чиновите бяха тесни, така че стоях с подгънати крака. Нестабилно. Какво да правя? Отговорих съвсем искрено:

— Не. Една сврака видях на салкъма в двора.

Сърцето ми се беше свило на топка. Мустакан тръгна към мен. Стегнах тялото си, готов да понеса ударите на пръчката. Но страшният учител ме зашлеви зад врата така, че главата ми тропна на чина. Дигна ми се буца на челото. Изправи ме с плесници до стената и все повтаряше:

— Сврака, а? Сврака...

Колкото и да сдържах сълзите си, те сами капеха. Наказа ме с оставане „без обед“. За нас това беше най-страшното наказание: всички си отиват, а ти оставаш самичък в празната стая и тихо си плачеш. Чак когато дойде училищният прислужник да мете, изпъжда те да си вървиш. А вкъщи друго те чака: Защо се връщаш късно? Къде си бил? Защо са те наказали?

За пръв път ме наказваха. Боях се, че вкъщи ще има вик, караници. Не излезе така.

Не помня дали тато се беше върнал от войната, или беше си дошъл само в отпуск. Но като му обясних каква е работата и се разплаках, той само рече:

— Не реви! — После се обърна вече към мама: — От такъв пияница това може да се чака. Училищните дремят.

След два дни Мустакан го нямаше вече в село. Напусна.

Минаха години. Веднъж при разговор с чичо Митко, големия брат на тато, стана дума и за учението в града. Казах, че всичко върви добре.

— Не ви ли бият даскалите там?

Смях се от сърце. Казах, че боят е забранен в училище.

— А старите даскали биеха здравата — засмя се чичо.

— Е, не всички. Имаше много добри...

— Но имайте един мустакат, стар пияница... Помниш ли го? Посред годината напусна. Знаеш ли защо?

Не знаех, но бях любопитен да науча. Спомних си колко бой беше стоварил този човек върху главите ни, станал кой знае по какво недоразумение възпитател.

— Една вечер — започна чичо Митко — баща ти дойде у нас и ми пошепна: „Байо, я да свършим ние с теб една работа, щом другите хич не ги е грижа...“ Отидохме пред кръчмата на Врачаните и зачакахме отвън до вратата, малко тъй на скритичко. Тъмно и студено, но като реши човек работа да върши, нищо няма да го спре. Тоя излиза, оня излиза — има си хора и за пиянство. Чакахме. Знаехме, че даскала последен излиза — затваря всяка вечер кръчмата... По едно време се показва, но кандил-пиян, едва се държи на краката. Аз от едната страна, баща ти от другата — подпряхме го. Баща ти само му рече, ама да

знаеш с какъв глас: „Ти не си учител за наше село. Обирай си крушите, докато си цял... Разбра ли? Втори път няма да те каним“.

— И затова ли се махна учителят, чиче?

Чичо Митко се разсмя с тихата си усмивка:

— Затова ами! Уплаши се. Защото не е все едно ти да биеш и да знаеш, че и теб те чака бой, и то селски, як.

— Ей, че сте били и вие с тато едни... Мустакатият е могъл да се оплаче от вас и да не напусне.

— Аха, могъл е да се оплаче, ама от кого? В тъмното как ще ни види? Ние с баща ти си опичаме работата... Ама и да останеше, и други му се бяха закарвали...

Какво време наистина!

РАЗСИПАНАТА СОЛ

Баба Петра идваше у нас всеки ден, защото бяхме наблизо — на една улица живеехме. Всеки ден идва и всеки път носи някакъв подарък за мен. Бях първият ѝ внук, та затова ме глезеше. Но и аз си я обичах, защото беше много добра. Дойде, донесе ми нова ризка. След някой и друг ден — донесе нови опинки за мен.

Чувам майка ми като негодува:

— Ама, мамо, защо? Той всичко си има.

— Нищо, че има. Това от мене и от дядо му, да не ходи бос, да не бодне крачетата си бабиното момче. — Прегръща ме, целува ме.

Понякога мама ще ми даде паница с ядене и ще каже:

— Ха да те видя сега дали можеш занесе това на баба си, ама без да го разсипеш или да паднеш!

И на четири-пет години има мъжка гордост. Как така ще падна, ами!

Баба винаги ме посреща с радостни викове, като че пристига чакан голям човек.

— Ох, на баба унучето! Ела бе, Къне — вика тя на дядо, — ела да видиш кой ще ни гледа на стари години.

Дядо се показва от голямата стая — едър, синеок, с бяла риза и черен пояс, винаги усмихнат. Дига ме на ръце и изразява своя възторг: три дни не ме бил виждал, а аз навярно съм наддал на височина три пръста. Раста много бързо.

— Бре, ти скоро ще ме стигнеш и надминеш!

Гъделичка ме по бузите с белите си мустаци, аз се смея от гъдела и искам по-скоро да ме пусне на пода, защото Опанджачко ме чака да играем. И той е вуйчо. Ще кажа, че аз имам не само много баби, но също така и вуйчовци, и чичовци. Едва ли не през къща по един-двама. Баба така ги е разпределила: този ти се пада чичо, този вуйчо, този батко. И всички ми са роднини. Почвам да разбирам, че това не е лошо — те всички са по-големи и винаги ще ти помогнат при нещастие.

Веднъж при едно такова посещение и радостен възторг на дядо от моя кралимарковски растеж, той ме премери от краката до главата с педи. Като видя това, баба ахна, запляска с ръце и се разсърди като никога на дядо:

— Бе ти ум имаш ли, изкуфял старец! Мери ли се така жив човек бе? Плю, плю — заплю тя от страх и ме повлече към иконата, за да ме прекръсти, да „пропъдим лошотията“, както се изрази.

Сетне разбрах, че суеверната ми баба се побояла, защото така с педи мерили ръста на човек, само когато ще му сковават ковчег за вечното жилище.

Но това бяха редки неприятности. В повечето случаи ме чакаха хубави изненади. Вляза, мине не мине време от моето пристигане, тя току ще извади ябълка или дюля. Стои пред мен, скрила ръце зад гърба си и пита хитро усмихната:

— Я да видим кой ще познае какво крия зад гърба си.

Как няма да позная! Носът на човек за какво е? Веднага подушвам миризмата на дюля.

— Дюля — викам аз и тичам зад гърба ѝ, за да докажа, че съм познал, а тя ми подава дюлята и вика:

— Ах, умното на баба момче!

Друг път дойде нарочно у дома, за да ме заведе у тях, да ми покаже нещо много, много интересно. През целия път се мъчех да отгатна какво ще е интересното, но не можах. Още с влизането вкъщи, баба попита дядо:

— Наглежда ли я? Да не изгори?

— Няма, няма — рече дядо, — добре се пече.

Помислих: прясна турта пекат. Но се излъгах. Когато баба повдигна връшника от огнището, над него се дигна силна фанара и аз веднага видях тиква. Дядо ме разсъблича, а аз се въртя, очите ми все към дигащата пара тиква.

— Сега трябва да поизчакаме докато изстине — казва дядо. Той се залавя да дялка нещо с брадвата, а аз обикалям около него и току повтарям:

— Изстина вече, дядо.

— Не бързай — обажда се баба. — Лакомията е губи-глава.

Дядо никога за нищо не ме беше пляскал, а баба само веднъж ме би. Може би затова и помня този случай.

Беше валил дъжд. След дъжд цялото село потъва в кал. Пролет ще е било, защото виждам калта, локвите и цъфнали дървчета. Покрай плетищата и зидовете на улицата хората са наслагали камъни. По тях стъпват, за да не си изкалят или намокрят краката. Искях да мина отсреща по една такава пътека от камъни, за да се обадя на Мато или на Герака. Стъпих на единия камък, стъпих на втория, а до третия кракът ми не достигна и аз не само цопнах в локвата, ами паднах.

Вкъщи се върнах разреван. Баба дошла на гости и се зае да ме съблича и утешава. През цялото време все кълнеше някакви „власти“, че не оправили улиците.

— Добро да не видят! Барем тия улици да оправят, дето водят за средсело. (Тя така наричаше площада, центъра на селото).

Мама каза, че наредили всеки да си засипел на улицата покрай оградата, та да няма кал.

— Да си засипят хората, а те, а те? Защо са власт? Да ги засипят на гробищата дано!

Като се ядосаше, баба обичаше да проклина.

Измиха ме, преоблякоха ме, но не ме пуснаха пак навън. Пък то един слънчев ден — чудо. Птичета чуруликат в клоните на дърветата, жужат пчели. Мечо се прозява на бунището. Скача и със скимтене и лай се втурва към зида, по който върви някаква чужда котка. Петелът воюва с гарваните. Кацне гарван при кокошките на торището, петелът се затича към него и гарвана с грак отлита. След малко се повтаря същото. Мисля си, че ако сега заложа капан, може и да хвана ей оня, големия гарван...

— Не стой като колец на прага — чувам баба, — ами се пресегни, та ми подай сол.

Готвят нещо с мама, въртят се около огнището. Знам къде е солта — в една пробита с кръгла дупка кратуна. Гърлото на кратуната вързано с връвчица, закачена на пирон на стената, малко настрана от огнището. До тази кратуна има и друга със ситен червен пипер. От кръглият отвор на кратуната със солта стърчи опашката на дървената лъжица, с която се гребеше солта. Вместо да загреба с лъжицата сол и да подам на баба, реших да ѝ дам цялата кратуна — нека си гребне колкото ще. Понесох солта. Тежка. Ама аз да не съм слаб! Добре, но често стават непредвидени неща, за който после теб винят. Като понесох гардата да я подам, закачих крачола си о една вършина,

препънах се и — бух! — паднах до огнището. Разсипах солта. Да беше се изсипала на пода, както и да е, ами тя — в пепелта на огнището.

Баба скочи бързо като момиче от столчето, на което седеше, хвана се за главата и се развика. Мама също скочи и ме дигна. Баба продължаваше да вика:

— Олеле, боже, какво направи това момче! Олеле, боже!

Изплаших се, сърцето ми затупа като на зайче. Какво бях направил? Нещо лошо? Разревах се. А баба веднага ме прежаби през средата. Помислих, че ще ме милва и утешава, а тя свря главата ми между коленете си и като ме запердаши... Тупаше ме по задника и повтаряше нещо неразбрано. Не плачех от болка, а повече от обида и мъка: как така, винаги ме е галила, а сега да ме бие баба? Какво бях сторил лошо? Другите нека от сутрин до вечер да ме бият, но тя...

Мама ме измъкна от ръцете на баба. Баба се поуспокои. Те двете разговаряха, но аз прегълтах сълзите си и не ги слушах. После разбрах, че било голям грях, според баба, дето съм разсипал солта. Спомних си, че по-рано бях строшил едно шарено барде. Тогава не ме биха. А сега заради една сол?... Чудни хора, ей!

Баба се сети за нещо, стана, позавъртя се и огледа стените.

— Ух, забравих, че вие икона нямате! — възкликна тя, обърна се на изток към прозореца и се прекръсти. — А ти стига си ревал! — скара ми се тя, макар аз вече да не ревах. — То с рев не става. Трябва да знаеш, че най-лошото нещо на този свят е да разсипеш сол. То е голям грях. На лошотия е. Дано само злото ни отмине!

Тя пак се прекръсти и изля яда си на баща ми: че бил безбожник, дето не щял икони вкъщи, но това нямало да ни се размине току-така. А мама мълчеше. Тя изобщо никога не спореше с баба, не й възразяваше в нищо. Аз къде слушах, къде пропусках покрай ушите си. Бях се отчаял, че никога не ще мога да науча законите на живота — така ги наричаше баба, — които предпазват хората от грехове. Ама как така за една нищо и никаква сол ще ме топят във врял катран на оня свят?

Но преди да заспя аз малко се поуспокоих, защото си спомних, че вуйчо Тоно се присмиваше на баба Петра и казваше, че вярвала в глупости.

Щеше ми се той да е прав, а не баба.

КОГАТО ГИ НЯМАШЕ МЪЖЕТЕ

Големите мъже ги няма. Дори и някои стари хора — и те са на война. Не ми е ясно как точно става войната и какво правят те там, но зная, че се бият. Страшно е, защото баба Петра често повтаря:

— Ох, дано ги запази господ, че да се върнат живи и здрави!

В село се срещат само едни ситно-ситно стъпващи старци, които и не виждат, и не чуват, и за нищо не ги бива, ама и те псуват войната. Жените не псуват, но кълнат войната, че нямала да има край. Много ли време трае тая проклета война? Де да знам! Но баба казва, че все някога ще свърши.

— Тя че ще свърши, ще свърши, ама сега ние трябва да приберем реколтата, че иначе ще мрем от глади.

Тя изброява колко работи трябва да се свършат: да се жъне, вършее и прибере сламата на камари, да се обере кукуруза; да се превози сеното и оберат гръстите... Сто работи ни чакали.

— Е-ех, — пъшка тя, — които си имат по-големи деца, по-добре са! Хайдете!

Тая покана е за мен и малкия ми вуйчо, който за мен е голям, защото е ученик, а аз съм само на шест години. Две години малка разлика ли е? Баба и мама казват, че сме мъже и двамата, че тия ръце, дето ги имаме, не са само да хвърляме камъни или да гоним кучетата, а че те могат и да жънат, и да берат кукуруз. Вярно. Ще се научим и да косим, и да орем. Само баба да не ни дига сутрин толкова рано. И всяка сутрин, докато отлепим очи, тя ни моли, увещава и обещава все хубави неща: джобни ножчета ще ни купи, на панаира в Бяла Слатина ще ни води, може и до Оряхово да отидем...

— Днес ще кършим кукуруз на Високо поле. Там е толкова хубаво!

Какво ще ми хвали Високо поле, мигар го не знам? Хубаво е, ама не да отидеш да береш кукуруз, а да играеш.

Всички знаят, каква е баба добра и весела, пъргава, сръчна, приказлива. Нали затова са я нарекли Невестулката. Ама напоследък и

като се смее, смехът и излиза тъжен. То и другите бабички и жени не са весели. През къща, през две — черни забрадки. И баба е винаги в черно. Гледам я понякога и се смея, защото ми прилича на недогоряла главня. Но нищо, нищо, че е черна, аз си я обичам. Освен нея, нямам друга баба. Другата ми баба — майката на тато, — баба Дафина, отдавна се е поминала и не я помня. Казват, че била едра, изрѣстна, яка жена. Хубаво, че поне баба Петра е жива. Веднѣж попитах мама:

— Мамо, защо баба носи само черни дрехи?

— Старите жени така се обличат.

Но аз се сетих, че баба Младена, баба Мица не ходят така. Тогава?

— Защото баба ти много деца е загубила, жали ги и затова се облича в черно. Не може да ги прежали.

Излиза, че не е опазила децата си, както и други жени, дето са в черно и децата си са загубили. Така мислех отначало, а после разбрах, че „загубени“ значи умрели. Ама и това не е всичко. Открих, че има жени, които мъжете си са „загубили“ на войната. Ще рече, там умрели, там ги убили, а? Така ли е, бабо? Тя знае, защото при нея идват жени да се съветват, да я питат едно друго, а при мама — да пише писма за фронта. Баба не може да пише, но тя пък е един път готвачка. Да ти направи боб, прѣстите да си оближеш. От джанки, от киселец, от лобода какви чорби прави! Донесе у нас наскоро една такава лободена чорба. Ние седим и сърбаме, та се изпопарихме, а тя стои над нас край софрата, скръстила ръце на гърди, гледа ни весело и пее:

*Китчице ле, буйна лобода,
дай ми нож да се пробода...*

— Пей, бабо, пей още! — молим ние, защото толкова рядко сме я чували да пее, че дори ни е чудно. А тя не иска.

— Не мога вече — въздѣхна дълбоко тя. — Едно време имах такъв глас, че хората на пътя се спираха да ме слушат. Беше то. Сега не мога. Много рев имаше, та си изревах гласа, не остана.

Интересно! Как така не остана? Глас може ли да се свърши? Не е трябвало да плаче толкова много баба.

Няма отърваване. Но сутрин студът разсънва бързо. Преди изгрев пристигаме на нивата. От опит знам, че по хлад се работи по-добре, макар рано сутрин да не ти се става. Като напече жегата, тогава е големият зор: кукурузлянките стават сухи и трошливи, като че нарочно си ги сушил на огън, листата стават остри и резливи. А пък днес слънцето някак изведнъж напече, та стана много горещо и задушно. Свърши хладовинката, а ние колко ти кукуруз сме окършили! Обиране няма тая голяма нива — като я погледнеш, да настръхнеш, краят ѝ се не вижда. А отгоре и кукурузът израснал едър и хвърлил по много кулени на стрък.

— Не е кукуруз, а гора — радва се баба. Радва се тя, ние с вуйчо го гледаме кръвнишки. Той дори рече:

— Няма обиране. Ще пукнем тук.

Все едно че аз съм го казал това — така еднакво мислим, защото еднакво сме се претрепали от работа и искаме само да спим и нищо друго. Искаме, ама няма такова нещо засега. Тия стъбла наистина са като дървета. Застани до някой стрък и протегни нагоре ръка. Можеш ли да достигнеш най-високите кулени? Ами като е двойно и тройно по-висок стръкът от тебе, как се стига то!

— Недей подскача — идва при мен баба. — И да скачаш, не можеш стигна най-горния кулен. Гледайте как ще направя аз!

И ние с вуйчо стоим и гледаме. Баба хваща царевичното стъбло с черните си и криви като куки пръсти и го дръпва към себе си. То изпрацява, пука и се счупва на една от ставите си, малко по-горе от корена. Високият кулен сега лежи пред краката ѝ.

— Какво ще направя сега? — дига глава и ни поглежда, после стъпва с крак върху стъблото при основата на кулена, върти кулена на всички страни и дърпа. Ето че се откъсва. — Те това е цялата наука — плюе тя и аз разбирам, че това е от солената пот, която се стича по бузите ѝ и влиза в устата. — Ха сега ти! Да видя твоята мъжка сила. Гледай от вуйчо си как го прави!

Мисли, че аз не мога така? Мога. Мога, ама ми е горещо, утънал съм в пот и ме наболяват и ръце, и крака, та и главата.

Голяма работа е. На всеки стрък има не по един и не ниско, а по два, три, та и четири мамула, при това все на високо. Една мъка е да хванеш с изранените си длани и пръсти стъблото и да го повалиш на земята, друга — да откъснеш кулена след това. Защото трябва да

знаете, че има кулени, които не искат да ги откършиш, не се отделят от кукурузлянката както в ръцете на баба. Много въртене и сила трябват. А и умение, както казва баба: едно е да видиш, друго да го направиш ти.

Най-тежко понасяме жегата. Слънцето се е спряло точно на средата на избелялото небе и жари ли, жари. Въздухът, както казва вуйчо Тоно, е станал като жарава. Като споменах за него, та си помислих, че и той отиде на войната и никакъв не се обажда... Много е горещо. Макар да съм само по риза, пот се стича по лицето ми, по гърдите ми, по гърба, та дори го усещам и по кълките си. И вуйчо Пако се оплаква, пъхти и все току поглежда към слънцето.

— Мамо — рече той по едно време, — гладни сме.

Баба дига глава към слънцето да погледне часовника (Ах, тоя вуйчо Тоно, пак той е пред мен с приказките си! Той нарича слънцето часовник). Погледна баба и рече:

— Още малко, раншко е.

А-а, лесно е да кажеш така „още малко“, а на мен и вълнените ми панталони (с „очила отзад“) са мокри, като че съм газил в реката за риба.

— Ох, да има сега една река — въздиша вуйчо, точно да се е досетил какво мисля аз.

Той дига бъклето да пие вода. Пък то една вода — топла, та вряла чак. Пие, смее се и сипва от цифката на бъклето вода в пазвата си.

— Сипи си и ти! — кани ме.

Баба забелязва това и вика:

— Ей, баласури такива! Какво играете? Не разливайте водата, че няма... Хайде сега вървете да похапнем, па като се захлади надвечер по ще ни върви работата.

Излизаме от „гората“ на големия слог, дето баба изсипваше на куп с кошлето набраната царевица. Бре, че много сме набрали! Да ще баба да рече: „Стига толкова, ха да си вървим!“ А кой ще обере останалия кукуруз?

Малко настрана от купчината кулени под сянката на едно шумното сенчесто дърво баба просва месал. На месала — голяма шарена троянска паница с изписани отвън по ръба и жълти човечета, хванати на хоро, а на мен ми се виждат не човечета, а изправени един

до друг кулени. Коленичила до месала, баба дроби в паницата спечен стар просеник и говори:

— Сега ще видите колко благо ще стане.

Тя има вързани с връвчици на трака на престилката една костура и малка торбичка — нещо като кесия. Ние вече държим дървените лъжици и чакаме да видим какво ще е това благо, за което рече тя. Иначе този просеник не ни се гледа... Баба изважда от кесийката бучка захар, начупва я ситно-ситно с коравите си пръсти и пръска късчетата захар равномерно върху надробения в паницата просеник. Сетне се пресяга, взема бъклето и залива с топлата му вода попарата. През цялото време седим с вуйчо ми смръщени. Той мърмори сърдито:

— Това ли е „благо“, дето ни обеща?

И двамата не посягаме да кусаме. Но баба гребе с лъжицата си едрите зальци от просеника, дъвче и ахка:

— У-у, че благо-о!

Тя нарочно мляска силно, издава такива звуци на престорен прехлас пред хубавото ядене, че иска да ни примамим да ядем, но ние още не посягаме.

— Яжте сега, мама, па заран — предумва ни добродушната баба — може и едно пиле да заколим, една чудо-каша ще направим... Само че дали ще можем да оберем всичкия кукуруз?... Е, може и другиден да направим това, пилето де...

Тя млъква, гледа ни тъжно. Все пак гладът ни надвива. Надвива ни и сънят. Усещам, че баба ме изправя да седна, ала умората отново ме поваля и аз забивам нос в прегорялата трева и нажежената пръст. През сън дочувам гласа ѝ:

— Ах, боже, божичко, защо ни наказва с тая проклета война? Няма ли да има край нашето теглоо-о? Мъжете ги няма, децата изпотрепахме от работа. Наместо да играят, в ярема ги прегнахме. За тях ли е това?...

Стори ми се, че тя пее. Когато я караме да ни пее, не ще, пък сега защо? Събудих се окончателно. Баба седеше, клатеше се напред-назад и плачеше, нареждаше напевно имената на починалите си деца, които, ако били живи, щели да бъдат големи и сега щели да помагат. Нещо такова нареждаше, не съм го запомнил.

— Хайде! — точи вуйчо бавно и трие сънени очи, стои до мен и ми подава ръка, да ми помогне да стана. — Довечера ще ти покажа

нещо — открих едно гнездо на някакви птичета: малки, голи...

— Вярно ли? — скачам аз на крака.

— Защо ще те лъжа?

— Горките ми дечица! — подсмърча баба и бърше с престилката очите си и не се знае умрелите ли оплаква, или нас, живите. После ни заглавичква, че щял да дойде дядо Иван с тяхната талига да натоварим в нея набрания от нас кукуруз. — И утре и няма да има вече.

Това „няма вече“, тя казва за утешение. Знам аз: сега ще окършим тая нива, ама има още други две — наши; тая е на бабини. Отделно ги своим, ама заедно всичко правим. Навлизаме в царевицата. Жежчавата ни замайва, но трябва да работим. Само за малко спирам, за да ми превърже с бяло парцалче баба китката на лявата ръка, която е срязана на две-три места от острите твърди листа на кукуруза. Не бях видял, но баба забеляза и ме спря.

Добрата баба! Затуй не живя много — толкова мъки претегли, особено когато жените бяха сами, а мъжете на война.

УЧИЛИЩЕ НА ОТКРИТО

Жънем на Полянците, на голямата нива. Истински огън се сипе от небето. Голяма жегга е. Над нивите трепка един такъв нагорещен въздух, че на мен ми се струва ей сега ще пламнат. Червените езици на огъня ще полазят по жълтата слама на нивите, а нагоре ще се вие кълбест пушек. Виждал бях вече такъв пожар. Казвах, че паднал „огън от небето“.

— Какво гледаш? — пита дядо Вълчо. — Ми сега са Горещниците. Лад — през зимата.

Навеждам се да жъна. Ако ни гледа човек отстрани, ще си рече, че сме много жътвари. А ние сме само четирима — тато, мама, дядо и аз. Другите само се шляят из стърнището — това са по-малките ми сестри. Дядо Вълчо ги нарича не жътвари, а „стървячи“, защото само разпилявали, а полза никаква от тях. Да съм на тяхно място ще си лежа на сенчица, а те...

Дядо казва, че мога да отида малко на сянка и да си почина, но тато се възпротивява:

— Не е малък вече. Ученик в първи клас. Нека се учи.

Тато го нямаше, на война беше, но като се върна, все е сърдит, все недоволен от нещо. Мълчи или се кара.

— Право дума баща ти — като голям да се научиш да работиш!

Да се науча, ама като не мога. А те бързат, бързат. Можело утре времето да се разваляло, можело пак война да станела. Такива едни грижи. Но все пак дядо от време на време ми помага, учи ме. Ето го пак се залавя с мен.

— Няма да свиваш краката си в коленете, няма да подклякваш, защото така ще те заболи кръстът.

Той се разкрачва широко и тогава се навежда, като чупи тялото си в кръста. Жъне известно време, а аз използвам това да го наблюдавам и да си почина. Дядо жъне и говори, говори... Ако жъна така с приклякване, никакъв жътвар няма да стане от мен. Така едно време жънел някой си дядо Мино или Мико Гръздата, ама той бил

осакатял. Краката му нещо не можели вече да ходят, а той ревял пред синовете и се молел да го закарат с колата на нивата. Нищо, че краката не работят, нали ръцете са здрави. Пълзял и жънел.

Навеждам се разкрячен и почвам да жъна. Дядо одобрява.

Голяма мъка и умора е жътвата. Добре да не беше поне жегата, а то един пек — няма спасение от него. Ризата ми е залепнала на гърба, лютивата пот се стича в очите ми, в устата ми. Дядо ми е вързал бяла кърпа на главата — пазела от слънцето да не ме „удари“. Че как пък слънцето удря? И той има такава кърпа на главата. А има едни, виждал съм, носят сламеници на главите, шапки, които сами са си изплели от житна слама. Трябва и аз да си направя такава шапка... Много ми се пие вода и аз често отивам под сянката, дето е оставен бъкъла с водата, затрупан със снопи. Пия вода и не ми се връща на постата да жъна. Мързелив човек съм, а?

Поста е определената ми ивица нива, дето жъна. Моята поста има-няма два метра, а на другите постите са по-широки. Нивата е полегнала леко напред. Паламида, бодлянка и къкъл има малко, но има. На мен дядо е определил съвсем, съвсем чиста поста.

Трудно, не трудно — няма как. Навеждам се, зажабвам със сърпа стръкове от нивата, които веднага трябва да стисна здраво с лявата ръка и с дясната да отрежа със сърпа. Няколко такива хващания и ръкойката е готова. Извий се назад и я остави зад себе си. После ще събереш със сърпа ръкойките и — на въжето. Остава само да се върже снопа. Тая работа ще свърши дядо. Той стяга добре снопите.

— Не така! — пак се обажда дядо зад мен. — Ръкойките се слагат леко на земята, а не се хвърлят, както ти правиш. Като ги хвърляш, оронваш зърното. Слама ли ще вършеем тогава?

— Виж сега — показвам му аз, както леко слагам ръкойката. Той одобрява моята работа и аз забравям от радост всичко. В ушите ми кънти непрестанно песента на щурци, жътварчета и разни мушици. На тях не им е жегата, пък и не жънат — пеят си, пеят... Някъде напред в нивата се обажда пъдпъдък. Дигам глава и се ослушвам.

— Вика малките си и им казва да бягат, защото идем ние — пояснява ми дядо.

— Да можем да си хванем едно пъдпъдъче...

Казвам на дядо, че Игнат си хванал пъдпъдъче, опитомил го и то цял ден му пее вкъщи. Не съм видял, но чух това. Дядо смята, че са ме

излъгали.

Маранята над нивите като че се засилва да трепти. Дядо я нарича марнина. Той връзва снопа ми и казва с усмивка:

— Я се опитай да провреш пръстите си под въжето!

Не мога, така силно е стегнал снопа. Клатя отрицателно глава. Смее се, а бръчките на лицето му целите са пълни с пот и ми приличат на малки вадички с вода при поливане.

— Защо снопът трябва да се стегне? Защото ще се пренася за кръстци да се правят или купен, ще се прекарва с колата — ще се товари и стоварва, ще се прехвърля много пъти. Ако не е стегнат, ще се развърже и пръсне... Която работа заловиш, стегнато да я правиш!

Стегнато, дядо, но сега ръцете ми са като разчекнати — пръстите и ставите ме болят. Ами кръстът, ами главата? Те също ме болят непоносимо... Изведнъж изпуснах сърпа в стрънта, защото почувствувах, че нещо стана с малкия пръст на лявата ми ръка. Гледам — от него капе кръв. Порязал съм малешката си.

— Ти какво, поряза ли се? — приближи се дядо. — Сега да вземеш пък да ревеш? Нищо не е то... Ела!

Отведе ме настрана, изправи с класа нагоре един сноп, бутна ме зад него и рече:

— Ха сега пикай на порязаната малешка! — Гледах го малко зачуден, обърнал нагоре глава към него. А той: — Не ме гледай, не се срамувай! То е най-доброто лекарство. После ще вържем пръстчето с един лист съвлак и — тая ти е. Да знаеш като малък аз колко пъти съм се порязвал! Жътвата е това: жегата, пот, порязване. Училището е такова.

Мама донесе едно бяло чисто парцалче и пръстът беше превързан. До вечерта тоя ден не жънах. Смятах, че и следния ден ми се полага почивка, че ще изklinча, обаче дядо Вълчо направо нареди:

— Вземай сърпа! Колкото можеш, все помощ е.

Дядо нарича това училище, а то си е чисто мъчилище.

Често се изправлям и вслушвам. Когато надвечер се захлади, някъде далече запяха жътварки. Навярно там има моми. Звънките гласове пеят проточено и тъжно:

Зажни, Ружо, че ти ръка лека...

— Ха така де! — вика дядо и аз чувам как сърпът му хруска
напечените сламки.

ЧЕРЕПИ

И черепи и чирепи има във всички селски дворове. Ще ги видиш нанизани отгоре по много колове на оградите: негодни вече гърнета, стомни и ибрици, а наред с тях — бели животински черепи от коне, говеда, овци. Вървиш вечер в здрача и си свиркаш весело и току изведнъж усетиш, че някой те гледа, следи те. Кой? Никой. Така ти се сторило. До тебе или над главата ти — огромен бял череп. И като че свети в здрача, като че те гледа с празните си очни дупки. Гледа те, но обърни внимание, че ти се и зъби — може да ти се хили, може и да ти се заканва, зависи от това, какво си мислиш ти. Духа ли силен вятър, черепът се клати на кола и трака, а от него излиза шум или свиркане, колкото и да не си страховит, ще ти се обърне сърцето. Но от приятелите ни (Мато, Гарвана, Опанджачко) никой не признава, че се бои от тия проклети черепи. Че ти защо ще признаваш?

— Ама никак ли не те е страх? — човърка ме големият вуйчо Тоно. Наострям уши. Знам го аз него какъв дявол е. С това питане гони нещо, само че аз не мога да се досетя какво.

— Никак бе! — пъча гърди аз. — Защо ще се боя? Черепи от умрели животни — волове, коне, биволи.

— Ха, така си мислиш, но се лъжеш. Това са добичетата на баба Яга. Нали си чувал за нея?

Че кой не знае тая вещица! Вуйчо Тоно продължава все така сериозно — никога не мога да разбера кога се шегува той и кога не. Зная, че пак ще ме метне с някоя измишльотина, ама го слушам, защото така хубаво разказва. От него знам, че научил „тоя занаят“, санким да разказва, от дядо Благолаж. Имало някога такъв старец. Сега казва, че преди две вечери имало месечина, голяма колкото едно точило. Не, не съм я видял. Била бледа, та чак прозрачна. Връщал се от Краището и било потайно време, а той — покрай гробищата минава. И изведнъж покрай ухото му нещо — шшш! Гледа: баба Яга с яхната метла. Извила се високо над двора на Лютаците, на оня, дето му викате

Мато, и той, вуйчо Тоно, чул като крещяла: „Само да го пипна, има да го налагам с метлата, докато прореве магаре под земята.“

Сецам се-е! Мато беше замерял с камъни черепите на плета на попа и счупил едно стъкло на общината. А вуйчо съчинява.

— Та и ти много не се репчи, че не те е страх. Вещицата вижда всичко. И не прощава.

Знам, че така той ме изпитва: ще се плаша ли, или не. Иска да съм смел. Казвал ми го е. Иска, пък сега ме плаши с баба Яга. Забравил е, че аз съм вече на девет години и окото ми не мига от такива бабини деветини.

И все пак веднъж се изплаших от черепите и от баба Яга.

Разболях се лошо. Лежах две седмици като унесен. Рани на гърба ми се появиха от лежане. Та тогава по едно време ми се привидяха страхотии: стените на къщата ги няма, черепите от коловете на цели стада — право към мен. Махам с ръце, вардя се, а те мучат — и на мен. Вещицата се вие с метлата над главата ми. Спасение няма...

Когато оздравях, първото нещо беше да видя черепите. Стоят си на коловете. Смея се — сънувал съм навярно от огъня, който имах.

Спорим с Гарвана защо са чирепите и черепите по коловете.

— Ами ако хората хвърлят всички счупени гърнета по земята, ние ходим боси и ще си изпорежем ходилата. А пък на животните черепите, то е друго. Умряла на някого млечна крава и той ѝ турил черепа на кола, та да си я спомня. Един вид жали за нея.

Не съм съгласен. Диващина е. А учителката ни Константинова, като разбра за какво спорим, се позасмя и ни обясни:

— Има много невежество сред хората. Някои вярват в богове, в дяволи, в разни добри и зли духове. Уж те уреждали всичко на земята, отношенията между хората. Това не е вярно. Хората сами си оправят работите. Невежите, за да запазят домовете си, турят черепите. Защо? Просто глупав обичай се е завел такъв.

Нещо разбрахме, но повечето не разбрахме. Учителката ни е млада, хубава и добра. Не бие. Много рядко, ще нашиба с пръчката, и то съвсем изоглавен немирник, когото и ние бием. Обичаме я и я слушаме, защото ѝ вярваме.

— Всъщност такива духове няма — леят се от устата ѝ думите, сякаш изворче клокочи. — Хората сами са ги измислили, понеже не разбират природните явления и закони... Черепите слагат, за да се

защитят от напасти. Дойдат лошотиите, видят черепите на коловете и си рекат: „А-а, тук живее някакъв страшен юнак! Вижте само колко черепи, що нещо е изял! Я по-добре да се махаме от тук.“ Ето затова са черепите. От тях се плашат само страхливите деца. Вие плашите ли се?

— Не-е-е — отговаряме всички в един глас и учителката ни е доволна.

А баба ми Петра вярва и в бог, и в дявол, и в духове. Учила ме е как да се запазвам от такива врази.

— Стреснеш ли се от нещо, от страх де, плювай си в пазвата! Минава.

Случвало ми се е да ме изненада нещо, да трепна. Плюл съм. Само че когато няма никой наоколо — да не ме видят, че сетне ще ме скъсат от подигравки. Няма полза, ама правил съм го. После, като станах голям, смеех се със себе си.

А че патих от тия проклети черепи, патих.

Беше тъмно. До късно стояхме с Гарвана у тях, лежахме на сеното и си приказвахме. Разни работи. Връщах се у дома. Целият ден беше мрачен, пък сега — чернилка и половина. Като минавах покрай вуйчо Тоно, стори ми се, че от мрака пъкна току пред мен и изчезна бял череп. Не само това, ами и измуча. Трепнах и неволно се спрях. Бях така изненадан, че дори забравих рецептата на баба. Сърцето ми биеше в гърлото. Заозъртах се — черепите стояха по местата си върху коловете. Е-е, така ми се е сторило. Тръгнах. А големият череп, дето светеше като месечина в тоя мрак — хоп — пак пред мен. И измуча. Обля ме студена пот, краката ми станаха съвсем меки. Гледам като омагьосан черепа, стоя, а страхът заглушил всичките ми мисли. Черепът пак рече „му-у“, но сърцето ми се отпусна — познах гласа на вуйчо Тоно. Мен ще плаши, а? Наведох се и напипах в тъмното пред краката си един голям камък и го бишнах по черепа. Костта дрънна, а вуйчо викна:

— Е-ей, ще ме удариш...

Викаш, а искаш да ме плашиш? На ти сега! Хвърлих още няколко камъни, но усетих, че той хвърли черепа на земята и се затече към мен. Де ще ме стигне! Знаех, че ако ме хване, може и да ме натупа. Така, а? Ти си виновен, пък и да ме биеш искаш...

На другия ден вуйчо Тоно дойде при нас, воловарчетата, които пасяхме добичетата в Лъките. Остави конете си да пасат и седна при нас. Към мен не погледна, но взе да разправя:

— Абе снощи ми се случи едно интересно нещо. Дали да ви го разправя?... Тъмно беше, духаше силен вятър и един от тия черепаци, кухи глави, дето са по колове и върлини, взе да трака така, че и аз трепнах. По едно време чувам на улицата нещо изрева. Бре, рекох си, това ще е някое момче. Реве като че го колят. Тичам аз, а то примряло от страх, та едва го свестих. Само че беше тъмно, та в тъмнината не го познах. Да не е бил някой от вас?

ЗАЯДЛИЦА

Гъсака ме ритна. Не съм го закачал. Но той е такъв — заяжда се. Не му правиш нищо, а ще те ритне, ще те удари. И бяга. Я нека стои, да го видя! А той бяга.

Гонехме се из двора на училището — надбягвахме се, надскачахме се, спорехме. А в бурениялия източен ъгъл на двора някои се състезаваха в реване като магарета. По гласа познах Опанджачко. Като им харесва, нека викат. Междучасието е затова — децата да потичат, да повикат. Който го няма на двора, да знаете, че е забил глава в книгата, вчера не е учил уроците си. Не е мислил от вчера за днес, както казва нашата учителка. Отначало не разбирах какво ще е това от вчера за днес и от днес за утре, но като се позамислих, стана ми ясно. Гъсака никога не е готов. Тогава защо ще тича през междучасието? А той си тича. Нищо не го стряска. И за бой, бива го — бие се. Ама нечестно се бие.

Лошо ме ритна. И други са ме ритали, и аз съм ритал — игра. На шега. А той — душмански рита, та те боли. Ритне и бяга. Защо се е заял с мен?

— Сега ще удари звънчето — казва Гарвана, — няма време, пък и учителката може да ни види. Като си тръгнем за обед...

Тръскам одобрително глава. Ясен ми е планът на Гарвана. И предварително тържествувам, олеква ми от обидата на Гъсака. Гарвана! Това се казва другар. Един път другар и приятел. Не че ми е роднина, та го хваля, ами е верен човек, на когото можеш да разчиташ — каже ли нещо, казано е. Той и Опанджачко са моя опора и закрила. Гарвана не беше черен като някой циганин, ама ние го наричахме така, защото беше по-тъмен от нас. Не се сърдеше за прякора си. Дори се смееше и думаше:

— Черната боя е по-скъпа.

Мургавото му обло лице беше винаги смръщено. Възрастните се шегуваха с него:

— У-у, усмихни се де! Да не са ти потънали гемиите в морето, та си се начумерил така сърдито?

На две крачки от училището, на улицата до Дуцовци, стигнахме Гъсака. Още с настигането Гарвана чушна калпачето му от главата и го шляпна по тила. Гъсака подскочи, обърна се назад. Щеше му се да се бие, но като видя как и двамата го гледахме кръвнишки, забрави и калпак, и всичко и удари на бяг. Леле, как бяга и реве, като че го колят! Събуди всички заспали кучета и те се изринаха на улицата.

— Какво стана на това дете, бе? — пита ни един старец, който иде насреща. — Куче ли го ухапа?

Дигаме рамене. Мълчим.

А оня бяга и реве, та се дере. Ядосахме се повече — поне да го бяхме били, а то, калпака му само смъкнахме. Дере се сега, а като ме риташе защо не реवेशе, а?

— Ако се зададе отнякъде майка му, ще се скрием.

— Да не отнесат кучетата калпака, ще го туря ей на тоя колец — рекох аз и се надигнах на пръсти, та закачих на един кол шапката на оня ревльо.

Всички деца се разотидоха по домовете си. А ние? Ние с Гарвана решихме да стоим и чакаме. Когато станат неразбории и сбивания между децата, най-често майките доуреждат битките — или се поскарат, или си кажат по някоя добра дума: деца, днес се сбили, утре се примирили. Детинска им работа.

Чакаме. Никой не идва да дири калпака на Гъсака. Вече се канехме да си вървим, защото огладняхме. Гъсака се появи сам в дъното на улицата, не с майка си, както очаквахме. Върви гологлав и се озърта. Ние — хоп! — долепихме гърбове до сивия зид на Дуцовци. Той е от сурови тухли, някога покрит със слама отгоре, но сега сламата е изгнила, вода от дъждове и снегове текла и горните редове на зида са размити. Сляхме се със зида, при това пред нас има на улицата и бъзе. И отблизо никой не може да ни види.

Стоим така с извити настрана глави и с едно око следим как Гъсака стъпва като по жарава по улицата и постоянно се озърта. Като ни наближи, взе да гледа под краката си. „А-ха, търсиш калпака си, побойнико!“ Видя го на кола и се спусна да го откачи от там. А в това време ние насреща му, мучим като волове. Страшно ще е било.

— Олеле! — ревна зверски оня и мигом — беж, беж... Дигна прахоляк по улицата.

Ние, то се знае, се превиваме от смях:

— Ха-а, ще риташ, а?

Пак офейка. И реве, реве. Защо сега пък ще реве? Само дето дигна на крак всички псета. Подгониха го те, че като се дигна една тупурдия, една олелия, не ти е работа. А калпачето си стои на кола. Нека си стои. По тъмно ще се върне да го прибере или ще накара баща си или майка си да го вземат. Само дано майка му не дойде у нас, че каквато е устата, родителите ми може да ме натупат заради сина й.

Но какво стана там напред на улицата? Тю, че прахоляк се дигна! Докато наближим, кучетата се пръснаха. Досетихме се, знаехме това: кучетата гонят, хапят, докато човек не падне или не се наведе над земята и тогава бягат. Съборили са го. Изпохапали са го. Я да си обираме крушите ние, докато е време.

Кривнахме по друга улица. Вървим, а на мене ми дожаля за Гъсака. Ритнал ме. Чудо голямо! Можеше и аз да го ритна, а сега лежи изпохапан в праха... Абе, като си пъзльо, защо се заяждаш да те пита човек? Успокоявам се, а на сърцето ми тъжно.

... Ще мине много време и аз ще чуя, че Гъсака е в затвора. Отишъл в града занаят да учи. На улицата се сбили с някого, играли ножове и както става — единият в затвора, другият в гроба. После ни се чу, ни се видя. Какъв човек!

ПЕЕВ

Той не се казваше Пеев, а Петров, защото баща му се наричаше Петър. Знаехме го като Пачо — Павел Петров. Дори мъчно бихме се сетили, ако ни попитаха например дали сме срещали Павел Петров, за кого става дума. А виж Пачо — то вече беше друго. Но и Пачо изчезна и се роди едно ново име — Пеев.

Пачо беше от нашата дружина, макар да не участвуваше във всички наши похождения, защото неговите родители му намираха винаги работа, така че беше зает повече от нас. Те с Опанджачко бяха съседи и би трябвало да са повечето заедно, но не беше така. Опанджачко предпочиташе да играе с нас.

— Пачо пак го би баща му и не му позволява да излиза от къщи — уведомяваше ни той.

— Пачо го пратиха да пасе нощес воловете в ливадето, та утре ще му се дреме и не ще можем да играем.

Трябва да кажа, че по характер двамата, Опанджачко и Пачо, никак не си приличаха. Докато Опанджачко беше дребен и неспокоен като врабец, Пачо беше дебел и тромав; докато Опанджачко не можеше час да седи сам, Пачо някак си като че се криеше от другите, не обичаше дето е шумно, дето има много народ.

— Петър е такъв затворен и темерут, баща му. На кого ще прилича Павел — казваше баба. — Оня да режеш от него месо няма „ох“ да каже.

Така че, когато Опанджачко донесе новината, че Пачо е болен, ние помислихме, че баща му го е бил заради някоя пакост, а оня нарочно се преструва на болен. В това имаше нещо вярно, но истината беше друга.

Два дена не идва Пачо на училище. Болен е. Ясно. И ние като приятели трябва да го посетим. Добре, ама те имаха едно такова зло куче, просто — звяр. Два пъти ходихме до вратника, но Караман, така се нахвърляше на нас, че ние само подвиквахме плахо: Пачо, Пачо! — а да влезем и дума не можеше да става. От къщи никой не се обади на

нашите викове — нито чичо Петър, нито стрина Ваца. Нямаше ли никой вкъщи, не ни чуваха ли, заети ли бяха с работа, но и двата пъти не можахме да влезем във връзка с болника.

— Може и да не е болен — изрази съмнение Гарвана. — Може да е направил някоя голяма бея и баща му го е затворил и заключил в яхъра, както миналата есен заради джанките.

Миналата есен Пачо беше обрал не джанките, ами крушата на Чешмеджиите, оная, дето дава едри като присади круши. Обрал, ама до зърно, цялата. Ял каквото ял, останалите скрил у тях в сламника. Цено Чешмеджията отишъл при чичо Петър, та му върнали останалите круши, а Пачо два дена лежа в яхъра без хляб и вода. То се знае, че е имало и малко тупаница.

Третият път Караман го нямаше. Ние постояхме плахо пред вратника и пак повикахме:

— Пачо, Пачо! Тука ли си?

Пак никакъв отговор. Чудно нещо! Ама къде са чичо Петър и стрина Ваца, та не се обаждат? Ама и сестричката на Пачо никаква не се мярка из двора. Денят беше мъглив, студен. Гушихме се в палтенцата си от студа, духахме на ръцете си, чакахме. Да влезем вкъщи, Караман ще се изгмурне отнякъде, иди се спасявай!... Гарвана имаше една дебела тояга с топка на края, но ни се виждаше къса, за да се браним от кучето. Тъкмо спорехме с Опанджачко дали да влезем в двора, или не, от къщата на Пачови се зачу песен. Ние наострихме уши. А може да не с песен? Затворили са пак Пачо за наказание я в зимника, я в яхъра...

— Тихо бе! — източил тънка шия, вика Опанджачко. — Той е. Познавам му гласа... Пее...

Вслушваме се и ние. Вярно — пее. Пачо е това. Не плаче, а пее. Тая работа пък каква ще е, а? Споглеждаме се. Да влезем? Не, не. Сега дочуваме през песента и дебел мъжки глас:

— Бу-бу-бу!

Чичо Петър. Той е. Кара се на Пачо нещо. А песента продължава. То не е и песен, а повече провиквания, извивания, крясъци:

Детенце хубаво, пиленце любово-о...

— Бе какво става с тоя човек? — пита Гарвана.

— Кажи ми, та да ти кажа — дига рамене и мига смешно като плъх в брашно Опанджачко. — Защо пее?

Вуйчо Тоно, който е от ония, за които казват, че дето не ги сееш, там се раждат, изникна от невиделица. Какъвто си беше въздребен, но стегнат, той се зададе с широката си крачка и размахани ръце. Дядо казваше за него: „Ходи като чорбаджия, като че цялото село е негово“. „Мое е“ — отвърщаше вуйчо и се смееше със светлата си усмивка. Зарадвах се до немай-къде. Вуйчо не може да не знае защо Пачо пее и какво става изобщо с него: болен ли е, здрав ли е.

От къщата долиташе все това „Детенце хубаво“ — Пачо пееше, боботенето на баща му гу намаляваше, ту се засилваше, а в това време някакво птиче в градината до къщата на Пачови пееше, чуруликаше. То по-скоро беше някакво ръмжене, стържене. И то си мисли, че пее! И то в такова мъгливо и лошо време...

— Какво бе, голишари, на медена трапеза ли сте се събрали тука — викна отдалече вуйчо.

Наобиколихме го. Опанджачко току се провира напред, току бърза да обясни нещо, като че вуйчо Тоно е негов, а не мой вуйчо. Ама хайде, от мен да мине! Нека бързорекият Опанджачко се издокара.

— А-ха! — дига още повече глава вуйчо и килва калпака си над лявото ухо. — Ще рече, учениците са в неведение, както казва дядо Павел, относно орисията на своя мил приятел и другар?

— Ама, вуйчо Тоне, кажи, ако знаеш, от какво е болен Пачо? Чуваш ли го как пее? — намирам и аз.

— Ще пее ами! То плачът е бил преди това... Кой на негово място няма да се разболеет?... Когато човек има по-малка глава от корем, така се получава...

Ух, тоя вуйчо! Какви ги приказва? Не може да не знае той нещо, ама на, не иска да ни го каже. Такъв е — никога направо не казва нищо, а все заобикаля, измъчва те. Трябва да потърпим и ще каже. Гарвана и Герака са прави — стоят си настрана и чакат. Нека Опанджачко кречета като сврака. Вуйчо го хваща за носа и дръпва главата му нагоре. Смее се от сърце, а Опанджачко трие носа си, подсмърча и не отстъпва.

— Каква глава? Какъв корем?

— Ами такава — дига ръце вуйчо нагоре и показва с тях големината на някаква глава. — Ако главата на Пачо беше толкова голяма, колкото корема му, щеше да бъде много умен. Пък то, господ сгрешил нещо, та направил обратното...

— Тръгвате ли с мен? — пита изведнъж вуйчо. — Оставете го Пачо, нека си пее, нека си дере гърлото, ще дойде на себе си, не се тревожете за него. Аз отивам в крайната градина, дето съм откопал един стар салкъм. Сега го нарязвам на трупи... И без това сте замръзнали, ще се разгреете малко.

Ние тръгваме радостни на шумна тълпа с него. Че как няма да му помогнем! Толкова приказки ни е разправял, а сега ще ни каже и нещо, което ние не знаем, за Пачо.

Скоро едрите зъби на големия трион почнаха да гризат жълтеникавата сърцевина на стария салкъм. От една страна до поваленото стъбло е клекнал вуйчо и държи триона, от другата се редуваме ние, като се блъскаме и спорим кой да дърпа джагата. А вуйчо ни умирява и разказва.

— ... Та донесла стрина Ваца в едно паниче мед от чичо Митко. Той тия кошери, дето ги държи в пчелина, само за това са — да има мед и восък за лек... За Нена взела меда, че Нена се била нещо поболяла. Нали разбирате за коя Нена — сестрата на Пачо... Чакай, ей, майсторе! — вика той на Гарвана. — Трионът само се тегли, а не се бута. Да запомниш това!... Пачо нали си е лаком, не се сдържал, та покрай лекуването на сестра му, опитал и той меда. „Брей, че благо нещо!“ — облизал се той и му влязла една мисъл в главата... Макар и малка тая глава, ама за такива мисли място има доста... Бягай от там бе, Опанджачко! Само пречиш. Като порастеш, тогава ще режеш и ти.

Опанджачко се въвира при всеки, който от нас се залови за дръжката на триона. Наистина пречи. Ако беше друг, щяхме да го набием и изпъдим, ама него не може. Приятел! Роднина при това. Преди малко се присламчи до Гарвана. Дърпа оня триона с две ръце, а тоя дребосък го хванал за лакътя на дясната ръка и тегли. Уж помага и той. Само пречи, ама ха де, като не разбира от дума.

— Абе, Опанджачко, седи мирен! — викам му аз. — От тебе не можем да чуем вуйчо. Не видиш ли, че пречиш?

— Виж какво — обръща се вуйчо към Опанджачко, — ти вземи събери съчки, че да запалим един огън хайдушки, да се постоплим, а?

Скоро Опанджачко клечи край пушещия огън и трие очи, подсмърча, извил глава към нас, за да не пропусне нещо от разказа на вуйчо Тоно.

— Почивка, работен народе! — дига ръка вуйчо и ние образуваме колело около огъня, в който цвърчат сурови клончета. — Та такива ми ти работи с вашия приятел Пачо... Дояло му се мед. Да отиде денем да вземе от някой кошер бил толкова умен да разбере, че пчелите ще го надупчат. И какво решил той? Решил, че нощем пчелите спят, не виждат, той ще ги издебне и ще се налапа с мед. Хубаво, ама пчелите, как мислите, хапят ли нощем?

Нашата дружина не е единна: едни казват — да, други — не.

— За да няма спор, ще питаме Пачо — смее се вуйчо, от което аз се досещам, че хапят. — Вярно, че хапнал мед, но сега бай Петър ще го плаща на чичо Митко двойно и тройно, защото крадецът на мед не само ял меда, но смачкал цялото кошерище и убил кошера. А това вече не е шега работа... Краденият мед е горчив. Оставете друго, ами много пчели изпохапали Пачо. А пчелите жият и пускат отрова в тялото на човека. Така че лакомият крадец пострадал здравата — втресло го от ухапванията. Ще речете, така му се пада. Така, ама бай Петър и така Ваца се изплашили, защото Пачо повръщал и се задушавал. Повикали баба Мица Хлебарката — тя нали разбира от такива работи, та да полекува момчето им. Разтривала го баба Мица с ракия, па накрая рекла: „Дайте му и да пие ракия. Помага против отрова.“ Дали му, ама малко ли, много ли, никой не знае. И сега чухте; пее Пачо, та се къса. От ракията е то. От едната отрова ще го излекуват, с друга ще го отровят...

— Затова пееше, а? — пита Опанджачко, застанал прав и протегнал ръце към разгорелия се огън, а по лицето му бягаха и пак се появяваха като червени хвърковати пилета отражения от пламъците.

— Затова. Певец се извъди. От сега нататък ще го наричаме Пеев. Ще му приляга.

Всички се смеем. Мислим, че е болен, тревожим се за него, дето не идва на училище, а той, Пачо, мед краднал... Потаен човек. Пеев, а?

И така стана. Най-напред ние, после и другите, кой от къде иде, щом види Пачо, вика:

— Ей, Пеев, накъде?

— Пеев, ще ходиш ли след обед на вира да се къпем?

— Пеев, написа ли си домашното?

Пачо свикна. Само се усмихва мързеливо с половин уста.

КЪЩА-ПРЪСТЕНИЦА

Пълзяхме с Гарвана покрай плета. То не беше дори плет, а ограда от нахвърляни в една редица сухи драки и трънки, сред които тук-там стърчеше по някой колец. През такава ограда добиче не може да мине. Само някоя дългокрака, тънка и лека кобила като нашата Рена може да го прескочи, дори и по-висок да е плетът. Не се хваля, честна дума! Чудна кобила! Но ние нямахме намерение да прескачаме плета. Пълзяхме и от време на време надигахме глави — искахме да се убедим, че не е останало нито едно от кучетата, че ще се мушнем през вратника и — на къщата! Че дядо Банчо го нямаше вкъщи — знаехме.

Отдавна бяхме хвърлили око на къщата на дядо Банчо. Много сгодна беше да се изкачим на покрива и да надникнем през комина. Не да крадем, нито да пакостим — просто бяхме надничали в един такъв комин, щеше ни се и в този.

Такива едновременно къщи-землянки имаше в селото само две — на Гъргор и на дядо Банчо. Гъргоровата не беше интересна, защото беше достъпна — без ограда, без кучета (само един дръглив пес, който, като те види, бяга в бодила). Тя беше завладявана неведнъж. Дядо Банчовата беше по-интересна като по-недостъпна. Освен бодливата ограда, имаше и три рунтави кучета — същински мечки. На два пъти се опитахме да ги подкупим с качамак, но нищо не излезе: излапат качамака и пак налитат на нас.

— Видях го, замина — дотича преди малко Гарвана при мен и ме уведоми, че дядо Банчо заминал някъде вън от селото с колата.

— А кучетата?

— С него...

— И трите?

— И трите.

Излезе ни късметът. Но предпазливостта не е излишна. Като допълзяхме до вратника, понадигнахме се, огледахме се. Тихо. Отместихме вратника, колкото да се проврем и на пръсти забързахме към заветната къща.

Каква ти къща! Една дълга колиба, половината на която е потънала в земята, а нагоре, над земята се вижда половин метър висока стена. Стена не е, а плет, измазан с кал. Покривът ниско, полегат и пръстен, а върху пръстта израснали трева и бурени — татул, кучешко грозде. Тичай да тичаме сега към комина. Дано не ни свари дядо Банчо, че какъвто е креслив, сърдит, има да ни гони с кривака. И не само плаши с тая къския, ами и бие, да. Децата уж му разваляли покрива. То па един покрив — нали го виждам, да умреш за него! Земя, пръст! А и старецът, ако не иска да се качват на покрива на къщата му (то всъщност — колиба), да си направи истинска къща като всички други хора — от камък, висока, с керемиден покрив.

Старите разправят, че едно време (много отдавна) селото ни не било тука, а на Тончовец, е-ей там, към село Бързина, което не съществувало тогава. Хубаво, ама появила се чума. За да се спасят, хората избягали от там и се заселили на Геловец, до Драганкина могила. И пак избягали от чумата, та се скрили в горите — гори имало тук едно време, — дето е сега селото. Направили и тук къщи-пръстеници, землянки. Минало що минало време, чумата не ги намерила тук, те харесали мястото и почнали да дигат истински къщи.

— А дядо Банчо защо не си направил? — питах дядо.

— Казва, че и тая му е добра, макар като суек да се вре в нея.

— Ами Гъргорови?

— Е, те изпомряха. Останаха само двама, на които им е все едно в къща ли, на поляната ли ще седят.

Питахме. От детско любопитство. Всички си направили къщи, камък на Селището и Драганкина могила колкото щещ, а тия — не. Защо?

— Банчо е дърт вече, опрел се е, ама синът му ще строи... Вие да не ходите да правите пакост у тях, че ще ви затворят в капана, та не знам какво ще стане.

Намерил дядо с какво да ни плаши! За деца ни взема. Че какво като ни затворят? Капанът е край общината, заграден е с каменен зид. Висок? Ами! Ние с Гарвана като нищо ще го прескочим.

Да си призная, боим се малко нещо от черепите на разни животни, които дядо Банчо е набучил на колове и на всичко, което стърчи в двора. Малките — нищо, но големите бели черепи с тия черни дупки, дето са били очите — като че те гледат...

Наведохме се над комина. Надничахме. Нищо интересно няма: черно дърво, напреко на комина; от това дърво виси верига; на веригата — котле. И всичко е черно.

— Ха-хаа! — смее се Черния и ме сочи.

Досетих се, че съм се очернил от комина. Веднага се обърсах, но размазах чернилото по цялото си лице. А Черния примира от смях, ама не може да види, че е като арапин — само зъбите му се белеят.

— Виж себе си!... Кукуругу — викам надвесен над комина.

— Ку-кууу! — вика и той.

Що ни трябваше да се обаждаме! Качили сте се, мълчете бе! А ние — дъра-дъра. Уж всички кучета на дядо Банчо отишли с него, а откъде се взе това шарено, рунтаво куче, едро като магаре?

— И до три не знаеш да броиш. На сега!

— И трите бяха — кълне ми се Гарвана и се озърта.

— Този Шаро да не е четвърто куче?

А Шаро никак не ни остави да спорим. Покатери се на покрива при нас. Отвори една уста, лае... А ние нищо нямаме в ръце. Скубем татула и репея и замеряме Шаро, ама той налита, не се бои. От съседния двор, от Драгушковци, се обади мъжки глас:

— Ъй бе, Шаро! Какво става там?

Клекнахме до комина. Песът отстъпи, но не сие обсадата. Какво да правим? Ако побегнем, остави, дете ще ни подгони този звяр, но и ще ни видят хората, ще ни се смеят после. Да стоим — дядо Банчо може да се върне и работата става дебела.

— Вие какво дирите там, бре? — обади се съвсем близо до нас оня мъжки глас. Не бяхме забелязали кога е дошъл до къщата. — Я скоро долу! Бий! — пъди той кучето.

Долу, ама в ръцете му тояга. Значи... Нищо добро не чакай. Споглеждаме се с Гарвана, заобикаляме комина, скачаме и — бегом към вратника. Когато сме се надбягвали с Гарвана, винаги съм го изпреварвал, а сега — отиде, та се не видя. Тъкмо на вратника усетих, че кучето е зад мен — ръмжи, дъхти като бясно. И — дръж за дъното на панталоните. Повали ме тоя шарен гад. Докато рипна на крака, Гарвана — с камъни по него...

— Ей, не хвърляйте, мен ще пребиете! — пак оня глас. — Чии сте вие?

Тъкмо това ще му кажем, ами! Вятър ни отнесе, та спряхме чак
вън от селото, на Изкарвището. Добре, че беше жега, та селските
кучета се бяха изпокрили по сенките, иначе цяла глутница щеше да ни
гони из прашните улици.

У Гарвана, скришом от майка му, зашихме моя панталон отзад.

Но вечерта мама забеляза скъсаното и не минах без един плесник
по задника и един по врата.

СВИНЯ

Мечо. Може би съм споменавал вече за него, нашето куче. Цял ден го държахме на връзка. През деня му носех храна и вода, а вечер го отвързвах и играех с него. Освободя го от веригата, то хукне да тича с всички сили — прави кръгове из двора, върне се при мен, подскочи и ме близне по лицето. Скимти, търкаля се и пак тича.

Много ми се искаше да го науча да ходи на задните си крака като онова кутренце, което видях веднъж на панаира в Бяла Слатина: палтенце му облекли, шапчица му турили на главата, а то върви, върви изправено на задните си крака като човек. И каквото му кажат — разбира. Чудно куче! Хвърли стопанинът му на земята бастунчето си, хвърли портмонето си и му викне:

— Пуфи, донеси ми кесията!

А то — хоп, хоп! — отиде право при портмонето. Но в това време онзи му чукне няколко пъти по една дъсчица и рече:

— Не кесията, Пуфи, бастуна!

И кученцето отиде при бастунчето, наведе се, захапе го и го носи на стопанина си.

Чудно куче!

Доста време виках на наш Мечо Пуфи, но той само мърдаше уши, гледаше ме в очите, а не можа да разбере, че това е новото му име. Отказах се да го преименувам.

Но го свикнах на друго — да се надбягва вечер с мен.

Отвържа го. Мечо скимти нетърпеливо, а аз го натискам да стои мирен и му говоря:

— Сега ще се надбягваме — изтичваме до отсрещния зид и се връщаме до колибата ти. Да видим кой ще надбяга. Хайде!

Отначало Мечо не разбираше, но свикна. Щом му кажа „хайде“, побягва с мен. Само че винаги стигне зида и скача върху него, а аз само докосвам зида с ръка и — назад. Мечо скочи от зида, настигне ме и ме отмине.

И с шапката нищо не излезе. Сложи аз каскета си на главата му, хвана го за предните крака, изправя го и го водя да ходи. А той — стърчи над мен, езикът му трепка червен като пламък между зъбите, дъхти в лицето ми и пристъпя, пристъпя. Но това е само докато го държа за предните крака, иначе сам не ще да ходи изправен. Падне каскетът от главата му, Мечо веднага — хоп — захапел го, стои и ме гледа. Или се затири, занесе го на зида и го остави там отгоре.

— Свали го — викам му, — дай го!

Не разбира. Почна да го замерям с камъни, бяга.

Веднъж мама забеляза тази игра и ме сгълча:

— Не туряй каскетчето си на главата на кучето бре, глупчо! То е мръсно, кели ще хванеш.

„Голям е Мечо — мисля си, — затова не може да се научи да ходи на задните си крака като онова кученце в цирка. То — мъниче.“ Но да се надбягваме се научи. Щом застана до веригата, то разбира, че ще го отвържа, скимти, гледа ме в очите и само чака да му кажа: „Хайде!“.

Имахме и една бяла, голяма клепареста свиня. Грушка ѝ казвахме.

Една вечер Грушка ни видяла, че играем с Мечо на гоненица, и дотича и тя. Искане да играе с нас.

— Грух, грух! — побутва ме със зурлата си по хълбока.

— Че ти не можеш да бягаш — казвам ѝ, — краката ти са къси. Махай се!

— Грух, грух!

— Добре, щом искаш. Застани на линията! — бутам я. — Тука.

Тя все грухти, навира се в мен. Не разбира нищо.

— Хайде! Фокус-мокус — викам аз като онзи на панаира.

Хукнах напред. Мечо веднага ме изпревари. А глупавата Грушка ме догони, бутна ме отзад така силно, че едва не паднах. Квичи и тича, ама знае ли накъде? Препречи пътя на Мечо, който вече беше успял да се качи на зида, да скочи и сега се връщаше назад.

— Кви-ик! — изпищя Грушка, като че я колят. Навярно се разсърди, че са я изпреварили, искаше, да препречи пътя на Мечо, но кучето я прескочи и за миг се намери при колибата. Грухти Грушка, върти се на едно място, вирнала зурлата си нагоре, а аз се превивам от смях.

— Бягай — викам й, — какво се въртиш! Мечо ни изпревари.

Вместо напред, тя се спусна към мен, блъсна ме, събори ме на земята и ме прегази. Докато стана, започна да ме подхвърля с муцуната си нагоре. Успях да скоча на крака и да грабна една тояга...

В това време дядо седеше на пезула, повика ме с ръка и рече:

— Със свиня на игра не се хващай!

КОНСКА МУХА

— Тичай да го срещнем! Дядо Митрен иде — извика ми от улицата и метна пети Гарвана, не ме дочака да отворя вратницата. Хукнах подире му.

Не можеше да не изтичам, ако ще би и сто работи да имах.

Дядо Митрен рядко слизаше в селото. Гледаше си овцете някъде по Високо поле — имаше си там кошара — и ако идваше в село, то беше само да вземе нещо от къщи (дето живееха синове, снахи и внуци) — хляб, брашно, сол и други неща за ядене. Напълваше дисагите, мятеше ги на магарешкия гръб и още същия ден изчезваше при своето стадо.

Освен магарето на дядо Митрен, други магарета в селото нямаше. Видехме ли, че дядо Митрен идва, втурвахме се да го посрещнем. Подразбира се, че не той ни интересувахе, а магарето му. С дълга тояга в ръка, щръкнала чак над главата му, разгърден, с наметнат кожух на раменете (никога не съм го виждал да носи облечен кожуха!), дядото вървеше бавно, а ние ситняхме около него. Той се вираше в нас, разпитваше ни чии сме. Когато децата отговаряха, той или дигаше дебели вежди и мигаше от учудване, или клатеше глава. Като чу моя отговор, обърна глава към мен:

— Аа, ти си унук на кръстника Вълчо! Велково момче ли!

От мама разбрах, че ние се родеем с дядо Митрен по кумовство-кръстничество и се възгордах. Че как не! Аз бях над другите деца поне една педя по-високо. Малко ли е това: старецът ти е роднина, а неговото магаре горе-долу също ти е роднина! Един вид — мое магаре е.

Дядо Митрен беше изпратен от нас до техния вратник. Той си влезе вкъщи, а ние понадничахме през зида да гледаме магарето и после се разотидохме. Ех, да може да се отвърже магарето, да излезе на полето, а ние да го пипнем, каква езда ще падне!...

На другия ден Мито, внук на дядо Митрен, по-голям от нас, докара, яхнал Марко, да го пои вода на герана пред пощата. Ние

живеехме недалече от пощенската станция, та веднага изтичах да погледам магарето отблизо, ако може да го пипна и — с тайната мисъл — да мога да го яхна. Мъжкарят ме посрещна враждебно: както пиеше вода от каменното корито, щом го наближих, сви уши и ми се озъби. Също като куче. Само че какви едри зъби, ако те докопа, ръката ти може да откъсне. Отстъпих назад. Всички движения на животното ми се виждаха зловещи — мляскането с увисналите устни, от които се стичаха струйки вода. Пък на мен водата ми се видя като капеща кръв от устата на страшен змей. Навярно това ще е било от слязлото ниско на запад слънце, но аз не се досетих. Кумецът Мито се скара на Марко за неговото недружелюбие към мен (не признава никакво роднинство), а на мен кумецът рече:

— Не те познава, кръстник, затова. Я наскуби малко трева и му дай, ще се сприятелите. Марко е кротък.

Навярно за да потвърди това, магарето внезапно дигна глава, захълца, а в гърлото му нещо закъркори и такъв рев се изтръгна от него, че аз неволно подскочих. След пиенето на прясна вода, Марко показва добър апетит. Забравил, че не се познаваме и че ме обиди, той ядеше лакомо тревата, която скубех от поляната и му поднасях.

— Искаш ли да се качиш на него?

Кумецът като да беше прочел мислите ми — така позна. Както дядо Калин от Ботево, врача, за когото големите разправяха чудеса. Кумецът прекара магарето до един голям камък и ми помогна да се настаня на гърба на животното. Който не се е качвал на магаре, той нищо не знае! Марко стоеше търпеливо. Благодарен е, дето го бях хранил. Кумецът Мито ми подаде повода на юларчето и рече:

— Разходете се до края на поляната и се върнете!

Магарето вървеше бавно, навеждаше се и пощипваше трева. Много ми се искаше да му ударя няколко пети в хълбоците и да препусна, но се побоях: ами може да разсърдя кумеца и той друг път да не ми го даде... В близката локва няколко гъски се разкряха като че не бяха виждали магаре. Искаха да го изплашат. Ами! Марко само помръдна уши и дори не ги погледна. Чудесно, кротко магаре. По цял ден не бих слизал от него. Да вземе тато, че да си купим и ние едно...

— Добра среща, едно въз друго! — поздравиха ухилени двама ергенаши с кривнати над ухо калпаци и кръмки над челото. — Къде сте ходили?

Не ги удостоих с отговор. Ами че не знаех какво казаха, не разбрах. Само дръпнах юлара и магарето тръгна назад, дето край кладенеца ни чакаше кумецът Мито. А ония двамата — също там стоят, смеят се презглава. Ще спомена тук, че после, когато ми обясниха, че ония шмекери са нарекли и мен магаре — две магарета едно върху друго, — ядосах се много и дълго им се сърдих за онова, което бяха направили с магарето.

Стояхме до кладенеца. На мен това не ми харесваше — щеше ми се магарето да тича, да ме видят моите приятели, да се пулят, — а тия двамата ни задържат. Единият познавах — Къно, приятел на големия ми вуйчо, а другият май че беше Вачо. По едно време Вачо изтича някъде и тутакси се върна. Магарето дреме, на мен главата ми се напече от червеникавото слънце, а ония току милват Марко, чешат го зад ушите, потупват го. Големи мъже, пък като децата!

Изведнъж нещо стана. Марко се разрева, заскача, захвърля къч и хукна да бяга. Аз паднах в бъзето и копривата, а Марко взе да се търкаля в прахоляка — ту виреше крака нагоре, ту лягаше по корем, ту се изправяше и все пръхтеше и хълцаше жално.

Изплаших се. Стори ми се, че магарето умира. А ония стоят край герана и се превиват от смях. Защо се смеят, не виждат ли какво става с Марко? По пътя минаваше каруца. Каруцарят спря и също започна да се смее, като че кудкудякаше. Магарето се успокои и аз също.

— Много ли се удари, кръстник? — дойде при мен кумецът. Бръскаше с ръка сламките и тревите, полепнали по ризата и панталона ми, уж сериозен, пък току прихне да се смее. Какво смешно има? Ами ако Марко умре?

— Разболя се... — соча аз разтревожен магарето, което въртеше глава в бодилите. — Лошо му стана. Може да е глътнало с водата някоя жаба и тя в корема му...

Кумецът се извива назад, после напред от смях. Опитва се да заговори, но се задавя. Ония двамата бяха изчезнали. Каруцарят също потегли из пътя си.

— Кой бяха тия магарета, дето направиха на брат си тая беля? — чух гласа на дядо Митрен. Не бях го забелязал кога е дошъл. Живееха наблизко, та навярно е видял всичко от язълка на къщата и сега идваше да спаси отровеното си магаре. Кумецът Мито още не можеше да дойде на себе си и да каже две свестни думи на дядо си.

— Ти, кръстниче, не се ли уби? — попита ме дядо Митрен. — Не си? Добре... То от кон да падне човек — нищо, но от магаре се претрепва. Нали знаеш, че конят, като препуща, вика на ездача: „Дръж се, бае, вятър те носи!“, а магарето повтаря: „Търнокоп и мотика, търнокоп и мотика!“. Да те закопа мисли... А тия безделници само за бели мислят. Не ги впрегнат бащите им на работа. Конска муха ще пускат на кроткото добиче. Нали знаеш, че магарето не търпи конски мухи.

Не знаех. Но клатех глава, уж знам и разбирам. Колко още щях да клатя глава!

КЛИНИ

Заболя ме корем. Превивах се, охках ден, два — не минава. Баба каза:

— Клини е хванало детето. Трябва да го заклиним...

Какво е това заболяване „клини“ и днес не зная. Но тогава баба бе решила на всяка цена да изкара тия дяволски „клини“ от корема ми. Нещастният ми корем! Може би той страдеше от мухлясалото брашно или просто от недояждане. Но баба не отчиташе това. Тя повика знахарки, врачки и баячки, които четеха молитви над корема, писаха по него някакви тайнствени знаци с химически молив, баяха. Обаче нищо не помогна. Каквото хапнех, повръщах. Охках и слабеех.

Тогава баба смени диагнозата, откри нова болест и реши, че трябва да ме „запоят“. И понеже в наше село нямаше специалист по запойването, качихме се един ден на колата и потеглихме за едно далечно село. Страшно обичах да пътувам, та се радвах много, дори ми се допя. Чула баба, че там, в това далечно село, имало някаква туркиня или циганка, която запойвала и от която мнозина се хвалели. Който идеал там, все оздравявал.

Пред къщата на „лекарката“ — цял керван коли. Чакат ред. Да се чудиш просто, че има толкова много болен народ.

Ето че дойде и нашият ред да влезем в „лечебницата“. Мръсна стаица, до огнище седи чорлава бабичка. В устата ѝ нито един зъб не се вижда. Достраша ме от тази вещица и веднага взех да мисля как да се измъкна. Ех, сили не ми стигат. Ха се опитам да бягам, ха ме пипнала баба с жилестите си ръце!... Отчаях се пред това безизходно положение и... надух гайдата: хълцам, подсмърчам, а сълзите соленеят на устните ми.

Баба ме милва и утешава:

— Недей плака, бабиното момче! За твое добро нали е...

Беззъбата старица мърмори нещо под носа си — молитва чете, бае, заклина, пъди болестта от мен... Старческите ѝ сълзливи очи гледат някъде далече зад мен. Този поглед ме ужаси. Бррр!... Зъбите

ми тракат. И докато тя ломоти нещо, аз си спомням, че съм я виждал нарисувана някъде... Вещица! Баба Яга!

Не смея да я погледна. Отвличам погледа си, за да разгледам стаичката. Всъщност това не е стая като стая, а дупка, опушена като същински комин, по стените на която има набити дървени клинове. На един такъв клин виси котел с вода. На друг — низа червени чушки, сплит лук. До комина над огнището са закачени пак на такива клинове и пирони или просто затъкнати по пукнатини снопчета различни треви.

Повече не можах да разглеждам. Вниманието ми бе привлечено от друго: вещицата започна да развързва един възел от перото на черната си забрадка, която висеше като парцал от главата ѝ. От възела извади нещо черно. Семка ли, какво — взирах се да разбера. Бабата се пресегна към огнището, около което имаше поставени в безредие няколко гърнета, паници и чирепи и взе от там една желязна лъжица. После сложи онуй, черното, в лъжицата. Мярнах го с края на окото си, но ясно видях, че беше буболечка. Нямаше време да мисля каква ще е тая буболечка — прост черен бръмбар или нещо друго, — а и вещицата-лечителка натисна с мръсния си палец с крив нокът буболечката в лъжицата. Хръс, хръс — разтри я, направи я на прах.

Лекарството в лъжицата се готвеше за мен. Взе да ми се гади... Ах, как да избягам, как? Мърдам неспокойно на мястото си, но баба Петра, види се, се досеща какво мисля да правя, защото ме стиска здраво с костеливи ръце и колене.

Няма спасение, ще трябва да изпия тая гадост. Вещицата налива вода в лъжицата върху стритата на прах буболечка и поднася лъжицата към устата ми, като мляще гадно със сбръчканите си устни и все мърмори нещо, мърмори.

— Хайде, бабин, хайде, чедо! — моли ми се моята баба Петра. — А отвори си устата!

Стискам зъби и мълча. Устните ми треперят, по бузите ми парят горчиви сълзи. Как да изпия тоя бръмбар, като не мога?

— Недей се дърпа, де! — натиска баба главата ми надолу към лъжицата. — Веднага ще ти мине коремчето. Хайде!

В тия си усилия баба ме поотпусна. Усетих това разхлабване на коленете и ръцете ѝ. И — дръпнах се назад, ударих лъжицата и тя отхвъркна към огнището...

Само това си спомням. Не видях какво стана по-нататък, не разбрах откъде се взеха сили у мен, но бях се изкопчил от ръцете на баба и тичах с всички сили. Нищо не виждах, нищо не чувствах. Само разбирах, че краката ме носят нанякъде. На улицата една жена се опита да ме хване. Навярно баба е викала подире ми. Изскубнах се от ръцете ѝ и търтих по друга улица на непознатото село. Не знаех накъде бягам, знаех, че трябва да бягам и толкова. Отнякъде излязоха кучета и с вой и лай се спуснаха подире ми. Едно дори успя да ме ръфне за палтенцето. Но аз съм стар борец с кучетата и само като се наведох към земята (уж че вземам камък, кучетата така мислят), те се разбягаха.

Тичах и тичах.

Ето ме вън от селото. Спрях се да си поема дъх и да се озърна назад — дали баба не тича да ме гони? Не, няма я, няма и никой друг. А пък коремът ме боли, реже ме нещо вътре...

Веднага се свлякох в един обрасъл с трева и бурени окоп. Не от страх, а за да смъкна панталоните си.

Това, което не направиха нито клините, нито запойките, стори го силното тичане и страхът от стрития бръмбар... Болките ми минаха. Стана ми леко, почувствувах се здрав и гладен.

Когато вече бях вързал панталоните си и излязъл от окопа, появи се един висок човек. Той каза, че не бива да бягам, защото баба плачела за мен и това не било хубаво.

— Не бой се, ела с мен, няма да те водят при врачката — рече той, хвана ме за ръка и тръгнахме. Някак изведнъж му повярвах. Видях, че е куц с единия крак. Когато излязохме на площада пред общината, видях баба да ме чака със запрегнати волове в колата. Дали тя няма да ме започне сега с остена? Не. Само го размаха към мен:

— Качвай се в колата, магаре такова!

Колата затрополи по пътя. Баба мълчеше и подканваше сърдито воловете да бързат. Мълчах и аз.

— Няма да стане човек от теб — разтвори най-послед стиснатите си строги устни баба. — Защо бихме толкова път напразно? Една буболечка не можеш да изпиеш, като че е по-голяма от теб, а хората по

цяло агне на едно ядене изядат. Чакай да идем вкъщи, ще те питам аз тебе: три буболечки взех от булата!

Стана ми мъчно. Няма ли отърваване от тия проклети черни бръмбари? Тутакси скроих план — ще видя къде ще скрие баба буболечките, ще ги взема и ще ги захвърля. Да видим какво ще прави тя тогава!

— Ще напишем на баща ти на войната, да знае какъв си.

— Но, бабо, аз... — Искях да ѝ кажа, че вече не ме боли.

— Мълчи! — дигна тя остена над главата ми. — Нямах право да приказваш. Да съм някоя лоша, главата ти да съм строшила до сега.

— Но аз... ходих. По голяма нужда... И ми е добре...

— А?

— Изходих се.

— Кога? Къде?

— Там... Като тичах, присви ме и аз...

— Да не лъжеш, брей! — гледа ме баба зачудена и върти глава.

— Ми! Кога съм те лъгал? — думам засегнат и едновременно зарадван, че лошото май вече отмина.

Баба изведнъж омекна. Стана пак онази мила баба Петра, която все се кара, гълчи и винаги ме защитава от мама, когато мама иска да ме наказва заради някоя пакост. А сега, като ѝ казах, че съм много гладен, баба тутакси извади от торбата парче хляб, подаде ми го усмихната и издума радостно:

— Ама малко да ядеш и да дъвчеш хубаво! Лани на един, който като теб не ял цяла седмица, после се налапал, му се пукнал корема.

И тя разказа както само тя умееше картинно, за нещастника, който наведнъж изял два хляба, как му прилошало и как паднал и умрял на място „като от пушка“.

Добричката баба! Проста беше тя горката и не знаеше, че болестите се лекуват от лекари, учили, специалисти, а не от такива були-мули, самозвани врачки като оная в Громшин с буболечките.

Преди няколко дни случайно ме срещна на улицата познат от Громшин, дето едно време търсехме с баба помощ за моя корем.

— Там — рече той, — дето беше къщурката на лечителката, днес се издига здравен дом. Не, не те лъжа! Съвпадение може да е, но е така — тъкмо там го построиха. Красива сграда.

Може да не беше от Громшин, може и аз да греша селото, но важно е, че във всички села има здравни домове и вече никой никого не лекува с черни буболечки.

БРЕЗАНА

Всяка сутрин се повтаряше едно и също: събуждаха ме рано, дядо държеше в ръка торбичката с неразделния комат просеник и глава лук в нея и говореше меко:

— Хайде де! Събуди се. По-бързо, какъв мъж си!

Не исках да бъда никакъв мъж. Исках само да не ме будят, исках да спя, да спя... Тъй много ми се спеше сутрин! Но ставах. Плисках кривачка вода на очите си, когато биволите вече излизаха от вратника на улицата. Тичах да ги настигна. А дядо викаше подире ми:

— В Лъките! Чу ли? В Лъките да ги пасеш. И си отваряй очите да не загубиш някое добиче. Ти си голям мъж, да не станеш като оня, за който се приказва: „Пет закара, три докара“.

Дядо казваше още нещо, но вече не го чувах. Ами омръзнало ми беше да ми повтаря всеки ден: „Отваряй си очите! Голям си“.

Знам, че съм голям — не съм бебе, а на седем години. Защо ще ми го повтаря?

Баща ми беше на война. Дойде си, но за малко — друга война започна. Мама все плачеше и проклинаше войните. Ето затова ние с дядо се грижехме за всичко. Обичах дядо Къно — бащата на мама. И той ме обичаше. Ако не ме обичаше, щеше ли да ми дава стотинки, за да си купувам халва и боза? Едно не можех да разбера — как така можеш хем да обичаш някого, да му даваш пари за боза, пък като се ядосаш, да му се караш и дори да го първаш с тоягата по задника!

Навярно така е наредено в живота: едни не искат като тато да ходят на война, а ги карат насила, други обичат децата, пък ги бият.

Една вечер докарах биволите от паша по тъмно. Цял ден валя дъжд. Ние, биволарчетата, се криехме на сушина под горуните и само следяхме добичетата да не влязат в някоя нива. Надвечер ги подкарахме към село. Така бяхме премръзнали, че подгонихме животните към селото, без да проверим дали всички са налице.

Дядо ме чакаше на вратника. А то тъмно, че можеш и своя вратник да сбъркаш и да влезеш в чужд двор. Добре, че биволиците

виждаха по-добре от мен. Тъкмо да вляза подир добитъка в двора, дядо ме хвана за рамото:

— Къде е Брезана?

— Брезана? Тук е — отвърнах аз, но с несигурен глас и сърцето ми подсказа, че брезата биволица я няма.

— Как тук? Няма я! — рече ядосан дядо.

— Ту-тук беше...

— Беше! Магаре! Ти си я затрил. Къде си зяпал, какви мухи си лапал? Скоро да се връщаш и да я намериш!

Тъкмо. Като катран тъмно. Нищо не се вижда. Кал. И ръми. Къде да търся сега тази проклета биволица? Но на дядо не може да се прекослови. Потеглих назад.

Вървя, опипвам плетищата и зидовете по улицата, за да не се блъсна в нещо. А сълзите сами текат по бузите ми. Калта жвака под краката ми, шляпам направо през локвите, но вървя. Не мога да се успокоя. Ето ме вече вън от селото. Все така е непрогледно тъмно. Знам едно — надолу е реката. Трябва да стигна до нея, да я премина на брода и тогава... Заревах вече с глас. Къде далече са Лъките! Там е останала Брезана.

Вървя бавно, опипом и рева ли, рева. Мисля само дано не падна в реката, дано в тъмното налучкам брода. Но преди да почна да се спускам по тесния път към реката, недалече пред себе си чух бреца̀не. Ах, колко се зарадвах! Беше Брезана. Връщаше се сама. Видяла ме е в тъмното (знаех, че животните виждат нощем по-добре от хората), видяла ме и ми се обажда. Ядосах ѝ се много:

— Ще ти дам аз на тебе едно бреца̀не!

Но радостта ми, че я намерих, че не стана нужда да минавам реката, надви на яда ми. Спрях се, протегнах в тъмното напред ръка и помамих биволицата с треперещ глас:

— Брезано, Брезанке!

Скоро дочух стъпките ѝ. Тя бързаше към мен: мислеше, че държа в простряната си напред ръка коричка хляб, както много пъти бях я гощавал. Усетих топлите ѝ влажни бърни на шепата си. Опипах муцуната, погалих я, после плъзнах пръсти назад по шията, по ребрата, докато се хванах за опашката.

— Хайде! — подкарах я напред. Знаех, че ще ме заведе до къщи. А като се държа за нея няма да сгреша пътя в тая тъмнина.

Биволицата закри. Размекнатата земя зачвъка под копитата ѝ. Не бяхме минали и десетина метра, тя спря. Преди да ѝ декна да върви, чух глас:

— Е, намери ли я?

Дядо! Отде се бе взел в тая тъмна-тъмница? А-а, навярно е вървял подире ми! Скара ми се, но се е побоял да не се удавя в реката. Домиляло му за мене. Така ще е. И ми стана жал, така ми се сви сърцето, че заплаках силно, без да знам защо.

— Ела сега! — напипа старецът ръката ми в мрака. — И защо ще плачеш? Ами че ти си голям. Страх ли те е?

— Н-не...

Дядо с учудваща лекота ме вдигна и ме сложи на гърба си. Успокоих се и престанах да хълцам. Не исках той да ме укорява, че рева като момиче. Дядо вървеше и аз чувах как гърдите му силно свирукат. Много ми досвидя за него, та го стиснах силно през врата с премръзналите си ръце и се гушнах в тила му.

— Я виж какъв си бил силен! Браво! Само че така ще ме удушиш, чедо — засмя се той с хрипкав смях и аз отпуснах шията му, като дори се изплаших да не би наистина да го удуша.

— Хайде, мърдай, пакостнице! — подвижна той сърдито на биволицата. — Да ни караш в тая тъмнотия да те дирим...

БАНЯ

Тръгнете ли от Рогозен на запад към Високо поле, ще видите, че като минете Върба, чак до Огоста няма да намерите ни извор, ни река. Геран — може. Казват, че така безводно било и отвъд Огоста през цялата Златия чак до Лом.

Дъждовна ли е пролетта, по ниските места, по падинките на Високо поле се събира вода. Такива локви стоят до юли, до август. Чак по това време слънцето ги изпива до капка, та заприличват на напукано дъно на стара копаня. Само една локва не пресъхва тук — тая до Стаменовския геран. Този геран е близо до Влашкия път, по който през лятото гуцовласите идват откъм Дунава за Балкана със стадата си. Виждал съм ги да поят стоката си на него.

Локвата е голяма, но плитка и зеленясала. А не пресъхва, защото постоянно идват хора за вода — да си наливат бъклите и бъклетата или да поят добичетата си, а пък като се налива вода, то се и разлива и стича в локвата.

Да си призная, аз предпочитах да паса нашите добичета в Ливагето, в Черни лъг. Защо? Ами защото там е по-просторно, има големи ливади и най-важното — реката! Къпи се в нея, ако щеш и цял ден. Да, ама Гарвана и Опанджачко, най-първите ми приятели, отиват на Високо поле, дето са техните ливади. Не може да се делим. Пък и, честно казано, там е по-страшно от гъстите и тъмни гори. А щом е така, значи по-интересно е, нали? Чували бяхме, че нататък — към Бели брод, към Огоста — имало такива шумаци, че косачите намирали малки вълчета и лисичета. Страшно. Но да се стигне по Влашкия път до герана няма никаква опасност.

Вода за пиене си носехме в манерки и гарди. Наливахме ги от чешмата при Върба. Добре, но в жегите водата се изпива бързо. А и да не си я изпил, затопля се и не може да се пие.

Допие се на някого студена вода, предложи:

— Да бяхме слезли до Върба — хем добичетата да напоим, хем и ние да си налеем студена вода.

Рядко слизахме. Далече е.

Сега аз предложих. Не чакаха да се доизкажа. Опанджачко мръдна нос като заек:

— О-о, чак там...

Гарвана се почеса по бузата и проточи сънливо:

— Бе то е хубаво, че можем и да се изкъпем във вира под Белилката, ама... — Смръщи се, изпуфтя, затвори едното си око. — Далече ми се види. Все едно да си идем на село и пак да додем. В тая жега... Не ща.

Опанджачко се радва на тези думи. Скача и с една пръчка сече главичките на високи цветя, издигнали се над тревата, и говори като кречетало:

— Вода има тук наблизо. Геранът! Защо да не отидем до него? Ще извадим вода за добичетата, ще се напием и ние. Луд ли съм чак до Върба да ходя за една вода!

Всички хитруваме. Цялата работа е да отидем до герана. Все пак е едно пътешествие. Отдавна не сме ходили там. Пътят е интересен — тесен, стар път, по който рядко минават коли. От двете му страни се редуват гъсти гори, млади шумащи, зелени ливади с висока трева за сено. Аз направих предложението за реката, но като не ме послушаха, сега пък аз ще им правя на инат, но само така, на уж.

— Ами ако няма кофа?

Ония двамата почват да викат по мен: ходил ли съм, видял ли съм, че няма? Хората пазят кофата като очите си, защото без нея капка вода не може да се вземе — геранът е много дълбок. Дори споменаха, че някой си веднъж откраднал кофата. Хванали го и го „кръщавали“ така, че надали останал жив.

Вярвам. С гладни и жадни хора да нямаш разправия.

Кофа имаше. Дървена, с железни обръчи. Тежка. Много е интересно да се наведеш през каменното гърло и да погледнеш долу. Виждаш лъскаво кръгче като огледалце. Викнеш в кладенеца, чуеш гласа си — хем твой, хем не е. Изредихме се да се смеем и викаме и да се вслушваме в ехото. После ръцете ни омаляха докато извадихме вода да пием и да напоим добитъка. Биволите не. Те още с пристигането се бухнаха в локвата. Пиенето на студената вода ни накара да огладнеем.

Около нас се изправяше като стена тежка, задушна тишина. Тя се нарушаваше само от глухото гукане на дивите гълъби или се

разбиваше от лудите крясъци на прелитащи сойки. На всички ни се спеше, но никой не смееше да заспи. Наблизо имаше ниви и добитъкът можеше да ни издебне и да направи пакости. Беше ни горещо и на Опанджачко му дойде на ум да се съблечем и да се полеем със студена вода за разхлада. Ами дали не можем и да се изкъпем в локвата? Не помня на кого хрумна това. След кратки колебания нагазихме в локвата. В краищата ѝ водата беше почти бистра, но щом престъпихме навътре, краката ни затънаха в лепкава тиня. Биволиците преживяха, пъшкаха и от време на време се обръщаха. Ние се заловихме да плискаме ония техни части от гърбовете, които бяха над водата, а после взехме и сами да се мажем с кал и да се плискаме. Не, не е къпане това. Ха да излизаме вече, ще се облеем с вода от герана и...

Зададе се в това време един човек с бъкъл на гръб. Ние налягахме в локвата. Неприлично е така голи-голенички пред чуждия човек. Пък и нека си налее той вода, тогава ние. Като гледах човека, стори ми се познат. Виждал го бях някъде. И изведнъж се сетих, че това продълговатото изпечено лице беше на оня, дето с дядо едно време приказваха за моста.

— Вървя и гледам: биволи в локвата — говори човекът, — ама това край тях какво е? Тормета ли са, или момчета? Без малко не се излъгах, че сте биволчета.

Весел човек. Хубав човек. Извади вода и дълго пи като кон. Като си наля и бъклето, рече:

— Излизайте от тая мръсна локва, че ще ви пофракат кели. Облейте се хубаво с чиста вода. Хайде!

През нощта не можах да заспя от сърбежи. Въртях се в леглото, дръгнех се, пъшках.

— Бе ти какво току се чешеш? — скара ми се мама. — Да не си хванал шуга? Вреш се тук-там...

А сутринта, като се взря в мен, хвана се за главата:

— Леле, боже, какво е това?

Страх не страх, признах всичко.

— Тичай да викаш баба си. Скоро!

Цяла седмица баба ме къпа с катранив сапун и някакви отвари от треви, маза ме с не знам какви си мазилки. Разбира се, че бяха пострадали и Опанджачко, и Гарвана.

Никой от нас втори път в локва не се е къпал.

ТОЯГИ

— Тоягата ни е направила хора — рече веднъж дядо, когато се върнах вкъщи с пукната глава. Не ме болеше, но яд ме беше, че ме удариха, та не ми се слушаха неговите приказки, а вуйчо Тоно (ех, какво ли прави сега и защо не пише от фронта?) се засмя и ме побутна по рамото шеговито:

— Прав е чичо Къно. Ако не е била тоягата в ръцете на човека, досега нищо да не е останало от него, да са го изiali дивите зверове. Огледай се и ще видиш, че без тояга и днес не може.

Ей, тоя вуйчо Тоно! Как така пък зверовете ще изядат хората, ако нямат тояги? Много мислих по това. Както съм мислил и по много други неща. Например защо аз казвам на бащата на мама, на дядо Къно дядо, а пък вуйчо Тоно му казва чичо? Защо всички не му казват дядо? Има и такива, дето се обръщат към дядо „бай Къне“. И много често, когато съм го питал за едно или друго, вуйчо казваше: „Мисли бе, човек! Тая глава ти е дадена не само шапката да си носиш на нея.“ Така се шегува и те оставя, пък ти си блъскай главата.

Та като стана дума тогава и за тоягите, аз дълго мислих и се убедих, че е истина всичко. Човек на село без тояга не може. Тя е оръжие, оръдие, инструмент. Ами погледни само! Ще я видиш като патерица в ръцете на прегърбени старци и баби — опора срещу немощта. Като кривак тя е спътник на всички овчари, говедари и свинари. А остен ще видиш в ръцете на всеки, който кара добичета. Орачът не може без копралята, с която ръководи своите четирикраки помощници да източват прави като конец бразди. Върви ли човек пеша през селото, налага се да носи тояга. Има много кучета, и то зли. Някои твърдят, че кучетата били повече от хората. Ако си невъоръжен, сиреч нямаш в ръцете тояга, за да се браниш, току те тръшнаха на улицата. (Като стана дума за кучета, ще ви кажа, че от тях човек може да се опази и с камъни — стига да има наблизко камъни, а и той да може да се цели добре. Като нищо ще ги разпъди.)

Ами когато е кално? Непременно носи тояга. Гледай да е по-дълга и по-ячка. С нея не само ще се подпираш, за да не се хлъзнеш и паднеш в калта, но с нейна помощ ще прескачаш и големите непроходими локви. Такива има на село колкото щеш. Не се чуди как ще минеш: подпри се на тоягата, наемни се нагоре, скочи и си отвърд локвата. Ще ви доверя нещо, което не всички знаят — с тояга можеш да прехвърлиш и високата ограда, стига зад нея да има чужда градина с овошки. Само че като прескочиш, вземи със себе си и тоягата, а не я отмятай назад като при овчарски скок. Защо ще ти трябва ли? Защото ще се наложи да правиш обратен скок, иначе рискуваш да останеш в градината, да не можеш да излезеш. Тогава друга тояга ще играе по гърбината ти.

Може и река да се прескочи с помощта на тояга. Е, то се знае, че реката не бива да е много широка, но тоягата да е по-дълга и по-яка, върлина. Опираш единия край на тая прескачалка о дъното на реката, ако може в средата, подскачаш и — готово! Лесно, а? Е, не е винаги лесно. Ами човек може и да се излъже при прескачането и да цопне в средата на реката. Случвало ми се е пък и само с мен ли? Ами с Опанджачко? Ще речеш, че той, какъвто е дребен и лек, ще лети над реката като набучен на тоягата. Ама не е така. Няма сила да се издигне, да скочи. Затова често — шляп сред водата! В реката често има тиня, та се изпокаляш. Следва изпиране на дрехите и сушене, защото иначе теб ще те „перат“ вечерта вкъщи. Не е много справедливо, но няма какво да се прави. Хората не могат да разберат, че ти нямаш вина при това падане във водата. Само майка ти донякъде те разбира, но и тя, докато ти сапунисва гърба и те къпе, се заканва: „Следния път ми ела такъв, ще видиш ти!...“ Но тия закани минават покрай ушите ти. Трябва да се търпи, няма как.

Една неделя придумах Гарвана и Опанджачко да закараме добичетата на паша в Черни лъг. Защо казвам „придумах“? Защото ливади имаше и на Високо поле, и в Сираковска бара, и в Черни лъг, и на Перчемковец, но те бяха разпределени някак на фамилии — едни фамилии на Високо поле, други на Сираковска бара, и така нататък. Не можеш ти, дете имате ливада на Тончовец, да отидеш да пасеш добитъка си на Високо поле, дете нямате ливада. Своеха се райони. Частна работа. А ние, децата, не признавахме тия частности, ами се сдумахме така: днес ще закараме добитъка на Високо поле, утре в

Черни лъг или другаде, дето решим. Общо. И сърдене няма. Сговаряхме се най-често вечер за следния ден.

Та тоя неделен ден, за който искам да ви разправа, ние пасяхме добитъка в Черни лъг. Времето хубаво, какво да правим цял ден? Решихме да се надскачаме. Скачахме, спорихме кой е пръв, но се уморихме. Пък то едно кротко есенно слънце, няма я задухата, нито горещините на лятото.

— Да прескачаме реката — предложи някой и никой не се противи. Намерихме най-тясното място, дето и бреговете бяха повисочки. Да, но двама прескочиха, а трима скочиха във водата (без мокрене на Опанджачко не мина). Така, на око, като мерехме, излизаше, че реката тук е най-тясна — да има, да няма два-три метра. Гледаш — лесно, а като скочиш...

Тогава решихме да прескачаме по овчарски — с тояга. Дадено. Приятелите имаха сгодни тояги, а моята — къса, не става. Че защо да не отсека един върбов клон, да го окастрия?

Стоях на брега, стисках в ръце моя прав клон и чаках Гарвана да отброи до три: едно, две... На три скачам. Когато се подхвърлиш нагоре с тоягата, много е приятно — истинско летене. Но сега под мен нещо изпука и докато разбере какво става, прътът се счупи по средата и аз се намерих в реката. Докато се борех с водата, за да се изправа на крака, чух викове от брега. Само че не бяха ликуващи за поздрав, а смях... Мокър и зъл, щом се докопах до сухо, ритнах първия, който ми се мерна пред очите. Присмехулници! Не виждат как от мен се стича по тревата вода, как съм се изкалял, ами се и хият!

— Ама че си умен! — рече Вендо. Той е наш съсед по ливада, по-голям е от нас и носи най-голяма тояга. Май че е дрянова. И с ръста, и с гласа си, и особено с тоягата той внушава уважение или страх на всички. Само Гарвана пет пари не дава: като съм дошъл, казва, на ваша ливада, няма пък роб да ви ставам, хайде де!

— Що? — трепнах от думите на Вендо.

— Ми върба, бе! Тя се троши.

— Защо сега му го казваш? — рече Гарвана и погледна Вендо с бялото на очите си. — Аз, ако бях видял с какво скача, щях да го спра...

Докато се събличам, за да изпера дрехите си и да ги просна да съхнат на близките трънки, казвам примирително (боя се тия двамата

да не се сбият!):

— Абе мигар аз не знам, че върбата е крехко дърво, ама `ан забравих в бързането... Е, голяма работа, сега ще изпера дрехите и ще изсъхнат.

— Тука не можеш се изкъпа — рече Гарвана. — Да видим по-горе май че имаше някъде вир с чиста вода.

— А има, има — надигна се Вендо и всички тръгнахме покрай реката. Набързо тръснах дрехите във водата — панталон и една риза — и се хвърлих при тях в дълбокото. От време на време Вендо пращаше Опанджачко да свърне добичетата в лъките по към нас:

— Ти си най-лек и най-бърз. Изтичай и като се върнеш, ще те науча да плуваш по гръб.

Всички излязоха от водата, изтегнаха се облечени на тревата. Само косите им още мокри лъщят под полегатите лъчи на слънцето. А аз още кисна във водата. Не че ми се къпе още, ама как да изляза и да се разпищоля гол — път има наблизко, хора минават, срамота е. Остави друго, ами ако мине някое момиче и те види, свършено е с теб. Клеча. Опитах проснатите на храстите гащи — съвсем мокри още, а и ризата.

Най-после намъкнах полумократа риза и клекнах при другите. И тъкмо навреме, защото Вендо разправяше нещо интересно.

Какво чух от Вендо.

— ... Ама нали ви казах, че беше на празника на Еремия. Може да не знаете, но има, има такъв празник — чисти се на него. Та сметохме ние всичкия боклук от двора на бунището. Запалихме го... Как? Ами пали се, та разните вредни гадини да се изплашат и да бягат, а които не искат — да горят! Дигна се пушек — един гъст и кълбест. Ние — хайде да го прескачаме. Огъня де, пушека. Прескачахме, прескачахме, па той взе, че се разгоря. Огънят де. Едни пламъци се извишиха, на вас лъжа, на мене истина — два човешки боя нагоре... Жълти едни, червени и сини, па плющят, пукат — абе, радост. Дойде Миндо, взе една върлина...

— Кой Миндо? — иска да уточни Опанджачко.

— Стига бе! Не прекъсвай човека! Кой Миндо? Нали го знаеш — неговият братовчед... Карай, Вендо! После?

— Ми после — излетя се, скочи с върлината и хайдеее откъд огъня, през пламъците...

— А ти?

— Това искам да ви кажа де. Оставам ли аз назад. Амиии! Намерих една стара копраля. Излетях сей — хоп! — насред огъня...

— В огъня падна, а? — зяпнал, пита Опанджачко и мърда ли, мърда с нос като заек.

— Паднах. Запалих се и рева от болки като някакъв звяр. Измъкнах се, а дрехите ми горят. Тичам аз из двора, обикалям като на кушия, удрям с ръце, а то — по-лошо да било, ама кой да знае... На рева ми се стекоха хора. Чувам като викат: „Лягай на земята, лягай!“. Завиха ме с разни черги и опанджаци. Без малко мен да задушат, но задушиха огъня по дрехите ми. Кога ме развиха — боли ме от изгореното, не се трае, та пак рева като магаре. И понеже дрехите ми тлееха, съблякоха ме гол-голеничък. Свих се на кравай и затворих очи да не гледам хората, ама те ме гледат гол... Срам, срам!

— А и момичета е имало, а? — пита Гарвана и се подсмива.

— Имало ами. Тогава не ги видях, ама после чувах зад гърба ми, като уж шушукат, ама така, че аз да чувам: „Ма тоя горелият ли е?“ Горелия! Така взеха да ми викат. Ама като бих няколко души, забравиха тоя прякор...

— И не те закачаха вече, Вендо? — питам аз.

— Бе как да не са! Няма, няма, па току чуя: „Вендо, бе ти нали горя?“. „Горях, та какво?“ „Навсякъде и всичко ли ти изгоря?...“ Ядосам се, ама мога ли с всички да се бия! — разперва ръце Вендо и на лицето му се чете разочарование: като се биеш, не можеш да надвиваш на всички, а понякога ще ядеш бой и ти. Така е.

Докато слушах разказа на Вендо, радвах се, че не съм паднал в такъв огън и аз, че да ме подиграват с това „горелия“. И през цялото време гледах главата на Вендо — кръгла като тиква, а косата на нея стригана. Фъкали са го с някаква ножица неумели ръце, та цялата му коса е набраздена като лошо окосена ливада. А между оголените ниско до кожата места и стърчащите фъндъци — продълговато лъскаво петно: голям белег. Здравата са го цапардосали, мислех си, по кратуната я с камък, я с тояга. Не питах го от какво му е тази стара рана. И аз имам някъде такъв голям белег на главата, само че мойт е от прашка. Все помня тоя белег, защото е свързан с нещо особено.

Дошла ни беше нова учителка. А аз пред нея се явявам с вързана глава. Надхвърляхме се с прашки. Гарвана турил голям камък и ръбест, та като го хвърли, да бръмчи. Добре, ама като изтърва прашката и

камъкът — прас мен по главата. Не можахме да спрем кръвта, та мама ме заведе (с хиляди клетви и закани, но без бой) при чичо Григор фелдшера. Той ми направи тая бяла чалма на главата.

— А ти от кой фронт идваш? — попита ме Новата. Усмехната, на бузите й трапчинки, в очите й искри. Изправих се на чина (когато те

пита нещо учителят, винаги ставаш прав), стоя, ама така съм се объркал, че нищо не разбирам, нищо не мога да кажа, само ломотя:

— Не от фронт... от Изкарвището...

— От какво? — дига вежди тя. Чуди се. Е, от къде ще знае, като е нова в нашето село, че ние имаме край селото едно място, нещо като площад, дето рано сутрин жените изкарват на говедаря за паша непрегатния добитък. Помъчих се да обясня, а Опанджачко току ме изпреварва, дига ръка, изправя се и вика, като че декламира стихотворение:

— Неговият вуйчо Тоно казва, че там е било сборището на добичетата, както на хората е пред общината на площада...

— Добре. Седни си. А кой е този вуйчо Тоно?

За да не стане грешка, обяснявам, че това е моят вуйчо, който сега е на фронта, но не пише. Новата дойде до мен, тури ръка на рамото ми и рече:

— Значи, ти си жертва на прашката.

— Ей на такава — извадих от джоба си и й подадох прашката, с която не се разделях. Може да не е виждала — да й покажа. Тя наистина въртя в ръцете си връвчицата, оглежда я, иска да разбере как се стреля с нея. Класът се размири, всички искат да покажат, че владеят изкуството на прашката, та учителката дигна глава и рече кротко:

— Тихо!

Уж кротко, а всички се умирихме. Ами че такава добра и да не я слушаме ли? Трябва да й донесем една пръчка, ама като тояга дебела, та да пердаши ония, които не я слушат. Гарвана навярно е мислил същото, защото дигна ръка, стана на чина и подаде на Новата една добре изгладена пръчка.

— Какво е това?

— Ами... — засече Гарвана, та пак Опанджачко помогна.

— Пръчка, госпоице, да ни биете.

Новата изхвърли пръчката през отворения прозорец, застана пред предните чинове и ни говори: за това, че не трябва да се бием, че тези прашки са опасни, можем да си счупим не само главите с тях, ами и очите си да извадим, че трябва да се слушаме и тогава няма да става нужда да се бием с пръчки и още такива други неща говори.

— Има ли между вас глухи? А неми? Ние се озъртахме, гледахме се, като че не се познаваме. Няма такива.

— Щом няма и щом всички знаете да говорите български език, тогава ще се разбираме с думи. Може ли? Съгласни ли сте?

— Може, мо-мо-же — забръмчахме, а сетне ревихме в един глас: — Съгласни сме!

Когато вечерта разправих на мама за първия учебен ден и за Новата, мама въздъхна и завъртя глава:

— О-о, горкичката! Тя не знае в какво село е дошла... Как така ще ви оправя без тояга?!

Тоя път мама не позна. Новата се оказа толкова добра, че ако някой се опиташе да я обиди, след това ние го хващяхме за гушата зад училището и му повтаряхме, че ще го пребием, ако...

Прощавайте, че аз за тоягата почнах тоя разказ, пък къде чак отидох до прашки, камъни и пръчки! Ама да ви кажа, те вървяха тогава заедно, та затова и аз за всички казах по нещо.

РЕКВИЗИЦИЯ

Минеха не минеха седмица-две, току се понесеше из селото:

— Реквизицията пак е дошла!

— Дошла е реквизицията-а! Знайте-е!

През плетища и зидове за минута новината стигаше от единия край на селото до другия. Поради общата суматоха, която предизвикваше тази дума, а и честия рев на жените, мислех си: хората криво казват думата — тя е ревация, пък те ѝ думат реквизиция. Как няма да ревеш, като ти изгребват от хамбара и последното зърно! И жените ревяха и кълняха и войната, и реквизицията, и всичко, ревяха и се заканваха:

— Като се върнат мъжете, ще видите вие!

А стрина Куна миналия месец се обърнала заднишком към комисията, надупила се, дигнала сукмана и рекла: „Като ми взехте всичко, сега ще ми ядете това...“

Не посмели да я арестуват. Може би защото в това време мъжът ѝ бил ранен и лежал някъде в болница. Такива ми ти работи ставаха — дойде комисията и каквото намери, взема, никак не те пита ти какво ще правиш после. Лоша работа. Мама много се боеше кметът и ония с пушките, дето ходеха с тая реквизиция, да не вземат биволицата (само тя ни остана), че лошо тогава.

— Ако и нея заберат като воловете — говореше мама, а на очите ѝ сълзи, — тогава — умирачка!... Ама няма да им я дам, няма!

И аз, като виждах мама такава настръхнала, сърдита и разревана, почвах да треперя, да плача и да повтарям:

— Няма, мамо, няма да им я дадем!

Ех, да беше тука поне дядо Къно, никак нямаше да се боя. Но от няколко месеца бяха взели и дядо войник. И не само него, ами и други стари хора от селото. Да помагали. Разправяха жените, че старците карали с коли на войниците там някъде, на фронта хляб и разни други работи.

Тъкмо имаше-нямаше седмица преди тая комисия пак да дойде, върна се от войната дядо и още двама други стари хора.

— Изволниха ни по причини — рече дядо. — Комисията каза, че имаме и синове войници, па и да си умрем на спокойствие вкъщи...

Дядо кашляше много. Простинал. А един от приятелите му, дето се върнаха заедно от войната, три дни след това дотрая — умря. Баба думаше на дядо да стиска зъби докато се върнели момчетата (и големият ми вуйчо, и вуйчо Тоно бяха войници). Ако е до стискане на зъби, и аз мога да помагам с моите, стига дядо да не умира. Може за вас да е стар, ама той е сила. Като е при нас, нищо страшно няма. Ха речем — Дунава прегазваме, както има една дума. Ама така си е, той е държелив, на вид даже ще речете, че е дребен, ама е прав като шишане и як за трима. Аз много го обичам, когато се усмихва, защото тогава сините му очи святкат като сини мъниста. Надали друг като него, освен дядо Петко Левака, знае толкова приказки.

Сега реквизицията нека дойде у нас и у дядови, да видим какво може да направи! Само мама, дето я е страх заради биволицата. Ама и за страх си е! Тая биволица спрягаме с една крава на дядови, та орем. Като вземат и тях, тогава? Щом се върна, дядо рече, че ще намери (ама откъде?) още едно прегало. Ние с малкия ми вуйчо се зарадвахме: с едното прегало дядо ще оре, с другото ние.

— Малки сте — смее се дядо и ни натиска шеговито по вратовете с пръсти като рога на вили. — Гледайте си науката. Има време да станете орачи и вие.

Нека дядо да намери отнякъде добичета, па ще види. Мигар ние двамата ученици — единият (аз съм това) във второ отделение, а другият (вуйчо ми) в четвърто — мигар ние двамина не чиним колкото един голям човек? Училището? Ами когато сме свободни, ще орем — следобедите, в неделя.

Свършваше есента. Ранни мъгли легнаха над равнината. Дядо — кашлица не кашлица, — взе да излиза на оран: изоре тяхна нива, после — наша. А една вечер рече на мама:

— Трябва за зимнина да мислим. Брашно!

— Откъде, тате? — затрепери гласът на мама.

— Ами... казано е: „Бели пари за черни дни“. Дали ти остана нещо от наниза, дето ти дадохме за сватбата?

— Имам още няколко зърна — въздъхна мама.

Ден и нощ се губи дядо Къно и ето ти го по тъмно докара чувал брашно. Цял чувал! В съсека на хамбара за чисто брашно сипаха малко на дъното, а чувала някъде спотъмиха. Много исках да знам откъде е взел дядо брашното, но едва не ме набиха и казаха да вървя да спя, докато не ми е „запален врата“, сиреч, докато не са ме напляскали.

— И да мълчиш! — закани ми се мама. — Нищо не си видял.

Да не съм дете! Ще мълча, разбира се. Защото ония от комисията, ха научат, че имаме брашно, ха го изгребаха. Мама да го купува с парите от гердана си, а пък те... Ами! Няма съм като гроб! И все пак от откъслечни думи на възрастните досетих се, че дядо е ходил някъде към Огоста (приятели има нататък), защото спомена Шоновата... Дановата... Това са воденици. Пригледали са го приятели. Е, вярно, че с пари, но нали парите са затова.

Тоя ден, за който искам да ви разправам, беше много мрачен. Мъглата малко се беше дигнала, но пронизващата влага си стоеше, та се гушихме в кърпените си палтенца. Връщахме се за обед от училище. Вървахме тримата — малкият ми вуйчо, четвъртоотделенецът, Гарвана и аз. Като приближихме къщата на вуйчови, като че дочухме караница в двора. Каква ще е пък тая? С кого ще се кара дядо? Изтичахме да видим. Хора в двора, хора надничат откъм пътя, през оградите откъм съседите.

Реквизицията беше дошла у дядови: един военен началник (пагони имаше), един войник с натъкнат на пушката нож и други двама наши си хора, селски. То се зае — в средата кметът.

— Ще наредят да те арестуват — говореше сърдито военният. — Сега е военно време, съд... Не ви е жал за майката-родина. Лъжете, криете храните.

— Аз, господин капетанин, я защитавах. Там сега са зет ми, синът ми, още един... За тях ли няма да дам, ама като няма откъде?

— Длъжен си да предадеш количеството, което се иска от теб.

— Да предам де, ама откъде да взема? Нека кметът каже не съм ли давал и колко е взел досега от моя дом.

Кметът се поизкашля, кривна врат и с пресипнал глас:

— Давай, Къне, имаш! Видели са те, като си докарал...

— Така ли? — пламна дядо. — Аз имам, а ти нямаш, а? Вън от къщата ми! Вън, вашата...

Не бях виждал друг път дядо Къно така ядосан, лют и се изплаших. Цял треперех. Дядо се мушна в мазето и изхвъркна от там със секира в ръце. Скоро наточеното острие засвятка. Най-първо баба ревна и се лепна за дядо, задърпа от ръцете му манарата. Ревнахме и ние. Хем ревахме, хем и тримата, захвърлили книгите настрана, грабнахме по едно дърво: ще арестуват дядо, а ние ще зяпаме... Нахълтаха и други хора през вратника, развикаха се, кучетата в махалата взеха да вият.

Най-после дядо хвърли настрана секирата, ние отпуснахме на земята дърветата. Войникът държеше пушката с ножа, насочена към дядо. Сред писъци, клетви и мърморения подкараха дядо към общината. Ние — след него. Общината не беше кой знае колко далече, но завчас се събра половината село. Най-напред вървеше дядо, подкарван от войника, а зад него — опашка: жени на сбуди, които непрестанно кълняха и се заканваха; отнякъде се явиха старци, които едва-едва тътреха крака.

— Изедници! — крещяха жените. — Пущете човека!

— На войната не го убиха, та тия тука ще го затрият. Тичайте, хора, отиде Къно!

— Нека кметът да даде, колкото ние сме дали за войската!

Много народ се стече на площада пред общината. Старците се бяха скупчили току пред вратата и нещо спореха, тръскаха глави. Ние бяхме турили камъни в джобовете си и се канехме да изпотрошим стъклата на общинските прозорци. Какво си мислят тия комисии!...

Мъглата се разнесе. Малко просветна. Двама старци се отделиха от общата купчина и се вмъкнаха в общината. Какво бяха говорили с военния и с кмета, не се знаеше, но скоро те излязоха заедно с дядо. Ние си отдъхнахме и изхвърлихме камъните от джобовете си. Страшно беше, ама нали ви казах, че дядо не е кой да е — победи, изплашиха се от него, пък и като се събра народът...

След тая случка дядо стана нещо като втори кмет в селото: кой от какво имаше да се оплаква, кой от какъв съвет се нуждаеше, всички идваха при дядо. Ние пък с нашите си интереси — току мрънкахме на дядо:

— Сега си свободен — напиряхме ние с вуйчо и Гарвана, — ха да разкажеш една приказка. Не е време за приказки ли? Тогава ни разправи за войната, нали си бил там?

И той разказваше: по кои места минавали с обозите, какви храни карали за войската... И какво излиза? Нищо и никакво: за войниците няма. Ни за тато, ни за вуйчо Тоно — за никого.

— Че като взема тая комисия реквизицията — питам аз дядо, — къде отива това, дето взема от нас?

— Там е работата я! — клати глава дядо. — Докато стигне до ония в окопите, тоя вземе, оня вземе — крадат и за войника нищо не остава.

Ама защо им позволяват да крадат? Питам себе си наивно, защото не мога да разбера нищо от тая проклета война.

МУЗИКА

Убедих се, че на този свят всичко хапе, рита, бодне, дращи. Големите казват:

— Ти си малък и не разбираш. Защо навсякъде се вреш и искаш всичко да знаеш? Има време, животът ще те научи.

Малък! Малко ли са навършени десет години? И кога ще чакам, че животът да ме научи? И после — как учи той? Ухапе те, да речем, бълха (може и въшка или дървеница). Шега. Почешеш се по ухапаното място и ти мине. Най-много на мястото да остане червенина или подутинка. Минава, забравя се. Но има хапане и хапане... Налазят ли те биволски въшки — леле, че зор ще видиш! И кокошинците са опасни. Веднъж влязох в курника — не помня дали да взема яйца, или просто играехме на криеница, — че като ме налазиха едни кокошинки, пламнах цял. Мама не само че ме изкъпа в коритото, ами и дрехите попари с вряла вода. Пазете се от кокошинци!

Знаете и без да ви казвам, че всички насекоми хапят. Мухата ли не хапе, или комарът? Или стоножката и паякът? Пчели, оси, стършели — всички са опасно нещо.

Това — за насекомите, за дребните животинки. Ами големите? Разните пълзящи, четирикراки. Всичко хапе. Кучетата хапят. Конете и хапят, и ритат. Дори и свинете хапят, а воловете и биволи и бодат и ритат. За змиите да не говорим. От малък баба ми внуши такъв страх към влечугите, че дори като видех просто гущерче, глътвах си езика, сякаш пред мен стои крокодил. Тя дори за гуцера казваше, че е нещо много опасно:

— Захапе ли те гуцера, не пуска, докато не прореве магаре под земята!

Защо пък магаре, и то под земята? Де да знам! Но се пазех и досега гуцера не ме е хапал. Веднъж едно гущерче се покачи по босия ми крак и пълзи, пълзи в крачола ми нагоре. Натиснах с ръка да му пресека пътя, но спира ли то — чак до корема ми стигна. Неприятно. Лази, лази и не ще да спре. Ох, какъв зор видях, докато си събуя

гащите и го изтръскам на земята! Исках да го убия, така ме изплаши, ама макар да беше малко гущерче, а не голям гущер, излезе много хитро — избяга.

За петела забравих. Той може да те клъвне и да те ритне. Да, да, скача — и с шиповете си... А и простият гъсок — и той хапе. Пък всички знаят, че котките и хапят, и драцят. Их, какви нокти!

Ами водата в реката? Безопасна ли я мислите? В нея има пиявици, които се впиват най-често в кожата на краката ви и смучат кръв. Мъчно можеш ги откъсна. Нали затова казват „впил се като пиявица“. Дори смешният рак, който единствен ходи назад, дори него, кога бръкнеш в дупката му в брега на реката да го извадиш, не можеш го хвана току-така: отвори своите клещи и — хап! — стисне ти пръста, среже го до кръв. Хапе дяволът.

Едничка овцата не хапе и не рита. Кротичка е. Но — запомнете! — само овцата, не овенът. Защото той може така да те кюсне с глава, че да се преметнеш на земята.

И какво излиза? Целият свят е изпълнен с врагове на човека. Да те е страх да живееш. Ама вие не се бойте, не е чак толкова страшно. Едно трябва: да познава човек света. Тогавя дори тия врагове, за които споменахме, може да му станат приятели, да ги използва като помощници. Ами той много е и направил в това отношение. Не е ли опитомил дори и пчелата, а? Но веднага ще добавя, че се иска и умение да се браниш... Без това не може. Средство за отбрана? Тоягата. Виждам, че се усмихвате. Но слушайте, тя е всепобеждаващо оръжие — и удря, и ръга. Кой не бяга от нея! Както всички врагове на човека бягат и от огъня.

— От кръста всичко лошо бяга — казва баба, а вуйчо Тоно се смее и вика:

— Затова видох една бабичка в Жинина падина изядена от вълците. Прости вълци, не разбират от кръстене...

— Мълчи бе — дига ръка баба към него и той бяга със смях навън, без да може да чуе, че господ ще го накаже за неговото безбожничество. Колко пъти е казвала това, пък на, нищо му няма.

— Бабичките са за това — да се кръстят. А ти дръж тоягата и се не бой.

Той мисли, че се боя ли? Че аз сам-самичък мога да паса воловете или бивоите в най-големия гъсталак на Високо поле и окото

ми няма да трепне. Е, по-добре е, когато има и други с теб!

Пасем добитъка на Високо поле. Ден — година. Уморихме се от игри. Добичетата са се напасли, напили са се с вода и сега ще пладнуват. А ние? Ако легнеш — мухи, мравки и всякакви ситни гадинки няма да ти дадат да спиш, ще те налязят и хапят.

Заровихме една тиква да се пече в огнището. Ама докато стане готова, има сума ти време.

— Знаете ли — казва Гарвана, — че наблизо има един дебел цер с дупка и в дупката — стършели?

— Как пеят хубаво! — възхищава се Дако и разправя, че лани запушили такава дупка със стършели в едно дърво. — Долепиш ухото си до дървото, а то — зъбъ! — пее като телеграфен стълб във ветровито време.

Защо да не послушаме и ние „стършелска музика“? На мен се падна да отида до герана, дето омесих от кал една топка колкото човешка глава. Гарвана я взе от мен и нареди ние да откършим по една шумната вършина, та ако налетят стършели, да ги трепем. Бавно и на пръсти се приближавахме към дървото с дупката. Както винаги гората ехтеше от птичи песни, от бръмчене на насекоми, от някакъв потаен и мъничко страшен шум, който идеше незнайно от къде. Ето ни вече близо до дървото. Гарвана ни направи знак да мълчим. Стършелите влизаха и излизаха от дупката. Навярно като пчелите се готвеха за зимуване и събираха там мед. Заети със своята работа, крилатите труженици не ни обръщаха внимание, но аз чувах силното им бръмчене и малко се и побоявах. Ами хапала ме е и пчела, и оса, ама те къде са по-дребни от стършелите, а стършел... Опасно е. Но без риск не може. И това бяхме научили. Щом ти се слуша музика от стършели, ще рискуваш... Винаги е имало такива, които са пречели на работата на другите, та и ние сега.

Гарвана направи знак, че всички стършели са се прибрали в дупката на дървото. Герака се втурна и опря гръб на дървото, Дако помогна на Гарвана да се покачи на раменете на Герака, за да може да достигне дупката. Щом запуши дупката с калната топка и преди да се спусне долу, преди да допрем уши до стълбото, за да слушаме музика, около тапата от кал се завъртяха няколко стършели. Сигурно не бяха глупави, защото един от тях веднага ухапа Герака по врата. Напразно въртяхме вършините — стършелите като че извираха, въртяха се около

затвореното си жилище и веднага се спускаха към нас. Само бягането надалече е спасение.

Усетих на бузата си „музиканта“ и го съборих долу, но той вече бе успял да ме ужили. Бузата ме заболя. Вече събрани край огнището, край спасителния огън, Гарвана се обяви за лекар и каза:

— Наложете ухапаните места с говежди лайна!

Рецептата беше за нас с Герака. Колебаехме се, но и Дако потвърди лековитостта на това средство. Но специалитетът не помогна никак. Лицата ни се надуха и изкривиха на една страна. Късно вечерта вкъщи помогнаха студените компреси и ракията, с които ме налагаше баба.

Ядът на баща ми и майка ми, че се навирам „дето не трябва“, премина. Не ме пипнаха с пръст, само ми се караха. Но и да не бяха ми се карали, никога вече нямаше да слушам такава музика.

ГЕРБОВЕ

Още в робовладелското общество държавите и градовете имали свои отличителни знаци — гербове. През феодализма всеки царстващ дом, дворянски род, град, цех, братство и т.н. също имали свои гербове.

Енциклопедията

Прадядо ми не е знаел какво е герб, нито дядо ми. Но сигурно са се чувствували най-висши благородници, щом бяха създали знак, белег или просто герб на нашия род. Допускам, че са разсъждавали приблизително така:

Защо разните надути благородници на Запад да имат гербове, пък ние да нямаме? Че ние да не сме по-долу от тях? Хайде де!... И създали нашия герб.

Не бих казал, че нашият родов белег блестеше с особена красота. Напротив, той беше дори малко грубоватичък, но затова пък земно-силен, което веднага се усещаше. Ще добавя за яснота: нашият герб не е бил продиктуван от суета, както например гербовете по щитовете на кръстоносците през 12 век, тръгнали уж да освобождават „божи гроб“, но им харесало грабителството, та го направили свой занаят. Нашият герб е бил продиктуван от чисто реални, практически цели. Ето какви.

В края на османското робство у нас върлували много крадци и разбойници: ту кърджалии, ту далии, ту банди на Пазвантоглу, ту обикновени обирджии ръшнели по селата и задигали каквото им паднело от селския народ.

— Ама и ние не седяхме със скръстени ръце — разправя ми дядо Вълчо. — Каквото можехме, отървавахме. А докопаме ли някой от айдуците, пречукаме го и го заровим дълбоко и на скритно място. Ако властта го подири — дигаме рамене: ни лук яли, ни лук мирисали. Народът пот проливал да изкара пари — я кон, я вол да си купи, а току-

виж някой се притеркашил — хоп, земе ти го. А-а, чакай, да ги нямаме такива! Властта ли? Ти да не мислиш, че тогава имаше власт като сегашната? Всеки си е власт...

След освобождението крадците понамалели, но все имало. Сега сме си наша държава, рекли хората, как да се увардим от тия нашенски обирджии? И тогава измислили белезите. Аз ще ги наричам гербове. Направиш с ножицата или с ножа белег, на ухото на твоите добичета — резнеш ухото, цепнеш го, окърниш го; или на рога там разни черти, рабоши, букви... Задигне крадецът такова добиче, а ти го видиш на пазара, познаеш го. Тогава тежко на крадеца! Добре, ама след време и крадците се издяволили: преправят белезите и викат, че добичето си е тяхно. С рогата още по-лесно — остърже рога и направи своя рязка.

Работата с гербовете, значи, никак не върви.

Веднъж дядо рече:

— Само огрозяваме хубавите добичета с това рязане на ушите, а прокопсия няма. Умните хора слагат дамги.

От умните хора всички се учат, като попреценят това-онова. Дядо реши, че е дошло време да се смени старият герб на рода с нов — вместо рязане и цепване на уши, да се направи една желязна дамга. Като се нажежи, тя да се удря на бутовете на нашите добичета — нещо като огнен печат. Библейска работа. Голяма радост за нас, децата.

— Търпете малко — казва дядо. — Алийчето ще направи в ковачницата желязна дамга и тогава...

Гербът стана: някаква желязна криволица, прилична на ралица, в която само при силно взирание и търсене, може да се открие буквата „К“.

— И какво ще рече тая буква „К“?

— Я помислете! Къ-то е крадено! Видяхте ли?

Е, то се знае, че се досетих, ама като го каза дядо.

Настана тържественият ден. Насред двора — огън. В жаравата вуйчовците нажежават желязната дамга, герба де, докато стане червен. Прикарат вол и на задния му бут натиснат дамгата — шиик! От нажеженото желязо се дигне дим, замирише на печено месо, на пърленина. Изгореното място, ударения герб, намазват с катран — против гноене и червясване.

Добре измислено — тоя огнен знак, тоя герб не може да се заличи, никой не може да присвои твое добиче. Добре, ама говедата

мучат, конете цвелят — боли ги от поставянето на дамгата. И на мен вече не ми е радостно. Дори алестата млада кобилка Звезда (имаше бяла звезда на челото), въпреки че я държаха здраво, ритна така, че вуйчо Тоно падна по гръб чак на бунището. А когато той се разсърди и взе един прът да бие кобилата, дядо дигна ръка:

— Ти не си ли виждал кон? Защо се не вардиш? Ще я биеш! То не е кобила, ами пъпка. Ха марш от тука!

Много се зарадвах, че дядо изпъди вуйчо Тоно. И Звезда се радваше. Гледаше ме с голямото си лъскаво око жално-жално, като да ми се оплакваше.

Още по-много се зарадвах, когато престанаха да удрят герба на добитъка. Сега големият вуйчо рече:

— Абе, тате — дума на дядо, — пак крадат и поправят нашия герб. Няма отървяване от айдуци!

— Май че си прав — заклати замислен глава дядо. — Вълк яде и броено...

Бях забравил вече историята с дамгите, когато един ден Гарвана дотича у нас и ми пошепна:

— Искаш ли да отидем да видим човек с едно ухо?

— Да не е с едно око?

— Не. С две очи, но с едно ухо. Другото е отрязано.

— Така ли? Защо?

Докато стигнем до кръчмата на Врачаните, дето този едноух човек пиеше, научих историята на отрязаното ухо. Тя беше съвсем проста: Куртан или Осман, циганин от Голинци или кой го знае откъде, бил голям майстор на крадене на коне. Добре, ама от не знам кое си село, дето били писнали от неговите кражби, се наговорили мъжорята. Пипнали го най-послед. Какво да правят. Решили да го бележат, да го дамгосат, че отдалече всички да знаят, че това е крадлив човек, та да бягат от него. Като поспорили как да стане белязването, решили да му отсекаят едното ухо. И го отсекли. Пуснали го да си върви. От тогава голинският циганин вече не крадял. Занимавал се с посредничество при закупуване-продаване на добитък.

Дълго се въртахме около вратата на кръчмата, докато най-послед пийналият калаузин се обърна и ние видяхме дясното му ухо, останало само наполовина отдолу.

Мислех, че съобщавам необикновена новина на дядо, а той се смее:

— Знам го. Белязан е. Всички сме белязани с някакви белези, само че не за кражби. Животът ни е дамгосал, та всеки си има свой знак, герб, дето го викаш ти.

Е, и дядо! Чак пък всички хора...

— Я ела по-близо! — вика ме той с ръка. — Това до окото ти е белег от един пирон. Беше много малък, дали помниш?... Така. А това тук на крака ти е от зъбите на едно куче. Доста гербове имаш от сега, а па докато пораснеш кой знае колко ще станат!...

И дядо ми разви такава теория: Ние бележим добичетата, а пък господ нас. Да ни разпознаел, когато се изправим пред рая: кого да пуснат вътре, кого да отпратят за пъклото. Които имат най-много белези, значи, че най-много са се мъчили на земята, та тяхната работа е опечена — направо в рая!

— Нали си виждал — допълва баба — деца, които като се засмеят, на бузките им стават трапчинки?

— Виждал съм.

— Такива, казват, ги е целунала богородица, та ще им върви в живота. И те са дамгосани, ама с добър знак.

— А па по нас, мъжете, големите, дето се борим със земята, тя ни остава други целувки — разни трапчинки, дето ти ги наричаш гербове... Та като пораснеш и изучиш голямата наука, там ще видиш, че пише и за тия белези, тия целувки на земята. Изучи я тая наука!

И досега продължавам да изучавам гербонауката.

ПЛЕННИК

— Слизай! Бързо! Тичай да го видим!

— Кого?

Кой ще те чуе! По прашната улица мятеше пети към средсело Мато. Не само съседските кучета бяха разтревожени. През лая им можах да чуя само: „... на Високо поле го хванали“. Някой айдук ще е. Но защо толкова народ е рухнал към площада? Интересно, кой ще е, щом и тромавият Мато се е разтичал, та не ме дочака?

Бях се качил на белия дуд, дето е край пътя. Ядях дуди. Викнах на Мато да ме чака, но него вятър го отвя. Свлякох се бързо по грапавото стъбло на черницата и — право при мама:

— За малко при Мато...

Ако не се обадя, сетне може да има „дървен господ“. Кой знае защо, големите казват така на боя! Тичам по улицата, но не сам. Отвсякъде към площада — народ, народ. Така се трупат, когато мечкар слезе с мечка от планината. От доловени думи разбрах: хванали пленник в гората. Сърбин.

Ясно, затова се е размирило цялото село. Кой ти е виждал сърбин, при това пленник! Теглеше ме да видя и аз този пленник. Може сърбите да са по-едри от нас, по-силни и да ни надвият — нали се бием с тях, да видим кой ще надвие.

— Ма, Гено — чух една бабичка да крещи на друга, навярно поради глухота, — па това не е пленник, он едва оди. Слаб, брадясал, подивял по горите...

Подивял? Ех, ще видим див човек, тичайте! Цяла банда дечор се запровирахме покрай трупналите се вече на площада пред общината жени. Ама не е лошо и да се дръпнем малко зад гърбовете на жените.

— Е го, е го, иде!

Народът се раздвижи. Очисти нещо като коридор, по който се зададоха двама души: дядо Пенчо общинският с кривака на рамо, а пред него се клатушка бавно дрипав, брадясал човек с жълто лице.

— Те това е пленникът!

Разочаровах се. Очаквах да видя не този парцалан.

— Видяла го Коца и тича: разбойник, разбойник! Изпоплашила народа. Па то, я го виж какъв е! — говори някаква жена с прегракнал глас.

— Може да не е тоя — изказва съмнение друг писклив глас.

— Маке, що да не е тоя? Тоя е. Други няма.

Разговарят близките жени. За него, за пленника. А той и дядо Пенчо вървят право към кмета. Кметът и писарят стоят пред вратата на общината, като че са я завардили — да не би пленникът да се затири право в нея.

— Я вие по-настрана! — дига кметът чепатия си бастун.

Жените се отдръпват. Но мърморят. Никак не обичат кмета, защото знаят, че той е пратил мъжете им на тая пуста война, той прави и реквизициите за фронта. Как ще го обичат, когато жените и децата са се подпънали с мъжката земеделска работа! Ето ги, ония двамата се приближават. Хората пак се дивят:

— Боже, това ми било пленник! Па он душа няма.

— Болнав ми се види...

Стои пленникът пред кмета и кметът нещо го пита. Хората се блъскат, отблизо искат да го видят. Кметът маха с бастуна и дядо Пенчо разпъжда тълпата надалеч. Само баба Младена, която донася бебетата на цялото село, отива до кмета и дума:

— Абе, Лиле, оти не пуснеш човека? Не видиш ли, че едва носи душа?

Пристъпиха до кмета и неколцина старци. Оглеждат критично пленника, клатят глави:

— Бе те, сърбите, били по-калпави от нас.

— Ей, Лиле, тоя, ако го затвориш в мазето на общината, ще ни бави един ден да го копаме...

— Бе я ги мислех сърбите сите нещо като чиновници, па то...

— Хората навсякъде са еднакви, да го знаете!

Питаха самия пленник нещо. Той отвръщаше, но личеше, че едва се държи на крака. Накрая опря гръб на стената на общинската сграда. Уморен ще е. Чужд човек, чужд войник. Трябва да го мразим. Така ни внушаваха. Наши врагове били. Хубаво де, ама как да мразиш този нещастен човечец? Какъв враг е такъв един слабак? Дожаля ми за него.

Ние, дечурлигата, пъкнахме пак отпред и отидохме по към — него. А той? Той ни се усмихна.

Долетя отнякъде със закъснение оная мъжкарана Пена Сандовската. Дядо Пенчо ѝ препречи пътя с „властта“ (така наричаха голямата му тояга), а тя отбутна тоягата и — право при пленника. Сега ще стане, каквото има да става. Знаем: Пена получи известие, че мъжът ѝ е убит на фронта. А тя само клати глава и цъка с език:

— Ама тоя ми прилича на Пенко от Манастирище. Тоя не е за войник като мой Васил, а ги повлекли в тая пуста война... Чичо Лиле — обърна се тя към кмета, — я го пуци. Не го ли видиш, че е прегладнял! — И без да чака отговор или разрешение от кмета, обръща се към насъбраните: — Жени, трябва да дадем нещо на човека да хапне. Каквото и да е...

— Права е Пена — обади се и баба Младена, — грехота е да го държим гладен.

До мене стоеше едно босо, само по мръсна ризка тумбесто хлапе. Не го познавах, трябва да беше от Долната махала. То ръфаше комат просеник. Пленникът като че гледаше все в него и преглъщаше.

Изтичах до къщи. Разправих на мама всичко, което бях видял и чул. Но тя не ми даде хляб, а сама взе една порязаница и тръгна към площада.

Слънцето климна на заход. Жегата попремина. Миришеше силно на прах. Пленникът седеше, облегнат на стената. Нейната мазилка беше се оронила на много места, та ми се стори като че човекът се е наметнал с крастава ярешка кожа. Очите му бяха затворени и по тях биеха лъчите на захождащото слънце, промъкнали се като нажежени до червено шишове някъде през далечните салкъми. Но човекът не спеше. От време на време се чешеше и аз чувах как силно хрущи под ноктите му косматата му гръд.

Жените носеха, коя каквото беше намерила вкъщи — хляб, просеник, сирене, паница боб, кисело мляко. Изнемощелият брадясал човек ядеше и очите му святкаха. Той се задъхваше и давеше. Види се, много време не беше турял залък в устата си.

Кметът и старците влизаха в общината, излизаха и пак влизаха. Сдумваха се какво да правят с пленника. По едно време дядо Пенчо отново дигна на рамо „закона“:

— Айде, бягайте от тука, няма какво да зяпате! Човек като човек.

Големите взеха да се пръскат. Нашата банда се престорихме, че не чуваме заповедта. Искаше ни се да видим какво ще стане понататък с пленника. Едни казваха, че щели да го затворят в капана, дето затварят добитъка, който е направил пакост, други смятаха, че ще го турят в мазето, а трети — че ще го пуснат. Къде ще иде и какво може да направи тоя болнав човек! Дядо Пенчо разгони и нас.

През нощта сънувах, че тато се е върнал като пленник от войната, яде праз, дебел като тоягата на дядо Пенчо, а кметът му се заканва нещо с чепатия си бастун. Станал не станал, хукнах към общината. Пленникът го нямаше. После ми казаха, че го затворили в мазето, а той през нощта взел, че умрял.

Какво ли не измислят хората в такива случаи! Едни казваха, че през нощта някой влязъл в мазето и го убил — да отмъсти на тоя Джура заради някакъв свой близък, убит на фронта. Други казваха:

— Глупости! Няма в наше село такъв човек... От слабост е умрял.

— Ами! От преяждане умря човекът.

„Как така от преяждане? — чудех се аз. — От глад да умре човек — да, но от преяждане... Лъжат.“

Не лъжеха.

— Вярно е, чедо — дума баба Петра. — Скинали му се червата. Като не яде човек много време, те изтъняват, изтъняват и се слепват. После — набуха се и те, хайде-е, изпокъсват се... Бог да го прости! — Тя се кръсти, въздиша и казва печално: — Колко ли ще го чакат жена му и децата му! Казваха, че две деца имал... Ох, дано по-скоро свърши тая пуста война, че да се върне баща ти, па и всички живи и здрави. Изпонаказаха народа. Защо ли отварят тия войни?

Тя бърше очи в престилката си. Има много жалостиво сърце. Казваше, че съм имал нейното сърце. Може. И сега, като видях сълзи на очите ѝ, и на мен ми се доплака. Дожаля ми за умрелия пленник.

ЦЕРОВ БЛАГ

1.

Накокошинили сме се край огнището. Чакаме. Вън се здрачава. Цял ден ръмеше дъжд, но надвечер престана да вали. Престана, но влагата е проникнала навсякъде като лютив дим. Ей като този дим, който сега изкарва сълзи от очите ни, но ние не се отдръпваме от огнището, защото ни е студено, защото се топлим и защото сушим дрехите си. По съветите на баба преди малко се събухме. Нахвърлили сме чорапите и навуцата си върху вършините край огнището, а краката — бабичасали от мокрежа — сме обърнали с ходила към топлото. От прострените навуца, от самите нас се дига пара. Димим като запалени.

Баба ни се кара кротко:

— Как можахте да се измокрите толкова! Ще вземете да се поболите нещо.

Жали ни, затова не гълчи много като друг път. Ми то си и заслужава да ни окайва човек. Цял ден вървахме подир биволите и воловете под ръможляка през мокрите ливади. Все под дъжда. Не помогнаха ни спирания под дървета, ни опанджаци. Но сега ще се стоплим и ще си хапнем сладко. Чакаме само да се опекаат... Гладен съм като вълк. Не че не съм ял през деня. Ядох. Мама ми беше турила в торбицата голям комат просеник, буца сирене и глава лук. Малко ли е това! Е, да имаше мръвка, по-добре щеше да е, или дори варено яйце. Ама то всеки ден не е Великден — и това, че имаме сирене, беше много. Кой знае защо сега съм толкова гладен?... Сетих се: и тиква ядохме. Намерихме в едно кукурузлянище спотъмена мокра тиква. Не я видели хората, когато брали кукуруза. Забравили я. Наш късмет. Напалихме огън. Ама то под открито небе на тоя есенен дъжд гори ли огън като огън! Печена-недопечена — изядохме я като нищо.

А сега, щом влязох у бабини — един глад, не ви е работа. Такава пара се дига от боба, който ври в гърнето до огъня, че как да не ти се прияде! До гуша да си се наял — пак ще ти се напълни устата със слюнки. Боб е това, не е шега!

Докато се топлим и чакаме баба да сложи синията за ядене, сетихме се за вуйчо Тоно. Не помня кой и защо отвори дума за него, но заговорихме: Къде ли е той сега? Дали е мокър и измръзнал като нас? Дали е гладен? И това „гладен“ като рекохме, спомнихме си как веднъж искаше да ни нахрани той с нещо необикновено...

2.

Тук, на същото това огнище у бабини беше. Вуйчо Тоно затрупа връшника с гореща пепел и въглени, а под връшника е „невижданото“.

— Докато хапнем, ще станат готови — казва вуйчо.

Баба пече чушки и домати и ги хвърля в едно дървено пахарче. Сварила е и две глави лук. Пуска и тях в пахарчето. Накрая — сол и оцет. Счуква всичко с тлъчника и — лютиката готова. Та мигар може бобена чорба без лютика? Скимтим от глад с Опанджачко и Гарвана. А баба се бави, бави...

— За да станат добри — обяснява вуйчо Тоно, — добре трябва да се изпекат. Да се напукат.

И ние чуваме: нещо пука под връшника. Вуйчо Тоно е наш кумир. Да каже „скочете в огъня“, ще скочим. Днес обеща да ни черпи с нещо много благо, дето не сме били яли до сега. Затова с Опанджачко и Гарвана клечим до огнището на баба Петра.

Пристигна някъде отвън вир-вода и дядо Къно. И още от вратата вика весел:

— Бабичко — синията! Ако нищо не си сготвила, тебе ще изям, толкова много съм гладен. — После: — Я бе, момчета, кой ще ми полее да си измия ръцете?

Като най-малък, тая задача е моя. Вземам ибрика с ошутената цифка и поливам на дядо вън през бревнеца на язлъка.

Той пръв сяда до синията и ни оглежда изпод вежди:

— Ама какво става тук, момчета? Нещо като че дебнете край огъня, а?

— Игрят — говори с лек укор баба. — Тия малки, ама Тоно...

Вуйчо Тоно вече е седнал до дядо. Без команда всички се нареждаме. И почва трескава работа с лъжиците — гребем от голямата шарена паница, от която бобената чорба дими така, че не може да не ти се прияде. С големи залъци просеник топим от лютиката.

По едно време дядо дигна глава и се обърна към вуйчо:

— Не можах да разбера като каква манджа готвите под връшника? Ако е баница, да оставя място в корема за нея.

Глади мустаци, смее се. А баба дума:

— Ти яж боба, а тяхното...

— Ако е заек, веднага да оставя лъжицата — души дядо с нос във въздуха и смига дяволито.

— Заек ти се приял, ама няма... Не разбра ли, дядо, че жълъди пекат?

Вуйчо Тоно обяснява на дядо подробно: някакъв познат, не знам от къде си, му казал, че жълъдите на цера, печени, ставали много сладки.

— Като да те е излъгал, Тоне, така ми се чини — клати глава дядо. — Ако жълъдите се ядяха, тоя народ отдавна щеше да ги яде, а той ги не ще. Вярно, че веднъж ядох едни жълъди, ама те бяха други, добри. Кестени им викат. В Берковица ги има. А тия, нашенските, от горун ли, от цер ли — не ги бива.

А в това време жълъдите пукат под нажежения връшник.

— Бре, бре, те като куршуми бият! Опасна работа — шегува се старецът, изтръсва трохите от дъното на потурите си и става. — Тоне, я по-добре вие с Опанджачко да турите сено на добичетата в яслите, че те не ядат жълъди като вас.

От повтаряне няма нужда.

Вуйчо Тоно и Опанджачко излизат. Дядо пие вода с кратунката от белия котел, закачен на водника. Сяда край огнището. И той ще чака да се опекаат жълъдите. Подсмива се с примижали очи:

— Ха да видим и това чудо!

Баба раздига софрата. Премита леко с метлата. После забожда под подпаската на престилката си хурката с бялата къделя и вретеното почва да се върти във въздуха под пъргавите ѝ пръсти. Тънката нишка се навива, навива... Топлото и яденето ме размориха. Едва държа отворени очите си. Но нима ще се изложа — да заспя? За да се разсъня, казвам на баба:

— Бабо, защо не седнеш? Все права...

— То и така си ми е добре.

— Че тя е като мравките — намесва се дядо. — Кога си я видял да седи?

Вярно. А досега не съм го забелязвал: баба наистина прилича на мравка — самата тя е възчерна, облечена е с черни дрехи (жали умрели

деца), като мравка е слаба и тъничка, а вечно почернелите ѝ ръце със завратени до лактите ръкави приличат на мравешки крака.

Пристигна мама. Защо още не се връщам вкъщи. Като разбра защо дремем край огнището махна с ръка: това са глупости.

— Остави го да дочака — застъпи се дядо. — Няма да се затрие и сам ще се прибере.

Мама си отиде.

Тържественият момент настъпи. Вуйчо Тоно събори с ръжена от връшника позагасналите въглени и пепелта. Дигна го нагоре и го изправи до стената. От тепсията излезе бял облак. Жълтите продълговати жълъди са се напукали, нацепили и потъмнели. Баба подава на вуйчо пачавра и той изтегля тепсията настрана от огнището. Бутаме се около нея — всеки иска да надникне отблизо, да види печените церови жълъди. Все пак може би и другите се чудят като мен: как така досега не сме знаели това лакомство? Все пак тепсията стине известно време под водника, дето е хладно. Няма как — ще чакаме.

Първо вуйчо кани баба да си вземе.

— Не ща, Тоне, не ям такива работи.

Дядо взема. Духа известно време почернелия жълъд, после дъвче и челото му се бърчи, веждите мърдат. Това не трае дълго — той плюе на дланта си сдъвканото и заедно с недоизядения жълъд го хвърля в огнището.

— Може да са хубави, да са благи, ама не съм свикнал — върти глава дядо смръщен.

Вуйчо Тоно дъвче юнашки. Чувам добре, как хрускат между зъбите му препечените жълъди. Гледам го и се мъча и аз да ям, макар да ми горчи. Много ми горчи, но щом вуйчо може, аз какво, да се откажа ли? Да стана за смях? Ами! Но забелязвам и по лицето на вуйчо Тоно едни такива гърчения, като че иска да отпъди накацали по него мухи. На мен ми горчи навярно, защото много добре си хапнах бобец, лютика и топъл просеник. А то горчи, горчи. Пелин. С мъка прегълтам малко. Останалото парче от жълъда хвърлям незабелязано в огъня. Опанджачко ме гледа и мига, мига често, но се преструва, че дъвче. Ясно, че и на него му горчи, ама търпи, не ще да се издаде. Гарвана движи челюсти и гледа кръвнишки, като че пред него стои враг, върху който ей сега ще се хвърли.

— Кажи де, кажи, дядо! — настоява вуйчо Тоно. Разбирам го: ще му се да чуе поне малко нещо похвално за жълъдите.

— Как да ти кажа, Тоне! Май че те е послъгал оня, дето ти е казал тая работа за жълъдите. Не са благи. Че може да се ядат — може, то е друга работа... Само че когато няма да има нищо друго за ядене — ни жито, ни кукуруз, ни овес или плодове. Виждал съм в планината тамошните хора да хранят свинете си с жълъд. Ами какво да правят хората, като нямат за свинете си излишен кукуруз като нас! Па кой ги знае, може в зор и те самите да похапват понякога жълъди. Глад граници не знае. Така е казано от умните хора... Планината не е като нашата равнина, дето ражда всичко. Та казвам, ние си имаме какво да ядем, не сме опрели до жълъди... Я ти да си вървиш вече, че стана късно — обърна се той към мен. — Не карай майка си пак да идва да те прибира като загубено тормаче.

Тръгнахме си заедно с Гарвана, а на вратата чух баба, като рече:

— Дали пък да дам на свинете тия жълъди?

— Дай им ги. Всичките им дай — отсече дядо. — Ама добре е да ги посчукаш и забъркаш с кукурузено брашно, та да не забележат.

Неговият смях ни изпроводи.

3.

Къде ли е вуйчо Тоно сега и какво ли прави? Ако е вярно, както твърди баба, че когато говорят за някого, който е далече, той в това време киха, вуйчо Тоно доста е кихал тая вечер.

ЛОВ НА ПАЯЦИ

В яхъра, в сеновала, в мазето — навсякъде по тъмните ъгълчета паяците бяха насновали своите мрежи, някъде по-гъсти и видими, другаде едва забележими. Скрити, паяците чакаха денонощно някоя муха или комар да попадне в мрежата, притичваха от своята засада и се нахвърляха върху жертвата. Нещо подло имаше в това скришно нападение. Кой тогава ще обича паяците! Не можех да търпя никак да чувам бръмченето на нещастна мушица, изпаднала в лапите на тоя кръвожаден звяр.

Може би за тая омраза допринасяше и баба.

— У-у — викаше тя, забелязала някъде паяк, — звяр! Лоша гад! Има осем очи и шестнайсет крака и на всеки крак по един рог с отрова...

Така зачислих и паяка в таблицата на „зверовете и гадовете“, при змиите и гушцериците, от лекциите по зоология на баба Петра. Признавам си чистосърдечно (признат грях, не е грях!) — малко се и побоявах от паяците: толкова и толкова крака и толкова и толкова отровни нокти на тях... Веднъж сериозно се изплаших. Дядо стоеше в гривицата, дигнал глава нагоре и се взираше никъде в един ъгъл на тавана. Какво ли гледаше в този полумрак? Щях да отмина, ако не чух, като старецът си рече (старите хора понякога си говорят сами):

— Ама че гад! Къде се е заврял да дебне. Ще вземе да падне във врата на някое от децата, да го изяде...

Спрях се. Исках да видя какво ще прави дядо с тоя „гад“. Отначало си помислих, че там може да има стоножка, гушцер, смук. Сега ще видим какво е това, дето може да „изяде“ дете. Дядо излезе, аз — подире му. Донесе търнометката и взе да бръска ъглите на гривицата горе при тавана. Дигна се прах, посипа се мазилка, а заедно с нея попадаха и насекоми. Ясно — „гадът“ беше един паяк.

Паяжини имаше и по дърветата, и по високите треви. От омраза към паяците, разваляхме ги — с тояга, с пръчка. А след ден-два гледаш тия топчести майстори насновали нова мрежа. Добри работници.

Онова, което знаех от баба и което после получавах от училището за тия насекоми, се малко обърка.

Баба преди, аз написах домашното си и се загледах как тя източва от къделята тънка нишка върху вретеното.

— А можеш ли, бабо — питам, — да изтъниш така нишката, че да стане като на паяка?

— Кое каеш? Нишката?... Човек не може да направи това. Паякът си има едно чекръче на корема и от плюнката си източва колкото щеш тънки нишки.

— От плюнката? — зачудих се и леко плюх настрана, за да видя от моята слюнка ще се източи ли нишка, макар и дебела. Никаква нишка. Пък аз и не плюя с корема си!

— Така е, чедо... Слушай да ти разкажа какво станало едно време. Я ми донеси ей оная щимка, отгоре дето е, до чекръка!

Жаден за приказки, за една приказка бях готов да извърша и най-трудната работа, с която ме натоварят, а не да подам малко вълна на баба.

— Имало едно време една мома, ама хубавица, дето втора като нея нямало на света.

— Като леля ли?

За мен леля беше най-хубавата мома. Когато в празник се облечеше със свилена риза, китен вълненик, шарена престилка и се забрадеше с бариш, над ухото цвете и златен наниз на шията и тропнеше на хорото с чепици, аз я сравнявах с царските дъщери от приказките.

— Като леля ти и нещо повече... Харесал я един паяк. Решил да се ожени за нея. Добре, ама като не го харесвала хубавицата, ха де! Кой ще ти хареса такъв грозник: нисък, тумбест, ръце и крака като криви пръчки, а очите му и осемте изцъклени и кривогледи...

Докато баба говореше, аз си помислих за кривокракия и кривогледия чичо Щапо от село, за когото казваха на смях: „Нищо човек, на час километър взема. Тебе гледа, мене види“. Присмиваха му се, а пък той не беше лош човек, а баба разправя за паяк.

— ... Ама бил голям колкото човек паякът. И по-голям. Като разбрал, че хубавицата белолицата не го ще, решил да я открадне. Изплел една голяма мрежа от дебела паяжина, метнал я на рамо и взел да шлека, да дебне момата... Я изтичай, баба, та изгони тоя чужд

котарак. Какво дири у вас? Положите. Ще изпие яйцата на кокошките. У бре, пис!

Котаракът изчезна мигом, още при падането до него на първия камък, който хвърлих. Разбра какво го чака.

— Не съм го виждала друг път — продължава баба Петра, угрижена за котака, — трябва да е на Вълвовци или на Танасовци. Май че и Пещенците имат един такъв...

— После, бабо? Ти за паяка, аз този котарак ще го издебна, а може и кучето да отвържа...

— Че докъде бях стигнала за този паяк? А-ха! Шлека оня, издебнал момата една вечер, когато тя се врыщала късничко от чешмата с барде вода. Метнал мрежата паякът, взел момата на гръб като в торба и беж — понесъл я в своите тъмни палати. Ама хубавицата не била глупава — знаела какво я чака от този омраз, та била скрила в пазвата си едно остро ножле. Докато оня тичал час по-скоро да я занесе у дома си, тя с ножлето — рез, рез! — изрязала в мрежата една дупка и леко скочила на земята. А оня глупчо тича ли, тича, от радост нищо не усеща.

Баба седи на преметените плочи пред гривицата. На две крачки е градинчето с цветята. До него е старата ябълка, а на ябълката на едно клонче кацнало птиче шарено и пее, та се унесло чак. Но баба нито гледа, нито чува птичето, а е извила глава към бунището. Там се бият двата петли — еребатият и белият.

— Казах на баща ти да заколи този, еребатия, ама не ме послуша. Това не е петел, а звяр адски — мира не дава на белия. Пък белият е кротък-кротък и пиленцата от него кротки.

— После, бабо?

— Белият е породист... Кое казваш? После — нищо. Момата се оженила, а паякът и до ден-днешен я дебне да я хване... Иди ги разтърви, виж как се кълват душмански!

Ядосах се на петлите. Намерили кога да се бият, когато баба разказва. Затичах при тях, а те така се унесли в битката, че не признават дори тоягата. Ама като пернах еребатия така, че се разхвърчаха пера от него като пеперуди във въздуха, той изкряка и побягна, но се заваляше. Тогава и белият отстъпи настрана — с увиснали крила и кървав гребен. Оправих ги. А когато се върнах при баба, стори ми се, че много е тихо. Досетих се: птичето го нямаше на

ябълката. Навярно е гледало какво правех петлите, та се е изплашило и хвъркнало. А аз него никога няма да го пъдя, защото обичам да слушам кога пее. Сега от ябълката се носи бръмчене, сякаш тя се е разпяла. То е от пчелите. Като се загледах в розовите ѝ цветчета как блестят на слънцето красиво, трепнах — от един клон се спусна към земята паяк на тънката си едва видима паяжинка. Свих се до баба, защото още бях под впечатлението на приказката. Но този паяк не беше онзи. Скочих и го стъпках с крак.

— Винаги има паяци — рече баба, — ама зависи от годината — напъти са повече, други път по-малко. Само гледай да те не ухапе някой. Има отровни.

* * *

Бях забравил паяците. Толкова много интересни неща има на село за децата, че всеки ден откриваш нови неща и забравяш старите. Новото винаги привлича повече. Поне отначало.

Свършваше лятото. Взехме да се замисляме вече за училище. Но все пак от ранна утрин до късна вечер пасяхме биволиците и кравите, като избирахме такива места, дето имаше запазена още зелена трева. Лятото беше без дъждове, точеше се вече месец септември и всичко бе изгоряло от пековете: тревата пожълтяла и почерняла, земята напукана, навсякъде прах и прах. Само около изворите и покрай реките и потоците имаше запазена зеленина.

Бяхме се налудували. Защото и игрите омръзват. Но ето че Гарвана ни намери ново занимание, а щом е ново, то вече хваща, интересно е. И как да не е интересно — да вадим паяци от дупките им в земята! Насновал паякът мрежата си над някоя пукнатина в земята или просто дупка, а той се скрил долу. Отначало мислех, че Гарвана ме занася. Но ми показа паяк. Показа ми и как да ловя. Просто нещо, само търпение се иска. Развиваш връвчанката от опинека си или намиращ в джоба си връвчица с възел накрая. Плюеш на този възел и внимателно го спускаш в дупката. Леко подръпваш нагоре-надолу и след това бавно-бавно изтегляш връвта. На края, на възела — паяк се лепнал. Дебне паякът. Чака да се разлюлее горе над него мрежата от попаднала

в нея мушица и размята мотовилите си, тича да я спипа. Дали си мисли, че и връвчицата е нещо, което може да опита да изсмуче?

Който не знае какво правим, има да се чуди и пита, като ни види: какво правят тия пет-шест пастирчета, дето са налякали така в тревата, изгоряла като опърлена? Разбира се, че на всяка дупка паяк няма, пък и да има, кой знае, не всеки е глупав да се лепне за възела на своята връвчица. Местим се. Търсим. Когато някой успее да извади плячката си, това се придружава от крясъци и скачане, носят се победни викове. Биволиците навярно се чудят защо викаме така необикновено, защото някой от тях току вдигне глава и ни изглежда учудено, понякога брецне и пита: „Какво правите там?“.

Всички хванаха: кой по един, кой по два паяка, а аз — нищо. Изяждам се от яд. Някой вика, че е време да се прибираме — колко път ни чака до село! Така е. Хванал си е паяк и бърза, а аз... Най-после и над мен се смилиха орисниците ми — хванах паяк.

— Че това не е истински паяк, а глупаво паяче — иска да ме разсърди Герака, да понижи победата ми.

Малко ли? Всички се трупат да видят паяка. Аз твърдя, че не е паяче, а коскоджамити паячище и го слагам на дланта на лявата си ръка — всички да гледат! А паякът си наумил да бяга — не иска да го гледат и побутват другарите ми: зяпа с осемте си очи и мърда, мърда бързо дългите си, щръкнали в свивките тънки крачка, тича по дланта ми. Върна го с пръст назад — пак същата история.

Гарвана е истински приятел. И справедлив. Навежда се над дланта ми, оглежда паяка с око на познавач и отсича:

— Истински паяк е.

— Видите ли, а вие какво?... — тържествувам аз. И тъкмо в този най-важен момент усетих, че паякът ме щипна за пръста. Хвърлих го и тутакси той се прости с живота.

През нощта пръстът ми се поду. Болка — като от пчела или оса, позната. На върха на пръста, на възглавничката.

Мама си знае сина, та забелязала и пита:

— Какво е това на пръста ти?

Дигнах рамене, престорих се, че не знам. Премълчах. Не исках да тревожа мама, но тя завъртя глава и, както често казваше, пак повтори:

— Боже, голям стана, умът ти не дойде!

СВИНКА

— Хайде, прибирай се вече. Не ви ли омръзна като бесни да играете по цял ден! — вика мама.

Права е. Играехме свинка наистина ненаситно, вдясно. Много ни харесваше играта: няколко души с тояги удрят една топка или „свинка“, която „свинарят“ се мъчи да вкара в „кочината“ — една дупка на средата на игрището. Като свинар трябва да си хитър и пъргав, за да можеш да измамиш ония трима-четирима, които вардят с тоягите си вратата на кочината и отбиват свинката. Като се борави с тояги, особено когато са по-дебели и когато топката е дървена, често се връщаш с челенка на главата.

И тая привечер мама вика, както винаги, обаче на мен не ми се прибира вкъщи. Ще види тя, че главата пак някъде има подутина, ще ми се скара и ще добави и от себе си една плесница към краставицата на челото.

Отървах боя този път. Размина ми се само с гълчава.

— Така и така човек не може да ви махне от тая пуста игра, играйте барем с мека топка, а какво е това — дървена! Ще си изповадите очите...

Вярно, че дървената свинка е опасна. Перната от някоя тояга, такава топка лети и бръмчи, да не си насреща ѝ. Решихме да играем с парцалена. Не върви — къса се бързо, пък и не лети като дървената. И тогава решихме да минем на козинява — топка, направена от козината на воловете: решеш воловете, на гребена остават косми, събираш тези косми и после от тях с вряла вода и пепел правиш топката. Лесно, нали? Я опитайте да видите! Ръцете ме заболяха от стискане, сто пъти се опарих, докато направих топка. Е, признавам, не беше много стегната, но не беше и мека, можеше да се играе с нея. И да те удари, не е опасно.

Цяла седмица се мъчих, но на уречения ден бях готов. Смятах, че като я покажа, всички приятели от дружината ще ахнат. И може би така щеше да стане, но се случи друго, което попречи. Опанджачко намерил

някъде парче ластик. Това беше такава изненада, цяло богатство. Веднага се заловихме да го режем с нашата ръждива ножица на парчета, но малки. Всеки тури в устата си по едно парченце и взе да дъвче. Славна работа! Добре, ама дъвкахме, дъвкахме, докато челюстите ни заболяха. Кой ще ти гледа сега топка някаква си!

В края на краищата изглежда, че Гарвана пръв почувствува уморени челюстите си от ластика, защото по-често взе да плюе. Най-после, като се намръщи така, сякаш баба му Ката му даваше да пие отвара от люлякови листа против треска, той издудна:

— Стига сме дъвкали! Ти показва новата топка. Къде е?

Най-после дойде й редът от тоя проклет ластик. Гарвана опипа и огледа топката и само заклати глава. Харесва му, не харесва му — това е! Аз с дървена свинка вече не играя. Всяка вечер няма да се връщам с цицина на лицето и отгоре мама да прибавя по нещо...

Игрището ни беше на поляната срещу нас. Играта вървеше както се следва. Вярно, че при удар с тояга топката не отскачаше силно като при дървената, но пък затова нямаше опасност да ти се дигне буца на главата.

Този ден си спомних нещо от съветите на баба. И то защо? Баба беше права със своята философия на равновесието — не се радвай много, защото след всяка радост идва скръб и недей тъжи много, не се огорчавай, защото ще дойде на смяна нещо радостно...

— Да знаеш, баба, че така тече животът на човека — едно се сменя с друго. Само лошо или само добро няма...

Ето защо си спомних този път за баба и много не се ядосах:

Свинар беше Герака: той хвърляше топката. Той обичаше много да мами. Дигне високо топката, замахне, уж я хвърля, а вземе, че я търкулне по земята, докато ние сме размахали тоягите високо.

— Гъци, гъци, гъци! — повтаря той и върти топката в ръка ту нагоре, ту надолу.

Но и ние не сме вчерашни. Добре го знаем как хитрува и го дебнем.

— Бяга-а-ай! — извика Гарвана, като перна така силно топката, че тя отлетя невероятно далече и Герака затича да я вземе от гъсталака на близките бодили. Играехме на равна, хубава площадка — малка зелена поляна. Наоколо имаше избуяли много и различни бурени. Канехме се да отесаме бодилите, та да не се бодем, когато топката

отскочи сред тях и ние трябва да се пъхаме и се бодем докато я извадим. Да, ама всичко си остана само пожелание. Опанджачко дори се смееше, когато пак почвахме да се заканваме, че ще отребим бодилите:

— За Сурчо не ви ли е жал бе? Да го оставим горкият да се опече на това жежко слънце. Нека има сенчица за него.

Сурчо беше моето куче. То идваше винаги с мен. Колкото и да го пъдех, току се примъкваше до нашето игрище под някой магарешки бодил или репей, лежи там, дъхти с изплезен от горещината език.

— По-глупаво куче не съм виждал — казва Гарвана. — Все по петите ти върви. — Той замахва към Сурчо, уж хвърля камък по него. Кучето изчезва и след малко пак е в бодила.

— Обича ме и ме пази.

— Ами! — вика Герака. — То гледа как играем и като се научи, ще му дадем и на него една тояга — Герака се смее и немалката му уста стига чак до ушите.

Така или иначе, буренакът си стоеше. Този път Герака напразно се вря да дири топката. Нямаше я. Отидохме всички да я търсим. Няма я и я няма. Като че в земята потъна. Къде ще я намерим сред тоя буренак, израсъл над главите ни.

Край на играта. Изчезна топката и това е. Да имаше наоколо други момчета, можеше да си помислим, че те са я скрили, но само ние си бяхме. Заканих се следния ден да я търся, да преровя навсякъде, но да я открия.

Но не стана нужда.

Рано сутринта, сънен още, се натъкнах на нещо ужасно: Сурчо клечеше на прага и дъвчеше нещо. Като ме видя, той замече с опашка земята, дигна глава и се облиза. Какво дъвчеше рано-рано? Поразтрих сънливи още очи: топката! Подритнах го. Но това не бе оная, красивата, моята нова топка, а разпокъсани фъндъци от сива волска козина. Свършено е с топката. Ах, това мръсно псе! Подгоних Сурчо, който ми се струваше сега най-омразното животно на света.

Но скоро ми мина ядът. Замислих се само за едно: докато ние сме се втели из бързоляците, Сурчо, като умно куче е намерил топката. Това хубаво. Ама защо я е разкъсал, защо я яде? Толкова ли е сладка?

Не можах да си отговоря на този въпрос, но и втора топка не правих. Ами, ще правя аз, пък Сурчо да ги разкъсва!

ЦВЕТА

Мато и Герака стоят пред вратника на Матови и нещо се препират. Малко настрана от тях е застанал Гарвана и мълчи. Такъв е той — мълчи, мълчи, че като избухне. Не закача сам, ама като го настъпят, никому не прощава, гони го „до дупка“. Кой го знае и сега дали само не изчаква! Гледам го — почесва с босата си пета на единия крак гърба на другия, а после сменя с пръстите. Сърбят го. Комарите са ги изпохапали, затова е така още по-смръщен. Като го види, баба все му дума:

— Бре махни тоя черен облак от челото си!

Интересно, за какво ли се карат ония двамата? Всъщност кречета само Герака, а Мато от време на време отваря уста, клати се от крак на крак и върти бавно глава.

Рядко в такова работно време ще ни оставят възрастните на мира — винаги има работа на полето за нас. Но днес е нещо като изключение. Мен ме оставиха да помагам на мама.

Внесох за огъня вършини, донесох студена вода от чешмата, пометох язълка. Само дето мама ме кара да седя и да забавлявам сестрите ми, това не ми харесва. И двете са по-малки от мен, но нищо не разбират. Малки. Сега играят, сега се скарат и сдърпат — хайде рев.

Мама ми разреши да изляза на улицата.

— Ама да не ходиш надалече! Може да ми дотрябваш за нещо.

Едва пъкнах на вратника и видях ония, че спорят, чувам:

— Къде се дяна? Я занеси това на баба си!

Мама ми подава нещо увито в месалче. Като че е половин турта. Ами да, даже е топла. Вървя и си мисля, че работите нямат свършване. То възрастните така и говорят: „Грехота е да стои човек с празни ръце.“

— Ей, вие какво се карате? — подвигнах на Герака и Мато. Хич не ме и чува. Ще избързам да дам на баба месалчето и тичешком ще се върна да разбера какво става с тия.

— Мама ми каза никак да се не бавя — послъгах баба.

Ония не са и мръднали от мястото си. Препират се. Разправията продължава. Герака, като по-висок, се е надвесил над Мато, като че се кани да го светне по главата. Макар да е такъв голям, не се бие. Старите казват за него:

— Хала-момче! Ще стане като пралядо си сто оки.

Може. И сега е много силен — тръшкал ме е на земята много пъти. Но не е като другите — като те тръшне, да се друсне отгоре на гърдите ти. Добряк е. Рядко съм го виждал да кипи сърдит, затова сега ме чопли отвътре да разбере като защо се карат.

Гарвана само измуча на въпроса ми нещо неясно и продължава да чеше босите си крака и да се мръщи. Че нямам ли уши да чуя, ами съм седнал да питам Гарвана.

Слънцето вече напича силно. Един репеив пес, бавен като самия Мато, се изгмурна от буренака до порутения зид и погледна към нас с гуреливи очи. Той лавна мързеливо, почеса със заден крак едното си ухо и отново изчезна. Интересно, щом тромавият Мато се е раздвижил така, какво ли делят, та се карат?

Стоя и слушам. Дъвча една сушена джанка от баба (тя през цялата година все суши по нещо и през зимата прави чудни ошави), въртя костилката в уста и слушам.

— Много ги разбираш тия работи! — проточи Мато. — Аз съм виждал на картина...

— На картина? — хили се подигравателно Герака и носът му, и без това дългичък, като че още повече се удължава. — Аз приказвам за живи хора, а той — картини...

— И живи колко съм виждал, ти не си и сънувал, бае: коя от коя по-хубави, е-ей!

— За какви хубости се карат тия? — обърнах се пак към Гарвана.

— Глупци! — с кисела гримаса подметна той. — Коя била най-хубавата мома в село.

Отворих уста да се намеся, но се сепнах. Моята леля беше най-хубавата, но това си беше моя тайна, няма сега да я казвам на тия глупци. И още нещо, щях да им кажа, което те не знаеха, но в този миг чух гласа на мама:

— Къде се заплесна пак? Ела, че главата ми гръмна от тия деца. Заведи ги да играят в градината...

... Празникът е хубост. Пременият се хората в най-новите си дрехи и идат на площада при чешмата. Надвечер. Народ, народ и всички хора хубави, стегнати, чисти. Дори и грозните са хубави. Всичко наоколо е по-друго, не е като всеки ден. И цветя много, и смях, и глъчка, а въздухът мирише по-иначе.

От малък се радвах на празнични дни. Държа се за ръката на баба. Стоим на по-височко място пред Тетевенците. Гледаме хорото, както и много още възрастни жени при нас. Младите играят на хорото. Тропат момите, зънкат защитите пари по престилките им, пеят герданите на гушите им, чува се леко ихкане. А ергените лудуват — подскокнат, викнат и се втурнат напред така, че хорото се огъне навътре. Шумят тежките вълненици и копринените ризи на момите, въртят се дъната на потурите на момците, а свирката в средата на хорото не свири, а вика за помощ да я спасят от вдигнатия прахоляк.

Всеки път откривам нови и нови хубави моми и ергени на хорото. И се радвам. Радвам се, че не са хубави колкото леля, а ми е мъчно, че не съм голям като ергените. Леля си беше хубава и в делник, ама излезеше ли на хорото, вземаше очите на хората.

Но един ден открих още една гиздава като леля мома. От Долния край беше. Не бях я виждал, не бях я срещал. Чудна хубост! Ех, да ми беше и тя леля!... Руса, па тънка, па синеока. Кой щеше да е като мен: две лели — едната черноока, другата със сини очи! Отделих се от ръката на баба (тя се запrikaзвала, не ме усети), обикалях хорото, за да видя отблизо русата. „Ще я вземем за вуйчо Тоно“ — реших аз.

Наскоро след това един неделен ден отивахме рано с баба на черква. Черквата е на същия този площад, дето е и чешмата. Гледам — русокосата иде срещу нас. Носи кобилица на рамо с пълни котли с вода. Върви, като че не стъпва на земята — крепко, кръшно, водата само святка в котлите, не се разплисква. Като ни наближи, на лицето на русата цъфна усмивка, поздрави баба.

Едва отминахме, аз дърпам баба за ръката:

— Бабо, коя е тая мома?

— Защо питаш? Цвета на Петровци.

— Хайде да я вземем за вуйчо, бабо, а? Много е хубава.

— О-ох, бабин глупчо! — въздъхна старата жена. От нея мирише на празник, на хубаво, на босилек и восък. Чакам да ми каже нещо

хубаво, радостно. — Сиромашка е. Какво ще правят двамата с вуйчо ти Тоно? Съберат се две сиромашии, става двойна... Имат се те, но... Ще дадат Цвета на други.

И така стана. Наскоро дойдоха сватбари — не знам от Алтимир ли бяха, от Търнава ли — десет каруци и на коне сто души. Баба ги преброила. Вировската музика засвири. Цяло село излезе да гледа. Голяма работа! Това се казва тежка сватба. Гледам, а ми беше мъчно, че вуйчо Тоно не дойде да гледа. Как да не ни е мъчно — богати, че вземат нашите моми! Право ли е?

След година или две още по-мъчно ми стана, когато научих, че русата хубава Цвета починала. Защо умират хубавите хора, а?

Какво знаят тия, дето седнали сега да се препират? Нищо.

АЗ ГО БЯХ ЗАБРАВИЛ

Срещу нашата къща през улицата имаше цял квартал, обрасъл с бурени — бъзе, коприва и татул. Над бурените бяха разперили стари клони салкъми с напукани тъмни кори на стъблата. Това запустяло място беше отчуждено за бъдещо училище. Из бурените се криеха невестулки, лалугери и гущери, а въздуха владееха гарваните.

Почти всеки ден устройвахме с Опанджачко, Стоян Гарвана и други от нашата дружина походи през буренаците и сваляхме от салкъмите в пущинака гнездата, докато над главите ни се виеха и грачеха отчаяно гаргите. Те упорито поправяха разбутаните и опустошени от нас гнезда, а ние още по-упорито ги разваляхме. Водехме истинска война с гаргите.

Заети с нашите работи около гнездата, един ден чухме по никакво време (беше към обед, делничен ден) към центъра на селото да думка неспирно тупан:

— Дум, дум, дум...

Жадни за зрелища, още повече че тъпанът биеше посред бял ден, полетяхме презглава към селския площад, за да гледаме сватбата. Знаехме, че тупан бие само на сватба. Докато тепахме с боси крака из пепелта, чувахме тупана, но не чувахме други свирки, както това става обикновено. Само от време на време прегракнал глас викаше нещо неразбрано и из цялото село тичаха хора. Всичко се беше размирило: чуваха се викове на мъже, женски плач, кучешки лай. Преди да стигнем площада иззад един ъгъл на улицата се показва, като биеше тичешком тупана с всички сили, Пано Байрамов — селският глашатай. Щом зърнахме Пано, около който се трупаха хора и питаха нещо, ние се стъписахме. За нас, децата, той беше много страшен, защото можеше да обръща горните си клепачи, които се червенеяха като рани, гледаше с бялото на очите си и ревеше като мечка. Сега Пано ни се стори още по-страшен с разчорлената си черна къдрава коса, плъзнала на всички страни изпод килнатото на тила малко калпаче.

Побягнахме настрана.

По улиците — пълно с народ: викат, ръкомахат, едни пеят, други плачат. А тъпанът думка ли, думка. Тези непрестанни удари в необичайно време, лаенето на кучетата и виковете на възбудените хора — всичко това ни накара да изтръпнем. Станало беше нещо страшно. Сърцето ми се сви и нещо ме стисна за гърлото.

Побягнах назад. Тъкмо влязох в нашия двор, гарваните се дигнаха от отсрещната салкъмова горичка на орляк като черен облак и заграчиха тревожно и разногласово, изплашени навярно от врявата и биенето на тупана. Майка ми и сестра ми плачеха прегърнати пред къщната врата. Баща ми, гологлав (никога дотогава не бях го виждал да ходи с гола глава из двора), ръкомахаше и говореше нещо на мама. Стори ми се, че той се сърди на нея заради калпака си.

„Гледай — рекох си, — къде ли си е загубил калпака?“

Може би не заради неговия калпак, а поради общата тревога, но и аз заплаках. Сърцето ми беше смутено от онова необикновено нещо, което беше изплашило хората и което наричаха с непозната дума — мобилизация. Не разбирах какво значи тази дума, тя ми звучеше като кобила или кобилица, но чувствавах, че няма нищо общо с кобилицата, защото хората бяха виждали кобилицы и нямаше да се разтичат за някакви кобилицы, както правеха сега.

Друго не помня. Времето е заличило спомените за заминаването на баща ми. Всички повтаряха думата война, повтаряхме я и ние без да разбираме нейната същност.

За хлапетата като нас след изчезването на бащите ни, които отидоха някъде на война, животът не се промени много: продължавахме игрите си, а и войната с гарваните не спря.

Пак с тези проклети гарги е свързано и друго.

Беше слънчев следобед. Синьото небе сякаш ми се усмихва, че съм герой в очите на моите приятели, че съм по-близо до небето — изкачил съм се на най-високия салкъм. Има едно гнездо, което никой не може да свали, защото салкъмът е тънък и висок, може да се пречупи и... Аз съм най-малкият, най-лекият. Аз ще го сваля. И ето ме горе. Дървото се олюлява и леко попуква — ту се приближавам до близкия полупрогнил стар салкъм, прошарен със сухи върхари, ту бавно се отдалечавам. Главата ми леко се мае, но аз смело вадя голите гарджета, които зеят с жълтите си човчици, и ги пускам долу. Там

Стоян Гарвана и Васил Опанджачко са подложили кой калпак, кой каскет и ловят голишарчетата, за да не се убият при падането.

Но ето беда! Като долетя баба Петра с патерицата, ония долу се разбягаха и оставиха малките голи пилета.

— Ти горе ли си? Слизай бе, обеснико! Боже, къде се е покачил!... Нали ако паднеш, папер няма да остане от тебе. Свличай се по-скоро!

Кой ти слиза! Познавам аз тази дебела патерица, пак ще остави болезнени деруги по задника ми.

Викам на баба:

— Ако не идеш чак до нашия зид, ще скоча и ще се убия.

Откакто останахме сами с мама, баба е чест гост у нас. Аз я обичам. Рядко ме потупва. Но сега е сърдита и... за всеки случай нека отстъпи настрана. Тя казва нещо, навярно ядосана, но аз не чувам какво. Виждам от моята висока наблюдателница как тя се кръсти кротичко и тихо като сянка се отдалечава през бодила и татула към нашия двор. Когато е вече почти до зида, свличам се по-пъргаво от котка по грапавата кора на салкъма и удрям на бяг в противоположна посока.

— Ти ще ми дойдеш довечера, луда главо! — размахва баба кривата тояга.

— Няма да ме хванеш, няма, няма-а! — удрям един о друг пестниците си и подскачам на едно място.

Изведнъж — какво е това? На пътя се появява войник. Баба хвърля тояжката си на земята и с протегнати напред ръце се спуска към войника. Тя вика нещо.

„Този ако ме пипне, здрав пердах ще ям!“ — помислих си, защото ми се стори, че баба моли войника да ѝ помогне, да ме хване, дето я ядосвам.

Побързах да се скрия във високото бъзе.

Не си спомням колко време съм играл и как съм заспал до едно дърво в пущинака. Събудих се, когато баба ме хвана за ръка. Дръпнах се, понеже очаквах бой.

— Не бой се, баба! Ела да видиш кой е дошел. И къде чак си се заврял, та толкоз време те диря!

Вместо да ме напляска, както очаквах, баба ме погали по главата, изтупа мръсната ми ризка и ме поведе към къщи. И все говори, говори

и плаче. Не мога да се събудя, не мога да разбера какво става.

Прекрачвам прага и се спирам. Отсреща, облегат на стената, войник седи. Изпотил се е, види се затова си е свалил шапката; тя е на прозореца. И някакви жени стоят... Къде ли съм виждал този войник? Той се изправя, протяга ръце, идва към мен. Дърпам се, но баба ме държи здраво. Само да се изкубна...

А баба Петра говори с разтреперан глас и почва да хълца:

— Баща ти, чедо, баща ти!... Не познаваш ли го?

Другите жени също говорят нещо, което аз не мога да разбера, а баба плаче с глас и повтаря:

— Боже, божичко, децата вече бащите си не познават!...

Войникът ме прегръща, отнася ме до стената, сяда пак на ниското трикрако столче и ме слага на коляното си. Заплаках. Не знам защо. Може би ми дожаля за баба, дето плачеше, може би от срам, че не познах баща си... Чудих се, че имам баща и че съм го забравил.

В стаята се насъбраха още жени. Много. Всички, които влизат, се ръкуват с тато: на едни той целува ръце — това са бабички с разплакани очи, потънали в бръчки, — другите пък нему целуват ръка. И всички плачат и говорят, без да се изслушват, и все питат тато за нещо. Говорят, говорят... Не мога да разбера какво искат от баща ми. Изпълва ме само чувство на гордост, че ето на, аз седя на коляното на такъв важен човек, който е бил на фронта и е убивал. Това е моят баща. А жени все прииждат.

Накараха ме да изляза вън и да си играя.

Навън е сто пъти по-хубаво. Отдъхнах си от тия жени. Мама все току посреща и изпраща — цялото село дойде. Какъв важен баща имам аз!

Привечер почти всички гости се разотидоха. Разправях се в градината с един гарван. Бях го уловил преди два дена. Искях да го опитомя, затова го държах вързан за единия крак. Много ми ставаше смешно, когато го подгонех: гарванът подхвъркваше, връвта го дърпаше и той падаше на земята с разпуснати криле, като грачеше силно.

Баща ми излезе на двора. Оглеждаше всичко: пипаше дърветата, дигна една върлина и я изправи до стария празен кош, потупа с длан бряста и все клатеше глава и нещо си шепнеше.

Реших да му се похваля с гарвана и да му кажа, че ще го опитомя. За да се посмее и баща ми, подгоних гарвана — да хвърка и да пада.

— Гледай, тате!

Но баща ми никак не се засмя. Той се приближи, сложи ръка на рамото ми и рече кротко:

— Недей мъчи така гарвана! Нали и той е животинка, има душа, боли го... Не е хубаво.

Засрамах се много. Вместо да ме похвали, тато ме укори. Нещо не разбирах. За войната знаех, че там нашите бащи колят враговете през вратовете, но не ми беше ясно какво е враг. Мислех, че тато също коли хора, а пък той — сърди ми се, че измъчвам един нищо и никакъв гарван.

„Наистина, защо ли мъча животинката?“

С мен стана нещо, което изведнъж ме промени съвсем: малкото ми детско сърце ми подсказа, че баща ми е прав. Отвързах гарвана и го пуснах да отлети. И после никога не се изкачих нито на един салкъм да убивам гаргите, да хвърлям долу яйцата и гарджетата им. Да развалям гнездата им, значеше да развалям къщите им. И когато исках да се кача до някое гнездо, спирах: един войник с кафяви дрехи и ботуши ме гледа кротко и пита:

— Защо мъчиш животинката?

ДЯВОЛСКИ ТРЪН

Нищо и никакъв трън се забил в петата на десния ми крак. Трън. Дребна работа. Не съм забелязал кога и къде съм се убол, нито пък е за пръв път такова нещо, че да се тюхкам. Трън. Кой ти обръща внимание на такова нещо! Ходехме боси от ранна пролет до късна есен. Ходилата ни приличаха на копита. Трън. От него ли ще се бои такова надебеляло ходило? Но и тръните са различни. Този, дето е сега в петата ми, не ще да е обикновен трън. Обикновените се чупеха в бронираните ни стъпала, а този ще е глогов трън. Само глоговите са желязно твърди и се забиват като пирони.

Отначало нищо не усещах. После петата взе да ме наболява. Леко. После взех да накуцвам. После взех да стъпвам само на пръстите на десния крак.

— Защо ходиш така? Да не си навехнал крака си? — запита ме мама, без да ме погледне, както винаги заета с нещо край огнището. Но каквото и да правят, майките винаги забелязват всичко за децата си.

— А-а, не...

— Като си строшиш някой крак, тогава ще мирясаш — недоволен е и тато. Сърдят ми се на немирството, ама аз да не би нарочно да искам да се набождам на тръни? Да не играя ли? Да седя като старец вкъщи ли?

Размина ми се. Добри са днес и мама, и тато. Тато го нямаше. И аз още не мога да свикна, че си е дошъл от войната. Когато той е вкъщи, някак всичко е наред. Нищо, че ми се кара понякога. А петата ми тупа, тупа. Бере, гнои. Не е за пръв път, та да не се досещам.

На следния ден баба Петра (тя не вижда добре, иначе сама би се заела с това) накара мама да изчопли с игла тръна от петата ми.

— Вижда се — казва мама, — чернее се, но много дълбоко се е закършил... Стига се дърпа, бе! Да си мирувал.

Боли. Кой няма да се дърпа.

— Лук тогава! — отсече баба. — Нали знаеш: изпечи довечера една глава червен лук и преди да заспи, наложи мястото. Вържи го. За

една нощ печеният лук ще изтегли всичко.

За пръв път чувам, че простият лук ставал и за лекарство: щял да изтегли трънчето от петата ми. Ха-ха, с клещи ли ще го дърпа? Шегувам се, а петата тупа и изведнъж нещо резне там в нея, та спира смеха ми.

Улисана в свои къщни работи, мама забрави да приложи лека на баба. През нощта се будех от бумтенето на някакви тупани точно на главата ми. Сутринта не можех да стъпя на крака. Втресе ме. Легнах и чак тогава наложиха печения лук. Плаче ми се — петата все тупа, тупа, като че часовникът на пощата трака. Задрема, унеса се и се стресна, надигна се.

Сменяха лука. Нищо не помогна.

— Побеляла е петата — чувам гласа на баба като изпод земята. Баба идва по три пъти на ден да види какво става с мен и да помогне на мама в нейната никога не свършваща се работа. — Дебела е кожата, та гнойта не може лесно да избие навън. Сменят лука. Аз пъшкам, потя се. Вече не знам кога е ден, кога е нощ. Будя се само когато пипат крака ми. От болките.

Трябва да съм сънувал: скачахме, играехме и някой ме ритна така, че ме заболя десния крак. Няма да му простя. Надигам се... В стаята свети газената лампа, окачена за гредата на тавана с познатата малко крива тел. В стаята като че е задимено. Аз мигам, за да прогледнат добре очите ми. Пушекът не се разнася. Гади ми се и аз отново се повалям на леглото. До ушите ми стигат далечни мъжки гласове — неравни, разточени. Като че има скрити хора някъде под одъра и от там шепнат нещо... Някой ми стисна крака и аз пак се надигнах. Натискат ме:

— Леж, леж! — различавам гласа на чичо Митко. — Ей сега ще ти мине.

Още някакъв глас има. Чий ли е? Но какво правят с мене?

— Наточи ли го, Велко? Дай да го загладя говори пак чичо, единственият жив брат на баща ми. Чудя се какво правят, какво точат? Да не е Коледа, та ще колят прасето?... Какво? Това вуйчо Тоно ли е, дето натиска крака ми:

— Хайде, аз държа.

— Олеле! — изревах с всички сили, които ми бяха останали, защото някой като че откъсна петата ми.

След това не помня нищо. На другия ден вън беше светло и на мен ми беше леко и светло. Докато мама ме преобличаше, разпрати ми: чичо и вуйчо ме държали, а тато срязал с наточения бръснач нагноилата пета. Омръзнало ми беше да лежа, та поисках веднага да стана. Не ми позволиха. Но едва преспах още една нощ и — хайде навън с превързана пета.

— Абе потрай, барем докато мястото зарасте! — упреква ме мама. — Ако се подлюти раната, крака ти може да отрежат.

Плаши ме. Така се реже то крак! Само на войната режат. Както се върна с един отрязан крак Сандо. Аз да не съм бил на война? Слушам мама, но ушите ми са обърнати навън — не свирна ли някой? А баба се кръсти и говори с упрек на мама:

— У-у, и ти, Еленке, приказва ли се така? Крака да му отрежат... Плю, плю — плюе тя и се кръсти. — Дяволът да не чуе.

Тато казва за баба, че е суеверна. Не знам какво е това, но знам, че баба вярва в разни дяволи, които уж могат да направят лошо на човека.

Тато се смее и казва, че ако си отваря човек очите, нищо няма да му се случи, никакви дяволи няма да има.

— Сега дяволите си имат друга работа, подбутват хората пак да почнат война... Тия дяволи са опасни. Тогава да видим какво ще правим.

— Смей се ти, смей се, подигравай се — говори огорчена баба, — ама виж какви работи стават по света... В Крушовица отрязали крака на едно дете...

Аз изгубвам всякакъв интерес към този разговор, защото пред вратника вече сигнализираха приятелите — чух трикратното проточено изсвирване.

ЯБЪЛКИ ПЕТРОВКИ

— Не работиш ли земята, тогава тя ще те оработи!

Така казвал на времето си дядо Аврамчо. Мъдър човек бил. Много знаел старецът. Та и за земята това казал. Аз съм го чувал от моя баща и го записвам, за да се знае и помни от тия, които ще дойдат след нас.

Спомних си това, когато тато се залови да прави овощна градина и подочувах зад гърба си, когато ми подмятаха момчетата: „Тия пък, учени-градинари ще стават...“. Признавам: хората знаеха (които искаха де) как да работят земята — сеяха жито, овес и ечемик, кукуруз, боб и леща, коноп и лен, бостан и зеленчук. А овошки не сядяха. Казваха: каквото господ дал. А тоя господ, на който те се надяваха, даваше само джанки, диви круши, орехи.

Баща ми получаваше някакви списания. По земеделие. Помня, че веднъж рече:

— Ще опитам. Защо да не става и по нас овошка, ами чакаме да ни карат от Троян или Габрово сушени присади и сливи?

— Нямаш си друга работа, та градина ще правиш — подхвърли мама. — Време не ни стига за никъде, а ти...

Но тато писа на някакви овощни разсадници — Враца, Русе, Кюстендил и не знам още къде. После почнаха съвсем да го подиграват, защото пращал торбички с пръст от нашата земя не знам къде си да изследват... Историята е дълга. Ще кажа само: градината стана. Насади тато череши, круши, ябълки, дори френско грозде. Кам го, де го — все в градината: копае, чисти дръвчетата, полива, тори. И стана градина, за която казваха довчерашните подигравчи:

— Един път градина направи Велко, ей!

По-инициативните идваха да гледат, па взеха и да молят за разсад. И разпитваха за едно, за друго.

— Ми то земята едно иска — казваше тато: — за да получиш от нея, по-напред ѝ дай. Какво? Най-напред труд, ама с обич да е. Който прави нещо пет за четири, нищо няма да стане.

Като го чувах да говори така с хората, все ми се струваше, че така е говорил дядо Аврамчо. Може и така да беше — тато да повтаряше негови мъдри думи. Да, ама кой да ги чуе! Малцина направиха малки градинки. То ако всички мъдри думи се помнят и изпълняват, светът кой знае какъв хубав щеше да бъде. Работата е там, че се забравят. И на мен ми бяха казвали неведнъж: на чуждо да не посягаш, не е хубаво. Слушах, ама, както казват — от едното ухо влязло, от другото излязло. Така и с мен. Ето, вижте!

Един ден Гарвана и Мато ми пошепнаха (съвсем тайнствено!), че видели зрели петровки на едно място. Къде? Излезе, че тази ранна ябълка петровка е в двора на баба Яна Мончовска. И старецът, и децата на бабичката бяха измрели, та тя живееше сама. Нямахме голям риск да ни пипне на дървото. При това, представете си, клоните просто нависнали през високия зид на улицата. Изтървава ли се такова нещо! Обиколихме, огледахме и решението бе взето веднага: нападението да стане същата вечер.

Разхождахме се по улицата (шосето минава там) и уж гледаме с вирнати глави нагоре облаците на небето. А те — като крави натръшкани на запад, само че коремите им червени от залязващото слънце. Ама това е на уж. Всъщност гледаме към ябълката на баба Яна. Чакаме само да се стъмни.

— Вече е тъмно — говори като че сърдит Гарвана.

— Ами... и да не е чак толкова тъмно, хора няма по улицата.

— Тогава?

Като по-дребен и по-лек, Гарвана и Мато ме дигнаха на рамене. Дори не стъпих на зида отгоре. Държаха ме, а аз, докопал един клон, нашмулих цяла пазва ябълки.

— Някой не те ли видя? — пита Гарвана и хрупа сладникавокиселите още зелени ситни ябълки.

— Че кой ще ме види — отвърнах аз, макар да не бях погледнал има ли, няма ли някой на двора. Баба Яна ли ще излезе и по тая тъмница ще види?

Не помня сладки ли бяха ябълките. Но сигурно са били сладки, щом ги хрупахме с такова удоволствие. Че са горчиви, разбрах после.

Вкъщи се върнах късно. Синията беше сложена на средата на стаята. Като видях, че вечерят всички, аз, допреди малко не усещал

никакъв глад, сега изведнъж огладнях. Закачих каскета си на закачалката и се запътих към софрата.

— Ти ще почакаш — посочи с ръка тато към вратата, — ей там, до вратата.

Апетитът ми мигом изчезна. Такова нещо за пръв път ми се случваше. Усетих, че се задава голяма опасност: сърцето ми се разтупа, обля ме студена пот. За ябълките е. Добре де, ама как по тъмното и кога е могла да дойде баба Яна да съобщи, когато тя едва пристъпя?

— Нека седне да вечеря, па после ще се разправяте — обади се мама, за да ме защити. Но това нейно „разправяте“ вече съвсем ясно определи бъдещата ми съдба.

— Той не е гладен — рече тато сърдит. — Тяхната компания намира къде и какво да яде. Може и някоя кокошка или патица да са откраднали.

Леле, съвсем загазих! Наскоро ергенаши бяха откраднали една нощ кокошки, пекли ги на полето, но ги заловиха. От хорските погледи нищо не може да се укрие. Голям резил беше. Сега тия намеци съвсем ме смазаха. Какво ще ме пита тато, какво ще му отговарям? Най-добре само истината да му кажа. Признат грях...

Като се нахрани, тато стана от синията, спокойно се приближи до мен и все така спокойно ми обърса такъв шамар, че едва не паднах на пода, цялата стая се завъртя около мен. Изплаши ме не болката, а този мълчалив, душмански, както обичаше да се изразява баща ми, удар. И после: пред по-малките ми сестри и братя. Досега те ме слушаха, но вече — край. Опозорен съм.

— Нямаме ли ние ябълки в градината? Тръгнал по хорските градини да ни прави за срам. Така започват ония, които стигат до затвора. Нататък ли си тръгнал?

Ударът не се повтори. Изобщо баща ми рядко ме пляскаше. Не беше като някои бащи, които за нищо и никакво понякога пребиваха децата си като добичета. Ами нали така на два пъти баща му на Опанджачко го би, та, казваха, заливали го с вода, за да го свестят. От това, види се, той заболя, оставиха го от училище и така си и отиде: охтиката го изпи.

— Нека това ти е за последен път! — отсече тато. — Не се оставяй да те подвеждат други! Иначе какъв характер ще станеш?

Каза и излезе на двора по работа — навярно да нагледа добитъка, за който аз никога нямах време, пък и тато не ме насилваше на такава работа. А може и друго да ми е говорил. Не го помня. Навярно е казал нещо от мъдрите думи и на дядо Аврамчо.

Ще ви изповядам: и сега, като видя през юни ранни ябълки, спомням си за баба Яна. Тогава не тя, а някой друг, който случайно минавал по шосето и когото не сме видели, ни забелязал, познал ме и се отбил, та казал на баща ми. И едно ми е мъчно и до сега — не можах да намеря време, докато беше жива баба Яна, да ѝ занеса няколко ябълки. Останах ѝ дължен.

СВИНСКИ ОПАШКИ

Човек никога не знае кога ще яде бой. Така де — правиш нещо, мислиш го за добро, а току те огрее някой плесник. На големите не може да се угоди.

Днес много ли играхме, на обед ли не бях се нахранил хубаво, но много огладнях. Често ми се случва така — привечер огладнявам, като че не съм слагал залък в устата си три дни и три нощи. А баба и мама не позволяват тъкмо по това време да ям — щяла да ми се разяде устата и да стигне до ушите. Грозотия! А кой иска да е грозен? Може това да са празни приказки, ама баба и мама им вярват. Казвам това, защото тато рече веднъж:

— Не яж по това време, че ще си развалиш вечерята.

А, то е вече друго! Но аз не помня някога да съм я „развалял“, да не съм бил гладен вечер. Вярно е, че понякога ми се доспиваше преди вечеря и аз предпочитам да си легна гладен, ама то е друга работа.

Та и сега не знаех дали от тичането и борбите, или от нещо друго, но умирах от глад. Скришом чупнах един комат хляб, посолих го с пипер — хайде пак навън. Слънцето наднича през клоните на отсрещните салкъми и ме гледа със завистливо око. Какво толкова ще ми завижда! Сега то ще си отиде в своите дворци, дето го чакат богати трапези и има да лапа... А аз — само хляб. Да, ама е толкова сладък, че повече не може.

Колкото и да ми се яде, дадох няколко хапки и на Мечо. С такива очи гледа и скимти! Гладен повече от мен. Другарство е: може ли аз да нагъвам хляба, а той да ме гледа и прегълта?

По здрач се прибрах вкъщи. Братята и сестрите бяха вечеряли и вдигаха врява преди да си легнат. Долових, че мама беше нещо сърдита. Какво ли съм направил нередно?

— Прибра ли се? Не се ли наигра цял ден?

Млъкна. Ясно, не се сърдеше на мен, а от нещо друго е ядосана. За ядове, колкото щеш неща има. Показа се и тато, черен в рамката на вратата, а около него синьо от здрача. Докато му поливам да си измие

ръцете, мама търкулна синията на средата на стаята. Тя си говореше нещо неясно, а после изведнъж извика силно:

— Пак разровили всичко. Пуси да опустеят! — А когато тато вече седна на софрата, тя додаде, та ми стана ясно всичко: — Трябва да са на Танасовци — такива едни щрегари и с дълги пърлици...

За свинете, дето влизат в двора, в нашата градина, за тях.

— Добре е да намериш малко време, че да оправиш плета откъм дола, от там влизат — рече мама и седна.

— Бе ще го оправя — Тато е смръщен и гледа настрана. — То по-добре е да се оправят хората и да затварят свинете си, ама... — Разпери ръце и мръдна шия на една страна.

Вечеряхме мълчаливо, а накрая тато, като да беше мислил през цялото време за чуждите свини, издума:

— Сърце не ми дава... А с манарата като съсека някоя, ще вземат да си затварят свинете...

Трепнах. Сетих се, че Ристо Алата беше съсякъл свиня ли, теле ли на съседите, та още се влачеха по съдилища и не можеха да се гледат. А на тато сърце не му дава да направи такова нещо.

Не за пръв път тая вечер мама се оплакваше, че чужди свини влизат в градината и опустошават всичко, което е посадила. Градината ни беше южната половина на двора и се спускаше към един сух дол. Откъм този дол имаше ограда от плет. През плета се провираха пакостливите свини и ровеха на мама цветята, лехите с лук и пипер, боба и картофите.

Два дни след този разговор — помня, че беше неделя — ние с тато се заловихме да поправим плета: нови колци забихме, заплетохме с нови пръти, затрънихме. Сума време жива душа не влезе. Хората затваряха свинете си, понеже тато им се беше оплакал от пакостите, дето ни правят.

— Дано разберат от дума, че да не стигаме до лошото.

— Кой знае! — изрази съмнение мама.

Дни наред нищо не се случи, а мама току мине не мине време и рече:

— Я виж има ли нещо в градината!

Ни свиня, ни дявол имаше. Къде през тоя здрав плет ще влезе нещо. Но един ден, точно по обед, кучето, което стоеше вързано, се разлая, задърпа. Знаех, че така прави, когато усети чуждо животно в

двора. Сега се дърпаше и гледаше към градината. Изтичах и зяпнах — свини! Две големи свини и две-три прасета. Работят усилено със зурлите си в лехите. Леле, всичко отиде!

Ядосан, отвързах веднага кучето. Нямаше нужда да го насочвам и туткам накъде да тича. То не изчака да му отворя вратницата към градината, а скочи през плета. Свинете загрухтяха, заквичаха, разбягаха се. Едно прасе се обърка и се втурна през отворената вратница в двора, другите бягаха към дола. Мечо ги настигаше, мяташе се от една свиня към друга. Показа се и мама на прага и викна:

— Ту-у, да пукнат дано! Гони ги, бе!

За пет минути градината беше очистена от неканените гости. Как се бяха проврели през гъстия плет, не ми беше ясно. Онова, заблуденото прасе, тичаше из двора и грухтеше, докато Мечо не го стигна и опашката му остана в зъбите на кучето. Отворих вратника и окъсеното прасе (така ме беше смях!) офейка на улицата. Неспкоен, задъхан, ръмжащ, Мечо изтича отново в градината — да не би да е изтървал някое прасе. Нямаше нищо. Но по тревата забелязах кръв. Намерих на земята една свинска опашка. Браво бе, Мечо! Нека идват сега колкото си искат свини и да ровят, ще им видим сметката ние с тебе! Събрах три опашки. Едната беше доста дебела. Като покажа утре тия опашки на приятелите, ще видим тогава какво ще кажат, ще твърдят ли още, че техните кучета били най най такива и такива — зли, особени и не знам какви си. Като видят опашките, ще си глътнат езиците.

Исках да се похваля на тато, но той закъсня, доспа ми се и аз си легнах. Сутринта някой ме дърпаше за крака и аз се събудих. Една позната корава ръка ме извади за ухото изпод чергата:

— Магаре с магаре! Защо си пуснал кучето да осакати свинете на хората? Пита ли някого за това? Какво ще стане сега?

Разлепих съвсем очи и се събудих напълно от шамара по врата.

— Някой може да ни даде под съд — продължаваше да говори тато. — Какво прайваме, ако трябва да платим тия свини?

— Да са ги вардили! — отсече мама.

— То е така, ама има съд... Ти — там, до стената! Цял ден ще стоиш наказан, та да ти дойде умът в главата — обърна се към мен.

Страхът ме стисна за гушата. Петната от слънцето по стената ми се сториха кървави дири. Ако турят тато в тъмницата да седи, кой ще

оправя воловете, биволиците, кой ще оре?... И аз станах виновен за всичко, аз...

— А и това дяволско куче! — говореше тато. — Не е куче като куче, а звяр. Мълчешката се спусне, обърне човека на земята... Няма да го отвързваме от синджира през деня. Чу ли? — обърна се той към мен. — Върви се измий! Какво стърчиш там? Друг път да знаеш...

Какво да знам? Как да знам кога да не греша? Ох, само дано няма съд!

ДЪРВЕН ПИЩОВ

Проста работа е то. Можеш сам да си го направиш, ама трябва все пак да видиш отнякъде. Отде бяхме видели, не зная, но правехме. Издялаш едно криво под тъгл дръвце — едната част ще служи за цев, другата за чирен. Само че отгоре, дето е уж цевта, изкопаваш с ножчето си продълговато улейче — нещо като плитко коритце. Тук е цялата майстория! Защото в коритцето наместваш гилза от бойна пушка, завързваш с тел здраво гилзата за жлеба, пробиваш ѝ отгоре близо до дъното една дупчица. Готово! Не, за да стане истински пищов, който гърми, натъпкваш в гилзата барут и парцалчета и сипваш ситен барут и отгоре върху дупчицата на гилзата. Сега вече е съвсем готово. Дръж здраво чирените на пищова с една ръка, а с другата поднеси с машините въгленче (може и една запалена паздерка) към посипания отгоре барут. Докато допреш и — бум! Пищовът гръмва. Дотук добре, ама не съвсем. Гилзата може да си е на мястото, но най-често се е откъснала и е паднала на земята, някъде в краката ти. Полошо е, когато се откъсне и — право в лицето ти, в окото ти. С един такъв пищов си повреди едното око Христо. По-късно го наричахме Христо Циклопа.

Направих си и аз пищов. И гръмна. Страшно силно и голям пушек се дигна, и голяма беше радостта ми. Но веднага последва лошото, което винаги помрачава радостите на хората. Като чули гърмежа на двора (бях се залостил до старата дебела ябълка), баща ми и майка ми дотичаха разтревожени:

— Какво има? Гръмна ли някой?

— Аз — заявих гордо, засиял от щастие. Ах, как всичко в тоя свят се помрачава! Баща ми зашлеви една плесница. Веднага и двамата се спуснаха да ми се карат, да обясняват колко е опасно това, което правя, и какво ли не още. Тато натиска на своето, от къде съм взел барута, кой ме е научил да правя пищови. От къде? Никой не ми е давал барут — намерих в една стара кожена торба в мазето. До нея има в сандъче ръждиви сечива: длета, чукове, лостове. Знаех, че всичко

това се употребява от тато за вадене на камъни през зимата, когато нямаше полска работа. Тогава отиваха с чичо Митко в Рупите на Селището. Пищова сам съм си измайсторил.

— Като не си отваряме очите — рече тъжно тато, а мама побърза да ме посъветва:

— Ако втори път те видя да правиш такива работи, да му мислиш! Няма да гледаш от другите деца, иначе...

Знаех, че от нейните закани до преки действия нямаше дълги периоди. Неволно погледнах ръцете й. Тато ми обясни, че съм малък още, че е опасно да се играе с барут, че това пушки, войни — това е лошо нещо. Да съм го запомнел добре.

За запомняне, запомних го. Но не изтраях на изкушението да си гръмна още веднъж. Вмъкнах се скришом в мазето. Напразно търсих оная торба, кожената. Никъде я нямаше. Какво да се прави? Тогава отидох при Герака. Той стегна здраво с тел гилзата на новия ми пищов (стария още след първия гърмеж беше хвърлен от мама в огъня).

— Иначе ще се откине и ще ти избие зъбите.

Разправи, че Панчо си избил така два предни зъба. Аз без да ща попипах с пръсти горните си резци. Но желанието да гръмна надви на страха да остана без зъби или очи. Герака нямаше барут, но взе от някого.

Този път отстъпих далече от къщи (да не чуят тато и мама), скрих се в обрасналия с бурени дол. А те, едри като истинска гора. Почувствувах се страшен хайдутин... Докато разглеждах още пищова след изстрела, усетих, че над мен се навдеси някой.

Без да каже дума, тато грабна от ръцете ми скъпоценното оръжие и го захвърли надалече — навярно падна в тинята или в двора на съседите. С това работата не свърши. Все така мълчаливо тато ме издърпа за яката нагоре и ми обърса такъв шамар, какъвто още не бях получавал от него досега в напредналата си възраст, както аз броях своите десет години. Ушите ми писнаха. Усетих тревите на лицето си, но гордостта веднага ме изправи на крака. Втори удар отново ме събори на земята и този път аз се изплаших от нещо и заревах. Може би за пръв път почувствувах страх от баща си. Ревях, а той мълчеше. Мълчешком ме влачеше през татула, бъзето и миризлянката, докато ме завлече в двора. Казвам завлече, защото уж ходех, но тато правеше такива широки крачки, че аз често политах да падна по очи, но той ме

държеше за мишницата и аз едва опирах до земята. По лицето ме шибаха клончета, някъде се закачи ризата ми и изпука, скъса се.

Пред вратата той ме пусна, спря се и рече задъхан:

— Това е последно! Повече да не съм те видял с тия пищови. Иначе, когато наесен дирят човек за селски говедар или свинар, ще те дам там — цял ден да тичаш по чуждата стока гол и гладен, та да разбереш какво е непослушание.

— Пак ли той гърмя? — попита мама, която излезе от къщи. И без да чака отговор, хвана ме с яката си ръка за тънкия врат, наведе главата ми надолу и започна да ме пляска по задника.

— Стига, остави го! — избоботи тато. — Аз така го бих, че ще помни цял живот.

И вярно: оставих пищовджийските занимания и никога не се захващах с оръжие, освен по необходимост. И все си мисля, май че този бой ми запази очите и зъбите.

ПУШЕНИ ВРАБЧЕТА

— Наближава коледа, чедо — гледа ме баба подозрително. Навярно мисли, че не постя. Тя строго спазва пости и разни други празници и сега ще ми се кара.

— Но аз не блажа, бабо, няма защо да ме гълчиш.

— Няма да те гълча, ами да ти поръчам нещо...

Сгърбена, дребна, цялата в черно, тя ме гледа тъжно с потъналите си в бръчки, вечно сълзящи очи. И все покашлюва. Жал ми е за нея и никога не мога да ѝ откажа, каквото и да ми нареди. Ами как да не ти е жал, като цял живот е погребвала деца и се трепала, та често казва: „Това не е живот, а мъка-мъченишка“. Опитвах се да я науча да чете и пише, но тя не ще. Но помни, страшно помни наизуст всички празници. Живее в тоя свят като всички с всичките му тревоги и грижи, ама тя си има и един друг свят — невидим, измислен, пълен със самодиви, върколаци, ангели и дяволи — разни същества, които вечно воюват помежду си и с нас. Нейният бог, на когото тя постоянно се моли, е повече жесток, отколкото добър. Такъв е, че гледа все да наказва хората. Навярно тия неща съм чул от вуйчо Тоно и от тато и веднъж казах на баба:

— Бабо, ама защо му се молиш на тоя господ? Той не те слуша и все те наказва...

— Млък! — пресече ме тя и дигна над мен тъмната си като пръстта ръка. — Не съм те била, ама за такива хулни думи ще те пердаша здравата... Ония са виновни, ония — закани се тя и аз знаех, че на големите мъже, които ми бе забранила да слушам какво приказват. Пък аз ги слушах и повече вярвах на тях.

Сега тя ми поръча да ѝ уловя поне две врабчета. Щяла да ги очисти да ги остави в комина да се опушат. С тях ще отговорим. Такъв бил редът.

— Добре, бабо, ще хвана.

След малко се сепнах. Хрумна ми нещо.

Сивият ни котак беше страшно мързелив и лаком, но мишки и плъхове не ловеше, а налиташе само на врабци. Веднъж баба го видя, тъкмо когато се облизваше след закуска с врабче.

— У-у, гад проклета! — стрелна тя котака с разперени пръсти на ръката и се развика: — Чумата да го удари. Убива врабчетата, тия невинни божи гадинки. Гони го бре, бий го!

Аз и без това винаги, когато го видех, го подгонвах. Не можех да му простя, че през пролетта Писана окоти четири чудесни шарени котета, а тоя звяр една нощ изял всичките. Как да не го биеш! Добре, но защо ние с баба се сърдим на котарака, че ядял врабчетата, а пък ние също искаме да ядем от тия птичета? Не казах нищо на бабичката. Щом иска, ще ѝ хвана, само да не я огорчавам, ама да ям — дума да не става!

С Гарвана намерихме един стар, изпокъсан и захвърлен сак, с който някога тато е ловил риба. Чакахме да се стъмни. Денем къде можеш улови врабче! Врабчетата само изглеждат така възгупави, а всъщност са хитри птици. Не можеш току-така с голи ръце да хванеш врабче, както например една кокошка. А нощем, когато спят, друго е.

Имахме листник в нашия двор, листник, който тато беше направил от кукурузни снопи на едно клонесто дърво, дигнат нависоко. Знаех, че там спят врабчета — нещо като хан за пренощуване не само на нашите, но и на други врабци. Ходят къде ходят през деня, вечер се прибират в листника, наврат се на топличко.

— Ей че бавно се мръква днес! — въздишам аз и се гуша на студа, а Гарвана ме поглежда с бялото на очите и само казва:

— Така ти се струва, защото бързаш.

Врабците се прибират в листника. Само нещо да не ги изплаши и да се разбягат. Бавно, бавно пълзи здрачът и от него преспите посиняват, както е посинял носът на Гарвана. Тато тури на воловете и биволиците вечерята, мина с един кош слама на гръб — занесе им и нова постилка. Минава и ни гледа. Ние потриваме ръце, подсмърчаме и подскачаме върху хрущящия сняг.

— Вие какво се въртите тука? Защо мръзнете? Не наиграхте ли се?

— Сега, сега — отвърщам аз, ама не казвам защо чакаме.

Вече се стъмни и ние се заловихме за работа: с една малка стълба и едно обърнато с дъното нагоре кошле успяхме да метнем

старата изгнила мрежа върху по-ниската част на листника. Изплашени, някои врабци от горната част на листника изхвъркнаха, а долу други писукат и цвъртят тихо. Пристъпихме към втората част (така ни е учил вуйчо Тоно) — с пръчки заудряхме по мрежата върху листника: врабците ще се изплашат, ще искат да бягат и сами ще се напъхат в мрежата. Врабци излитат сегиз-тогиз от върха на листника.

— Да бяхме завили със сака отгоре... — ядосва се Гарвана.

Да бяхме, но като не може, високо е, каквото остане, това ще хванем. Оставаше ни вече да направим най-важното — да смъкнем мрежата така, че всички заплетени в нея врабци да останат като в чувал в нея.

В улисията си не бяхме нито чули, нито забелязали кога се е приближил в здрача до нас тато.

— Ама вие какво правите още тука? — изненада ни гласът му.

— Въ-врабчета ловим — издумах на пресекулки през стегнатите си от студа челюсти и заподсмърчах.

— Врабчета ли? — зачуди се тато. — За какво ви са врабци?

— Ба-баба каза: за отговяване.

— Я скоро вкъщи! — не дочака той вече обяснения и гласът му звънна като ледено парче. — И ти си върви, че е късно — посочи той вратницата на Гарвана.

Пуснахме нашия ловен уред на снега. Покрай самия ми нос изпърха врабче, освободило се от мрежата. Цвъртенето и тревожното писукане на разтревожените птичета престана. Въздъхнах облекчено, защото разбрах, че всички арестувани от нас врабчета бяха успели вече да избягат и да търсят по тъмнината друго място за пренощуване.

— Какво са ви сторили врабчетата? — говореше тато, докато сядахме на синията да вечеряме. — Баба ти рекла! Остави я ти нея. Тя е проста и суеверна... А врабците са такива кротки домашни животинки, които никак не вредят. Напротив, кълват гъсениците и мухите и с това ни помагат.

Като никога вечерях сладко. На душата ми беше леко, че всички врабчета бяха успели да избягат. Заспах щастлив и сънувах, че вървя през някакъв едър като гора кукуруз, а над главата ми лети и цвърчи цяло ято врабци. Мъчно ми е, че не мога да разбера какво ми говорят на своя врабешки език. Но им казвам:

— Не бойте се от мен! Нито от Гарвана — аз и на него ще кажа да не ви закача. Баба ще посрещне коледа и без пушено врабче. Вие да се пазите само от ястреба и от нашия, сивия котак, нали го знаете!

МРЪВКА

Бях си казал да не закъснявам. Ами срамота е: закъснееш — турят те да стоиш зад вратата. Подсмърчаш. А другите си седят спокойно на чиновете. Остави, ами после ще те подиграват. Добре си бях казал, ама то какво излиза? Излиза, че като не си легнеш вечер рано (а то ляга ли се рано при тия пързалки!), сутрин ти се спи.

Тая сутрин мама ме буди:

— Хайде, ставай! Януари е още. През март децата се успиват.

Скачам: какъв януари, какъв март? Ау-у, закъснявам за училище! Бързам да се измия. Още по-бързо пъхам книгите и тетрадките в торбичката и — бегом към вратата. А мама викна:

— Чакай! Къде хукна? Ами закуска? Цял предобед да гладуваш?

— Давай, давай по-скоро! Закъснявам, мамо.

Стоя на вратата. Мама ми подава комат хляб и едно голямо парче свинско месо. Печено. От снощи останало.

— Докато стигнеш до училището, ще закусиш.

Остра белина ми рязва очите. Не може да се гледа от снега. Тичам по пъртината с полузатворени очи, духам на ръцете си и ям. Торбичката подскача на гърба ми. Чувам как снегът скърца зад мен. И друг някой тича. Като мен ли е закъснял? Обръщам се. То бил Ани Метов — мой съученик.

— Закъсняваме — казва и се успорежда до мен. Тича и ме гледа в ръцете. — Какво правиш?

— Не виждаш ли — ям.

— Дай и на мен.

Нали е циганче, помислих си, докато не си поиска, не може. Пък и наистина трябва да е гладен. Чупнах му от хляба.

— Ами от мръвката?

Дадох му и от мръвката. Потичваме и ядем. Виждаше се вече училището. Още малко и сме там. Лапнах последното парче от месото и тогава забелязах, че по пръстите ми има мас. Сетих се. Дори се изплаших... Какво направих? Аз дадох на Ани свинско. Месото беше

свинско, от коледа. Леле, има да ми се карат! Циганите, мюсюлманите изобщо не ядат месо от свиня. Какво ще стане сега?

А Ани мляска, обръща се към мен:

— Ей, че благо-о! Дай ми още!

Баща му, Мето се казва, е ковач, железар. Всичко прави. Има, както казва тато за него (те са приятели), златни ръце. Изкарва много. Ама много и пие. И на, мисля си сега, оставя децата си да просят.

— Нямам повече — думам на Ани. — Ти виж какво: и да имам, няма да ти дам. Аз... да не помислиш, че нарочно... Не се сетих... дадох ти, без да искам, нали така, не нарочно... дадох ти свинско...

— Па нищо. Благо е, изядох го.

— Не е така. Вашата вяра не яде свинско и ако се научат близките ти — и на теб, и на мен ще хвърлят по един хубав бой.

— Ами... — поколеба се Ани, — аз няма да кажа. Ще ти направя едно хубаво ножле. Стоманено...

Правеше той, не само на мен, а на всички приятели, ножчета: сплескани дълги тенекийки, на които ние поставяхме дървени чирени и се смятахме за големи вече с тия ножлета в джоб. Е, я направи, я не направи, но за свинското трябва да мълчим, иначе, знае се!

Същия ден вечерта Ани наистина отнесъл голям пердах от баща си. Научил се Мето за свинското — кой знае, Ани ли се похвалил, други ли научили, та казали на баща му, но стигнало до ушите му.

Но историята не свършва тук, не. Срещнал Мето тато на улицата и му рекъл:

— Абе, Велко, ние като сме цигани, не сме ли хора?

Връстници и стари приятели бяха с тато. Изгледал го тато учуден:

— Па хора сте бе, Мето. Кой казва, че не сте? Ама на теб нещо колата ти е накривена днеска.

— Бе твоя син дал на моя да яде свинско. Огалатил го.

— Е-ех, Мето, Мето-о — рекъл тато, — аз те мислех за по-умен! Ние с теб войни изкарахме. Мислиш, че в казана кашаварят все за теб е мислил свинско да не ядеш? Ял си, ама не си знаел. Я остави децата. Вашият Мохамед измислил да се не яде свинско, забранил го, защото е тлъсто и тежко, ама то за ония места там, далечните, Мека, Медина, дете е много горещо. У нас на тоя студ, дори е добре. Топли.

Крачели по улицата. Снегът скърцал под краката им.

— Бе то... прав си де — смънкал Мето. — Не е отрова, ама... адета, закона ни е такъв на нас... Дето викаш — топли, а? В тоя студ... Ами ти накъде си тръгнал? — питал той тато.

— Към къщи.

— Беше казал, че имаш един ралник за клепане ли, за точене ли, та... Сега съм свободен, да го оправим.

— Че ела да ти го дам. Тъкмо ще пийнем и по ракия, че както ни е стегнал тоя студ, няма живот.

Върнах се аз днес на обед от училище и чувам вкъщи песен. Бре, каква ще е тая работа? Влизам тичешком да разбера. Гледам — тато и Мето седят до масата, а на масата — високо зелено шише с ракия, чаши, в една паница пържено свинско месо, в друга — кисело зеле. Отначало пееха нещо като че турско: филджани, кафета и не знам какво си, а когато влязох, чукнаха се и току подеха:

Черней, горо, черней, сестро...

Въртя глава ту към тях, ту към мама:

— Мамо — питам, — какво правят, защо е това?

— Ами нищо — дума мама. — Нали го знаеш какъв е баща ти, обича хора да има около него. Срещнал Мето и на — довел го да се почерпят. Па нека! Къща, в която влизат хора, е добра.

ЗАКРИЛНИКЪТ НА КЪЩАТА

Видях днес на улицата един човек. Той толкова приличаше на вуйчо Тоно, че повече не може. Сърцето ми се обърна.

Ще речете: „Стига и ти за тоя вуйчо, та за него! Нямах ли други вуйчовци?“. Имам, как да нямам. Само че едни са по-големи от мен и си гледат своите работи, не ми обръщат внимание, други пък са по-малки и си имат свои приятели, та рядко имам вземане-даване с тях. А вуйчо Тоно — той е друго. Първо, най-силен е, най-пръв във всяка работа. На копане, на жътва, на косене — пръв и пръв. Сърцат. Баба казваше, че на нея приличал. Може. Аз пък нали също приличам на баба. Насметат ли ме лоши момчета да ме бият, само като им река: „Ще кажа на вуйчо Тоно“ и те си обират крушите одма. Второ, той ме зачита, вуйчо де, ама и аз него. Обичах го и за друго — доверяваше ми се. Рече ми: „Я иди се позавърти около двора на кака си Цвета и разбери там ли е. Ама нали разбираш — никой да не забележи!“. Аз ли не разбирах, о-хо! Всичко разбирах, ама си мълчах. И аз искам да се оженят. Ами такава хубава вуйна ще имам, дето други не са и сънували: първа хубавица, на снага като вретено, па с дълга руса коса, па усмихната...

Но работите понякога ей така вземат, че се объркат.

Разболя се вуйчо. Оклюма се, посред лято гърло го заболя. Баба реши, че е треска. Треска имаше, „дал господ“, както казваха стари и патили хора. И идела от локвите и от блатата. Кой ли не е боледувал от тая проклетница! Вземат му от града хапчета, прахчета или му варят листа от люляк — мине му.

Вари баба листа. Не, не мина. А баба Младена порече:

— Бе това да не е лошо гърло?

Баба тича да пали свещ пред свети Георги. Гледам го — нищо и никакъв светец: слаб, жълт. Вуйчо и болен е по-червен на лице от него. Чудя се на баба, как може да вярва, че такъв слабак може да помогне на болния.

Добре, че началникът на пощата викна на дядо сърдито:

— Карай го веднага в болницата! Ще погубиш младежа.

Върна се вуйчо от болницата здрав-прав, нищо му няма. Е, малко отслабнал, ама пак си такъв весел, смее се. Баба тича — свещ пред иконата на свети Георги пали: че излекувал вуйчо, че го спасил.

Гледай я и баба! Ама как така не разбира? Ще ѝ се смеят другите хора.

— Ама, бабо, нали дядо закара с каруцата вуйчо в болницата, а не свети Георги, пък ти свети Георги, та свети Георги!

Баба не обича да ѝ прекословят, че като ме почна:

— Млък! Такива думи втори път да не съм чула от теб. Той е закрилник на къщата, бди над всички ни. Грехота е...

Такива и още други думи надума. Аз реших да се измъкна навън. Не исках да разсърдя баба, но то така излезе. Като не съм пред очите ѝ, ще се успокои. Излязох и си мисля, че все пак баба не е права, ама никак не е права. Защитник, закрилник и не знам какво си! Тогава защо не си отваря очите, не вика. Миналата година крадци източили половината от житото от коша. По-миналата година, помня, дядо закара една юница на не знам кой си пазар. Продам я за добри пари, а на връщане в някаква гора разбойници го натиснали да го колят и му взели парите. Питам: къде е бил този свети Георги? Аз на негово място щях да натръшкам мъртви и крадците, и разбойниците. А той? Дремал...

Вуйчо Тоно ме настигна вън. Не трябвало да ядосвам баба. Тя е добра, нали? Е, че е добра, добра е, съгласен съм. А това, дето казах, мигар не е истина? Ама като трябва, вуйчо, ще ѝ се извиня. Ще и обещавам друг път да не я ядосвам.

— Нали разбираш — стара е тя. Нека си вярва в нейните светци и ангели и дяволи. Тая въдица не е за нас с теб. — Вуйчо премята ръка през рамото ми и вървим заедно като първи приятели. Това ми е много приятно. Той ме смята за голям, нали? Веднага използвам добротата му да ми разкаже приказка. Смешна да бъде — за Хитър Петър и Настрадаин Ходжа... Не можел сега. Друга работа имал. Ех! Но добавя: — Това за дяволи и ангели, дето разправят, също са приказки, измислици. Виж, за светците — то е друго. Те са били хора.

— Хора?

Пуля се, искам да съзря в очите му смешка: „Май че вуйчо ме поднася..." Обича човекът шегите и туй то. Питам сериозно:

— Ама вярно ли? Лъжеш ме, вуйчо-о-о!

— Сто пъти вярно! — заклева ми се вуйчо Тоно. — Хора са били, само че не като нас с теб, а нещо като народни защитници, като хайдутите. Нали си чувал за хайдутите, а? Е, такива били те и искали да защищават хората от злото, ама не знаели от къде иде то. Тогава богатшите взели, че ги избили, та светците нищо не могли да сторят. Затова ги наричат мъченици и светци. Но то било отдавна... Та такива ми ти работи — замисли се нещо вуйчо и после дигна глава по навик, присви очи и рече: — А хората сами си правят и доброто, и злото. Не от дяволи и разни измислици на баба трябва да се боиш, а от хората. Но при тях и помощ ще дириш — при добрите. Цялата истина е да различаваш добрите от лошите. Хубаво е, че добрите са повече от лошите и че истината винаги излиза наяве...

Ще ви призная, че всичко не можах да разбера. Но вярвах на вуйчо. Няма да седне да ме лъже я. Той чете книги и всичко знае. Като тато.

Казвам сега „знае“, а се сецям, че трябва да кажа „знаеше“. Защото вуйчо го няма вече. Взеха го на войната и — това беше. Не се върна. Няма да го видя вече усмихнат да се шегува, да разправя приказки и да ми отваря очите за истината.

Този, когото видях днес на улицата, който накара сърцето ми да трепне много приличаше на вуйчо Тоно. Искаше ми се да го заговоря, но не посмях. Кой беше и откъде беше дошъл?

Разтревожен отидох у бабини и видях иконата на свети Георги. Кандилцето мъждукаше пред бледия образ. Баба ми се зарадва и ме накара да се прекръстя пред светеца. Когато дигнах глава и го погледнах, стори ми се че ми се усмихва с усмивката на вуйчо.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

Тая дума вече е мъртва в нашия език. Тя беше жива за мен, когато свърши оная война, която наричаха Първа световна.

Сега ще разберете защо.

Върнаха се от войната мъжете: едни живи, други осакатени, а трети като вуйчо Тоно и още мнозина, изобщо не се върнаха. За тях казваха, че оставили костите си, за да имало повече банки в България. Казваха разни работи. Къде можеш да разбереш всичко. Важното беше за нас, големите ученици (малко ли е това — четвърто отделение!), че дойде да ни учи един бивш войник: висок като върлина, слаб, с дълъг шинел. На вид така, като го погледнеш — сърдит. А не беше лош човек, напротив. С него е свързано това представление, за което започнах да ви разказвам. Учехме се добре при него. А и той намираше какво да ни говори и извън уроците. Много говореше сърдито за войната. Мине не мине ден, току рече:

— Войната съсипа хората. Взе им здравето... И тия, дето се върнаха живи, да не мислите, че са здрави? Отвън така изглеждат. Но вътрешно са изкорубени: от калните окопи им остана за цял живот ревматизъм, мухлясалият хляб развали завинаги стомасите им, очите им не виждат от снеговете и студовете, ушите им са заглъхнали завинаги от взривовете на снарядите и бомбите... Но войната накара мъжете и да поумнеят: сега мислят кой и защо води войните...

Зяпахме го, слушахме го като говори, но разбирахме ли го? Не. Ние само чувствувахме, че е прав, че е добър човек и го обичахме. Та той и старата учителка Лефта ни подсториха да дадем представление за цялото село.

Но преди да стигнем до самото представление и да ви кажа как мина то, имайте търпение да ви кажа още нещо.

Живи, инвалиди — върнаха се от войната хората. Свърши тя. И като че всичко потръгна, както си беше: ходеха мъжете на оране, на сеене. Работеха както по-рано. Ама не беше точно така: много седяха в кръчмите. Ха имат малко свободно време, ха тичат в кръчмата.

Невинаги пиеха — за пиене пари трябват, — но приказваха, приказваха... Уж почнат тихо, че като се емнат на кавга: кой е виновен за войните, кого ще съдят, кого трябва да избират... Такива работи. Мъжки. А половината жени в селото с черни кърпи забрадени (всяка има близък, оставил кости някъде по чужди земи) и току все на гробища — грижи за душите на умрелите. А нашият учител това му беше доброто, че ръшнеше из селото: тук се отбие, там се отбие, пита за едно, за друго хората. И те се радват — каква чест, даскалът да ти влезе в къщата! Канят го да го гощават „каквото господ дал“. А той — яде лук и чушки и се смее:

— Аз съм от лукарския край.

И в кръчмата ходеше, при бай Тодор Шивача ходеше. И ние чухме от големите, че нашият учител е социалист. И се радвахме. Защо, не знаехме — може би, че не беше като другите, че не ни биеше, че в него имаше нещо наистина ново. А кой не обича новото? Разправяха големите, че като влезел в някоя кръчма, тя завирала като котел на огън. Е, то се знае, че пак спорели за войната и защо сега положението е такова тежко.

Та да се върнем на думата си. Този учител се залови да подготвим вечеринка: декламации, смешки и най-важното — ще представим и една комедия. Това беше истинско представление. Колкото и да канех баба, тя не дойде. Все казваше:

— Моята комендия е свършена...

— Не е комендия, а комедия, бабо.

А тя нейното си:

— Така де, комендия, все то.

Голямата училищна стая под старата черква стана салон. Печката бумти. Топло, задушно е. А може би на нас, артистите ни беше горещо от възнение. В един ъгъл направихме сцена: обърнати сандъци от газ, върху тях наредихме потоници от коли; отпред в двата края на сцената издигнахме две греди, високо на които заковахме напреко една върлина. На нея увиснаха една до друга две шарени черги — завеса. Над главите ни пращи, пука и мига (то е от лошата газ) голяма висяща лампа. Ние се дегизираме. По-точно учителят е свалил неразделния си шинел и ни лепи мустаци и бради. Сега ние виждаме, че той наистина е сух като постник, сякаш „се храни със скакалци“, както казва баба. Тя много се съмнява, че човекът е охтикав.

Сега той повтаря:

— Спокойно, момчета! Представяйте си, че наистина сте старци и баби, големи хора. Седите край огнището и си приказвате. Забравете, че ви гледат възрастните от салона. И да викат, вие си казвайте ролите. Не поглеждайте към тях!

Не мога да си спомня нито автор, нито заглавие на комедията, която играхме. В паметта ми са останали други неща.

Колкото повече салонът се пълнеше с народ, на мен толкова повече ми трепереха краката. Струваше ми се, че ще се задавя и не ще мога дума да кажа. Ами резултат? Ох, да започваме... Всеки от посетителите донасяше откъс с дрехите и опинките си разни миризми: на слама, на сено, на тор; въздухът в салона ме задушаваше с дъх на чесън, лук, вино, тютюн, кисела пот.

— Сега застанете по местата си! Започваме!

Докато е при нас Иван Драганов, нашият учител, няма страшно. Голяма мъка видяха ония, които трябваше да дръпнат от двете страни чергите и да открият завесата.

Прощавайте, но пак ще се отклоня. Четох преди година у Константин Симонов нещо за японския театър (като че беше в „Япония — 46“). Учудващо за читателя на тая книга може би ще бъде това, че в японските театри и сега, в наше време, има мъже, които изпълняват женски роли. За мен това не е откритие — мъж да играе жена. През 1919 на същия този наш век през зимата аз играх женска роля. Тогава в забутаното село на Дунавската равнина не можеше да се намери жена да играе на сцена, както сега в Япония. Признавам, че играх тази роля не с удоволствие, но нямаше друг да се жертвува...

Ние декламирахме ролите си, публиката си разговаряше, докато настъпи една домашна свата. За да придадем реалистичен колорит на тази сцена, както ни беше научил нашият режисьор, взехме да се дърпаме и бием — мъж и жена. Аз пустосвах „мъжа“ си и дигнах метлата, а той (Гарвана) ме халоса по главата така, че искри ми излязоха от очите. Неочаквано на сцената при нас скочи бай Сивко и се залови да ни разтървава. Публиката се надигна от чиновете и столовете (които си беше донесла от къщи!) и се развика:

— Сивко, остави децата бе!

— Ей, слизай от там, маани се!

Свякоха го от сцената, а той се оправдаваше, че искал да ни „разтърве“. Продължихме да играем, но много се смущавахме от това, че чувахме как публиката коментираше „разтървяването“ на бай Сивко. Най-после учителят излезе пред сцената и помоли за тишина.

От изпотяването ли, от лошото лепило ли, но един от мустаците на „мъжа“ ми падна. В салона избухна неудържим смях, понесоха се викове. Ония, които все пак уважаваха нашия труд, наскачаха и се развикаха към размирниците:

— Стига бе! Ще млъкнете ли? Ние сме дошли да гледаме и слушаме децата.

— Моля ви да запазите тишина! — викна строго нашият учител и всички, които бяха служили войници, после казваха: офицер е бил, личи от това как командува!

Пак продължихме, но и това беше временно. Навярно публиката се е измъчвала от въпроса: кое ли е това момче със забрадката, докато са се досетили, че съм аз. Това не беше само досещане, а просто разкриване. Само че то не стана нарочно от моя страна, а ето как. Като се въртах около фалшивото огнище и се карах на „мъжа“ си, че пие, подпаската, с която бях стегнал на кръста си дългата женска риза се разхлаби. Ризата увисна и се повлече по пода. А дъските бяха потоници, грапави. Намери се някакъв чекор, полата на ризата се закачи, но аз не усетих това навреме, препънах се и паднах така, че дъските издумкаха като гръмотевица.

Салонът отново е на крака и гърми от смях и закачки, цвили от удоволствие. И не настъпи спиране, защото при опит да се изправя, развърза се и падна от мен на пода и престилката ми. Изправих се бързо на крака и, за да не ми пречи дългата риза, за да избягам по-скоро зад сцената да се спасявам дигнах ризата с две ръце нагоре. Това беше несъзнателен, защитен рефлекс, но публиката го изтълкува посвоему (че уж ми се допишкало, както чух след това) и салонът се раздруса така от викове и смях, че звъннаха прозорците. Всички видяха панталоните ми и вече нищо не можеше да ги укроти: смях, кискане, викове, подмятания, провиквания... Най-после побързах зад сцената, дето ме очакваше ухилен и самият учител. Всичко това наложи бързо спускане на завесата. Ама как да стане това „спускане“, когато едната черга се изхули от върлината и падна пред сцената.

Ох, никак не е леко мъж да играе женска роля! Даже е много трудно. Виждате какви непредвидени неща се случват, та изместват вниманието на зрителя в друга посока. Още по-трудно е да надвиеш в себе си страха от бъдещите подигравки: да ти подмятат, че си жена, когато ти знаеш, че си мъж. Обидно нещо.

И друго: добрият учител изчезна. Първенците не го харесали. Махнал с ръка и отишъл в своя си край. Май че в горнооряховско. Там бе лукарският край. А дали е жив? Кой знае? Мнозина от онова време изчезнаха. Ще ми се да благодаря на всички, макар и със закъснение, че тогава ме осмяха: не станах актьор нито на сцената, нито в живота като някои други.

ДЪРВЕНИ БУКВИ

Тъкмо се научихме да пишем с мастило и Гъсака разля шишето ми. Нарочно. Ех, ако бях го докопал, щеше да види той... Но много бяга. Приятелите ми обещаха да го набият. Аз се успокоих. А мастило? Да ти разлеят мастилото или счупят писеца, с който пишеш, голяма беда е: няма откъде да купиш. Възрастните казват, че след войната е така — нищо няма. И защо ли ги водят тия войни?

Вуйчо ни научи как се прави мастило — от дъбови шикалки, сажди, боя. Дори и черни зърна от бъз турихме и — стана чудно мастило. Като истинско, само че малко бледо.

Учителката ни похвали за мастилото и ни обясни как се печатат книгите: нареждат се буквите една до друга в думи, намазват се отгоре с мастило, слага се хартия върху тях и се натиска с една машина. Буквите били железни, затова не се мачкали.

Това беше голямо откритие за мен. Не знаех нищо за Гутенберг, нито за Фьодоров. Не знаех и с какви букви са работили тези първи печатари, но неизвестно защо ми хрумна: „Не може ли буквите да бъдат не железни, а дървени?“. Тази мисъл не ми даде покой, идваше ми на гости и нощем в сънищата ми. Джобно ножче имам, дърва има. Защо да не опитам?

Голям пот се проля. Не вярвам нито Гутенберг, нито Фьодоров да са се потили така. Ама не е лесно да издялаш четвъртити пръчки като моливи и на единия край на пръчката да издълбаеш буква.

— Ти уроци немаш ли? — гледа ме мама. — Какво току все майсториш? Я иди ми донеси отвън вършини за огъня.

Тичам веднага, защото не искам да губя време. Буквата А е готова. С треперещи от вълнение пръсти я намазах с мастило, а в това време котката скочи на масата — мисли, че има нещо за ядене при мен. Чузнах я с лакът на пода. Къде да отпечатам моята буква? Не, не бива да изхабявам тетрадката си. По-добре върху тази дебела обвивна хартия, останала от някаква опаковка.

Но защо нищо не излиза?

Е да, там с машина натискат, а аз с ръка... Махай се от главата ми! Тая проклета котка иска бой. Не вижда ли, че работя? И защо не се отпечатва? А-ха, трябва веднага след намастиляването да натисна буквата върху хартията. Веднага! И стана!

— Мамо — влязох аз зарадван при мама, забравил, че преди малко ми се бе карала, — докато е мокра буквата от мастилото, като натиснеш...

Заета около огнището, мама се обърна зачудена към мен:

— Добре, добре. Направи го така, че да го хареса учителката ти. Я иди виж защо пицят ония!

Отидох в съседната стая да успокоя по-малките си братя и сестри, които се дърпаха за някакви парцали.

За да събудя интересът на мама към моите занимания, реших и изработих и буквата М. Но когато на следния ден показах на мама разкривено едно грубо отпечатано МАМА, тя погледна бегло, усмихна се и каза, без очакваното от мен учудване:

— Хубаво, хубаво мама.

Не й се разсърдих. Тя винаги имаше много работа, толкова много, че както сама казваше, „нямаше време да дигне глава“. Тя после ще разбере какво съм измайсторил. Ще разбере, когато види цялата азбука все така на клечки.

Да, но работата временно спря. Получи се нещо чудновато: когато намастих и натиснах буквата Б, на хартията не излезе моята

Б, а друга — чертичката горе и коремчето долу гледаха наляво. Защо? И така, и иначе обръщах клечката, все наопаки излизаше това дяволско Б. Не знаех какво е огледален образ, но най-после ми хрумна, че трябва да изрежа върху дървото буквата обърната, ако искам нейният отпечатък да е правилен.

До края на седмицата направих още няколко букви, но порязах с ножчето пръстите на лявата си ръка, превързах ги и си дадох неволна почивка.

— Какво ти е на пръстите? — питаха приятели в училището. Но аз бях решил да не казвам на никого нищо, докато не направя азбуката и да отпечатам нещо, иначе ще ме подиграват. Дигах рамене и отговарях:

— Нищо. Котката ме одраска.

Пръстите ми бавно заздравяваха, но аз имах доста букви готови вече. Тогава реших да „отпечатам“ името на моето родно село РОГОЗЕНЪ. Решено — сторено. Но колкото и да натисках буквите силно, думата излезе разкривена и грозна. Стигнах до нови мъки: как да накарам буквите да стоят една до друга в равна редица и изведнъж всички да отпечатам заедно, да излезе равен ред като в читанката. Най-после ги стегнах с връвчица между две дъсчици. Ала сега, макар редът да беше що-годе прав, отпечатъците на отделни букви излизаха неравни. Чуках ги една по една отгоре с пестник. Горе-долу стана. Е, не беше като в книгите, но аз гледах този отпечатък с радост и го четях и повтарях. И внезапно се сетих защо написах тъкмо името на моето родно село, а не нещо друго... Ами че всяко от околните села се славеше с нещо: Ботево с името на Христо Ботев, Хайредин с река Огоста, Борован с Борованската могила. А нашето село — с нищо. Не, сега неговото име е написано с печатни букви. Нека се пукат другите села от завист!

Показах произведението си на Гарвана — мой братовчед и съученик. Той го погледна, сбърчи нос и рече:

— Аз по-красиво мога да го нарисувам.

— Но това е на-пе-ча-та-но — мъчех се да му обясня, но напразно.

Само тато рече:

— Добре правиш, че се занимаваш, а не лудуваш по улиците. Като намеря пари и отида в града, ще ти донеса от там купешки букви,

та да не си режеш пръстите. Но ти гледай уроците, че те са най-важното!

Зарадва ме това, че той обърна внимание на моята работа. А за пари... Никъде няма да намери, знам аз: трябва да закара жито или кукуруз на търговците, тогава ще проимаме пари. Но за какво по-напред са тия пари, когато „хиляда нужди са зинали“, както казва мама. Четири деца искат дрехи, обувки, учебници, тетрадки. И ще занареждат нуждите една след друга по важност, докато накрая няма да останат никакви пари, и ще рекат:

— Е, без това си можем. Няма да изгори светът.

Така ще стане и с купуването на букви. По-добре сам да си направя. И направих цялата азбука. Но към края на учебната година се разболях, дори в болницата ме караха. Едва се дигнах от леглото, за да се явя на училище през последните дни.

А когато се сетих за буквите, от тях нищо не беше останало — мама ги измела за боклук, смела ги с друг смет и ги изгорела като клечки в огнището.

Оплаках моята „печатница“, но нови букви не се залових да правя, а си мислех, като порасна, ще стана печатар.

ВСИЧКО БЕШЕ БЯЛО

Часовникът на мама е слънцето. Превали пладне и тя приготви торбата с храната:

— Хайде, задявай я на гръб и тръгвай, да не те остави дружината!

„Дружината“ — това бяха нашите момчета от Рогозен, които ходехме да учим в прогимназията в Хайредин. Десетина души в различни класове. Всички знаехме — три часа път пеша и сме до Огоста. Ще ни остане време до тъмно нещо да прегледаме и уроците за понеделник.

Гарвана ме чакаше пред тяхната вратница. Преди да тръгнем от друга улица се зададоха Жълтия и Опанджачко. Смешни: Жълтия едър и ходи с клатушкане, а Опанджачко ситни до него, подскача като врабец. По-пъргавите ни бяха изпреварили, чакаха вече на Батлан — нашия сборен пункт. От там през реката и поемаме покрай Пазийските растове към Турек. Това е пряк път за Хайредин, няма да заобикаляме през Бързина.

На мен денят ми се видя особено горещ и задушен. Чиста жарава падаше върху напуканата и твърда като камък земя. Тревата — кафява, изгоряла. Никъде не се вижда никаква зеленинка. Аз вървя, потънал в пот, а краката ми треперят. Какво пък толкова тежко ми е турила мама в торбата за ядене?

— Айде бе, Усо Мъртвия! — обърна се и викна Опанджачко. Имаше един мързелив циганин, та се прекоросвахме на шега на неговото име. Хайде, ама като душата ми беше стигнала до зъбите, как да бързам?

Прилоша ми и седнах на земята. Тя — като натоплено огнище. По мене пот, като че са ме залели с вряла вода. Пред очите ми трепери и се люлее въздухът. Дори трепнах и се изплаших, като видях, че Пазийските растове на високото ту се навеждат на една страна, ту на друга и ха-ха да се обърнат с корените нагоре.

Лежа на земята и повръщам. Нещо лошо става в корема ми. Гарвана и Опанджачко стоят над мен. Питат ли ме нещо?

— Ако ти е много лошо, остани. Утре рано с коня...

Не. Не искам да оставам от другарите си. Знам, че утре ще седна на коня зад гърба на вуйчо Тоно и за час сме при Огоста. Няма да закъснея за училище. Не е за пръв път да пътувам така — не в неделя, а в понеделник сутринта. Но не искам да изоставам, не искам. Надигам се да се изправа и пак вихрушки ме понасят нанякъде.

От тук нататък научавам после от хората какво е станало с мен. Докарали ме с някаква случайно минаваща кола до дома...

Лежа. Мятam се от болки в корема. Такива болки, че от тях ми притъмнява пред очите. Когато ми просветне, чувам гласове около мен. Това кръгло червено лице е на чичо Григор, фелдшера. Кой знае защо (навярно болките са ме отпуснали), но аз си спомням думите на баба: „И фершул си имаме“. Казала го е някога. Сега лицето на чичо Григор се разлива, разлива и стопява... После някой казва:

— Ей сега ще му мине. Като му направим компресче...

Дълго се върти в главата ми: „Компресче, компресче, компресче...“ Не мога да се отърва от думата. След това изведнъж на стената се появява баба Яга. Иде към мен вещицата ухилена, озъбена, иде, протегнала ръце, ей сега ще ме хване за гушата... Олеле!

... Каруца ли е това? Каруца препуска. Ах, как тръска, друса! Тя хлътва в някакви падини, излита нагоре нависоко като гергьовденска люлка... Но пред очите ми има синьо небе, хубаво, светло. Клони прелитат и изчезват. А-ха, пътуваме. Добре ми е. Само че от време на време потъвам в някаква дълбока вода и се задушавам, докато подам глава над нея и си поема дъх.

... Наоколо ми всичко е в бяло. Бяло като през зимна нощ. Луна ли свети, или лампи? Всичко е в бяло: стените, леглата, хората, които лежат, и хората, който се движат насам-натам. Различни хора... И думите, които чувам и не разбирам, са за мен като студена вода в горещ ден. И всичко е леко, розово като цъфнала слива. Къде съм? Може би сънувам? Не. Бял човек ме обръща на една страна. Бяла жена трие гърба ми с нещо. Ах, как боли-и! Но аз стискам зъби.

... Когато вече ме бяха взели от болницата, сума време ми говореха за моето заболяване, за докторите. Разпитвах, но ми отвърщаха плахо: „Мирувай и мълчи!“. Баба казва: не бивало да

разпитвам, за да не чуе болестта и да се върне. И още казва: курбан да ми направели. Това за мен е нещо като погребение и аз плача. А баба плаче заедно с мен.

Но тато не се бои от връщането на болестта и ми казва по нещо. Като съм се залежал, като не минавало от компресчетата на чичо Григор, тато решил да се допита и до дядо Калин. Старецът ме видял и рекъл: „Това е работа за докторите. Карай момчето в болницата!“.

Все по това време, когато вече можех да сядам в леглото и сам да се храня, пак от тато научих нещо за починалия негов брат, чичо Никола, за който бях само чувал.

— Като се залежа ти и се запревива от корем, сетих се за моя брат Никола. Ти го не помниш този твой чичо. По-голям от мен беше. И той често се оплакваше от корем. Като го свие, като се запревива и загърчи, скърца със зъби. Докато му мине. И — хайде пак на работа... Така си отиде млад. Болници яко си нямаше тогава, но в окръга да сме го закарали, там имаше. А ние — простотия!... Та и ти ни изплаши, като взе да се превиваш... Докторите ни орат, ни жънат, наука са учили, това им е работата — да лекуват... Та да знаеш де: в нашия род мързеливи няма — ни една работа не може се отърва от ръцете ни, — сдухани и френгави няма, ама в корема ни е слабото място. И да речеш, че е от лакомия, както има някои, не е, няма такова нещо. Природна слабост.

Вече съм на крака. Близко месец как не ходих на училище. Приятелите ме посрещнаха с „ура“. Директорът ме извика в стаята си, огледа ме и се зарадва:

— Браво! Юнак! Малко си поотслабнал, но ще се оправиш. Сега трябва да почетеш повечко, че да настигнеш другарчетата си! Върви в клас! — Но изведнъж се наведе над мен, загледа ме отблизо и аз не знам защо се изплаших: — Стой! Чакай, чакай! — върти ме на вратата, вече бях тръгнал да изляза. — Дигни си главата нагоре! Обърни се да видя от другата страна... Веднага да си вървиш вкъщи, веднага! Заушката е заразна.

Хайде пак болен. А приближава краят на учебната година. Какво ще стане сега?

Стоях вкъщи, четях сам уроците. Нали ще ме изпитват. Най-после ми разрешиха да отида на училище. Голям страх изпитах, докато ме препитваха учителите. Напразно се бях плашил — всичко мина

добре. Много ме беше страх да не пропадна, да не загубя годината и да повтарям. Като си помислех такова нещо, сълзите сами течаха от очите ми. А Гъсака ми се подиграва. Той пък се хвали, че щом завърши първи клас, щял да се жени. Според него, с повтарянията му се набирали тъкмо шестнадесет години. Хвали се глупакът и ни разсмива.

Аз пък ще уча.

ОЧУКАНИ ЛИ СМЕ?

Тръгне ли баба да отиде на бакалина — аз с нея. Откакто се помня е така. Не че ѝ трябва нещо да ѝ помагам, да речем, ами защото в бакалницата е интересно: разни качета, сандъци, по рафтовете наредени едни красиви неща. И мирише на нещо чуждо, непознато, но приятно. Ами като има такива вкусни бонбони, как няма да мирише на хубаво.

Но и с това се свърши. Мина време, може би години, но свърши. Един ден тато рече:

— Ти защо ходиш като палаш подир баба си? Не е хубаво. Само циганчетата от катуна ходят с майките и бабите си така по просия.

И не ходя вече. Трудно ми беше, но бях обещал на тато. А да прицаквам баба, когато се връща от бакалина — това не съм обещавал, че няма да правя. Тя все ще ми даде нещо: ако не бонбон или локум, то поне бучка захар.

Днес ще чакам повече, защото баба и още една бабичка, която не познавам, се спряха на кръстопътя и приказват. Свършване нямат техните приказки. Неприлично е да отида и да викна: „Давай, бабо, какво ми носиш!“. Несъобразителните деца правят така. Ще чакам. Студено е, но не много. Снегът почти се е стопил. Преди малко имаше слънце. Но както изведнъж се появи то, така набързо се и скри. И се здрачи, заоблачи, тънка мъглица се вижда надалече и на мен ми е студено. Тю, че не свършват тия баби! Какво ли си говорят? Да се подслушва не е хубаво. Знам това, не ми казвайте. Аз повече се приближих да ме забележи баба, но неволно и подслушах. Абе и глух да си, ще ги чуеш, като викат. Какво подслушване е то.

— Очукал ни е господ, Петро-о, права си — вика оная баба, която ми се види да е баба Яна, ама не съм сигурен. Ако е тя, тя и недовижда, а и недочува.

— Че как няма да ни очука, като е нарочил селото ни — кръсти се баба. Винаги, когато спомене името на бога, тя се кръсти. Обясни ми веднъж, че го моли с това да ѝ прости, ако е сгрешила нещо, прави

го от простотия, а не нарочно. — Войни ли не щеш, болести ли не щеш, немотия ли не щеш...

— Кой Пешо? — пита дружката на баба Петра и оправя черната си забрадка на главата.

— У-у, ма и твоите уши!... Никакъв Пешо, ами ти казвам, че няма нищо. Подирѝ памук от осемте кукли, да те видя дали ще намериш... Ами газ има ли винаги?

— Така е, така е — кима с глава баба Яна или коя е там, не знаей, като малко е открила едното си ухо, извадила го е изпод забрадката.

Тю, тъмно стана, няма ли да свършат? Най-послед...

Този разговор на бабите си припомних и от известно време ме мъчи. Попарена е гордостта ми. Всички деца се хвалят със селата си — такива били, онакива били, все хубави работи изтъкват, а аз съм като потиснат. Така е, когато човек вижда, че къде-къде по-горе са селата на другите деца. Рогозен — очукано от бога...

Тато ме прати да уча първи прогимназиален клас в Хайредин, оттатък Огоста. В Рогозен няма прогимназия. Добре, че не съм сам, та има с кого да споделя мъките си: Опанджачко е тук, Гарвана, Жълтия.

Ако искате да знаете, мен най-много ме ядосва хазайката ми Елена, с която седим на един чин. Тя казва, че от Огоста по-голяма река може да е само Дунав. Е, ние в Рогозен нямаме такава река. Бит съм, победен съм, мълча. Над селото имало един камък, на който ясно личала отпечатана стъпка от Шарколия, коня на Крали Марко. Не ми се вярва, чак пък Крали Марко да е минал тук. Лъжат ме. Не! Ходих и видях с очите си — личи как се е забило копитото в камъка. Няма лъжа. Ах, очукано мое Рогозен! Нямаме си ние такава стъпка от Шарколия. Елена казва, че тяхното село е първо село и когато произнася името му, като че го пее:

— Хай-ре-дин.

Не знам какво значи това име, но наистина е като песен. А я кажи името на нашето село — Ро-го-зен. Все едно че боботиш сърдито. Дори срам ме хваща. Ами ако се заслушате, ще чуете как звучи не като Рогозен, а като Грозотен. Хубаво, че Елена не е открила това. Има села с добри имена. Добралево да речем. От „добро“ иде. Да не казваме Ботево, което носи името на войводата. Даже едно нищо и никакво

Манастирище, което се припича като гущер в камънаците над Огоста, и то е прочуто — там правят от камък корита, лочници, паметници. Ех, Рогозен, Рогозен, да ти се не види името и немарата! И нищо си нямаш, нищичко.

От стари хора съм чувал, че името на селото идвало от рогозка. Ще рече — сиромашка работа: рогозка! Плели сиромасите някога тук рогозки. Е, кое му е хубавото? Чакайте, спомних си нещо, което дядо Къно ми беше казал веднъж. То дали е по-добро?

... Някога имало по нашите места много гори. Гори, гори, ден да вървиш не можеш ги изходи. Голямо нещо... (Де да има сега поне малко от тия гори, че да запуша устата на самохвалковците!). Всичко наоколо било покрито с гори. Сега на Батлан е голо, ама някога не е било така. Като малък баща му минавал по павит, сплетен над дърветата, над самата река. Като по мост, казваше. А пък дето е сега голямата чешма сред селото, имало езеро. В околните гори се въдели рогачи, та те слизали да пият вода от това езеро. Селото тогава още не било заселено тук...

Имало. Чул дядо от баща си. Е-хей, кога е било това! Пък и името да не иде от рогач, че после не можем се спаси от подигравки.

Голяма мъка ми е това. Бедно, очукано — добре де, нека, поне името да е свястно, а то... Ще се търпи. А огорченията се трупат, трупат...

И изведнъж всичко бе пометено като от вихрушка. От вихрушката на радостта, от хрумването. Това хрумване дойде от думите на учителя Трифонов, който каза, че от хората всичко зависело...

Стой! Така ли?

Тогава нека да е грозно името на моето село. Хората какви са, а? Знаете ли, че половината от рогозяни, ако не и повече, са хора пришълци, преселници. И откъде са дошли? От планината. Как ви се струва това? От Балкана. От центъра на нашата родина слезли в полето. От хайдушките сборища.

Гора зашуми, ветър повее,

Балканът пее хайдушка песен...

Лъжа ли? Вземете само някои фамилии: Пирдопски, Тетевенски. И нашият праядо Пело слязъл, както се говори, от троянско или тетевенско... Оставете името, но в това село живеят, както виждате, не какви да са хора, а от бунтовно коляно. Ха да ви видя сега!

Като си спомних, че първият убит на наша земя Ботев четник е паднал на Бързина могила в Прапора, на две крачки от рогозенско землище, съвсем се възгордых. Признавам, че дори си измислих едни неща:

— Ботев вървял с четата си право към Рогозен и щял да спре в селото, ама погрешил пътя, та свил в ляво към Алтимир. А ако е имал верен водач, па да хване през Рогозен, па после през Малорад, па горите към Девене и Чирен, може би четата щеше да стигне право в Балкана...

Мълчат. Никой не смее да шукне. Ще мълчат я! Само техните села такива-онакива, а нашето боклук. Брей да му се не види!

Можеше да им кажа нещо и за едновременно нашия мъдър старец дядо Аврамчо, от когото има останали много умни думи и до ден-днешен. Хайде, от мен да мине, оставих ги на мира. Стига им толкова. Запуших им устата. Не ги попитах да ми кажат ония, които се хвалят със селата си, имат ли те естествени извори и чешми колкото имаме ние в Рогозен? И две реки имаме, които ако съберем на едно, втора Огоста ще стане.

Бабо, не ни е очукано селото, да знаеш. Но нека не се хвалим, че не е прилично.

НАСТАНЕ ВЕЧЕР...

В делнични дни работният добитък пасе пайванисан по междите или по поляните край реките. Дойде ли празник, възрастните си почиват в село, а ние, децата, откарваме добичетата на паша. Но не на общинското пасище — то е ошипано до черно от стоката, която пасе селският говедар. Ние отиваме в ливадите. На всяка ливада има място, отделено за паша (останалото е запазено за косене — за сено), така че ние се събираме три-четири познати момчета и пасем общо добитъка, като го местим от ливада на ливада. Хубави дни! Освен на прескочикобила, надбягване или бътанка, разказвахме си и приказки и разни надлъгвания и смешки, както правеха и възрастните. Които знаеха стихотворения от читанките, декламираха.

Тази неделя излезе нещастна за мен — в Черни лъг и околните ливади никой не дойде — ни Видол, ни Гьоши, ни Вендо. Като си сам по-трудно е — пееш, викаш, но ти омръзва. Напразно очите ми се изгледаха, нито един познат не дойде, като че се бяха сдумали да бягат от ливадите този ден.

Към обед воловете се напасоха добре, напиха се с вода и легнаха да преживят на сянка под стария горун. Къпах се в реката, виках, пях, дори издялах с джоното си ножче една хубава тояжка. Слънцето жареше. В тревата на ливадата щурчета, жътварчета и всички дребни животинки, които можеха да издават глас, пееха ли пееха. От стария горун дори се обади зеленото жабче — виждал го бях: едно мъничко такова и гласчето му тъничко, но квака. Може би то събуди някаква стара жаба в реката, че и тя се обади. По гласището ѝ личеше, че е някаква дебелана:

— Куаак-куа!

В жегите жабите спят. Добре е и тая да си мълчи, че ако я усети водната змия... Веднъж видях как една такава змия беше налпала голямо жабище, не можеше да го преглътне, та краката му стърчаха от устата ѝ.

И сойките какви са! Жега не жега, те не спират да крякат грозно и се въртят около трепетликите до реката. Гнездо имат там. Да мога да се изкача, да взема едно сойче, да го опитомя и като тръгна с него на рамо през село, има да се чудят хората, а момчетата ще се пукат от мъка. Да, ама къде може да се качи човек по това гладко стъбло, по което лазят мравинци. Изядат те жив. Пък и тъкмо си се изкачил, воловете — хайде в гръстелника! Мисли за после!

Гледах и кълвачът как прелита до горуна.

Има малки пиленца в някоя дупка на старото дърво.

И всичко омръзва. Какво да се прави?

Докато воловете пладнуват, ще се изкача през ливадата горе на високото. От там се вижда нашироко и надалеко. Там над тревата стърчат интересни камъни, сякаш са слепени от черупчици на малки миди. Най-високият от тях е и продълговат. Качи се на него и гледай. Може и да декламираш от там. Той е обърнат с лице — с плоската си и почти гладка страна — към пътя и реката, към ниското.

Не помня как се породил у мен това желание, но реших да издълбая на тоя камък надпис:

*Настане вечер, месец изгрее,
звезди обсият свода небесен...*

Знам ли от де ми бе хрумнало това! Може би защото тук бях спал не една нощ под звездното небе в топлите летни нощи. Подслаждали ми бяха съня с ароматните си билки и треви, сънувал бях самодиви, превързващи ранени юнаци... Христо Ботев ми бе нашепнал всичко това, минал някога с четата си ей там, малко по-нататък, на път за Балкана. Да съм бил роден тогава, че да тръгна и аз с четата!

Нищо, че ги няма приятелите. Сега аз ще направя едно нещо сам. Тая сутрин на идване насам намерих в праха на пътя голям пирон със сплескан като длето остреж.

Утъпках с крака избуялата около избрания камък висока трева, за да открия лицето му. И веднага се залових за работа. Всичко ми се виждаше лесно. Намерих малък колкото пестник камък и с него взех да чукам по главичката на гвоздеа. Чукам, чукам... Не вярвайте, че това,

което ви се струва лесно, винаги може да стане лесно! Голяма мъка, много пот отиде, докато издълбая първата буква Н.

Потънал в пот, жаден, с пресъхнали устни, едва бях успял да издълбая „Нас...“, когато над мен легна някаква сянка. Облак ли минава? А, човек!

— Ти какво правиш тук? — стресна ме гърлест мъжки глас.

Скочих на крака. Зяпнах с дигната глава и помътнели от взирание очи: небръснато, силно набръчкано лице с голям нос и провиснали дълги мустаки. Сетих се кой е човекът над мен и бързо потърсих с очи воловете. Нямаше ги под горуна. От ужас свят ми се зави: пъдарят ги е заловил в пакост. Свършено е с мен. Сърцето ми биеше в гърлото. Сனிшеното на запад слънце като че бе запалило всичко, всичко гореше червено и страшно. Пъдарят стоеше над мен. Воловете ги нямаше. Има ли нещо по-страшно от това за воловар като мен?

Всички пъдари или полски пазачи бяха страшни за нас, децата воловарчета. Заиграеш се, воловете или биволите влязат в някоя нива и направят пакост. Ще ги дириш в общинския капан. Докато баща ти или дядо ти не платят глоба за нанесените щети, няма да ги пуснат от капана. Глобата се отбелязва с тояга на твоя гръб или задник — за ум: друг път да си отваряш очите, магаре такова! Сега аз плувах в пот целият свят гореше и загиваше, отгоре и някакви сълзи текат, текат.

— Къде са воловете ти? — трещи гръмотевицата над мен.

Свършено е с мен. Пропаднах. Тежка длан ме тупна по врата. Нека ме убие! На място да ме убие! Само да не се връщам вкъщи без воловете. Но ръката ме потупва по гърба (интересно: не удря!), а човекът говори нещо, което аз не чувам, защото ушите ми пищят. И изведнъж през мъглата на сълзите зърнах воловете в нашия гръстелник. В нашия! „Че то, щом са в нашия...“ Но тази мисъл замря.

— Заплесваш се — дудне в ушите ми глас, — а воловете тъпчат гръстите. Утре баща ти има да те коледва...

Само подсмърчам. Ох, колко тежко е да си воловар! Какво казва за баща ми? А, да, че ще ме пердаши.

— И какво чоплиш на тоя камък?

Гласът не е толкова страшен вече. Пъдарят, чичо Качо, се навежда над камъка. Занича. Може да ми се скара, че развалям камъка. Пъдарите всичко могат, за всичко имат право. Окопитен, мъча се да му обясня какво искам да издълбая на камъка.

— А-а! На Ристо Бокъов песента? Знаеш ли, че е минал тъдява с четата, ей там, зад Бързина могила? В Прапора има убит един четник — Стоян Войвода... Коскоджамити мъж, па цивриш като момиче!... Знаеш ли я цялата тая песен, дето искаш да я изчукаш тук на камика?

— Знам я — казвам аз, но едва чувам гласа си.

— Аз ще натирия воловете във върбалака, та да не газят конопа, а ти си припомни цялата песен и ще ми я кажеш.

Хлъцнах още един-два пъти и спрях. Че то каква стана? Пъдарите не били толкова чак лоши. Чакам. Ама съм нащрек: не е ли някаква измама това?

Но чичо Качо пристигна отдолу, надникна пак в изчовърканите върху камъка букви, засрича:

— Нъ... а... съ... От песента ли е това? Кажи я сега цяла!

Преглътнах последните си сълзи, поех дълбоко дъх и започнах да декламирам, както правеше това нашият учител, дето ходеше с войнишки шинел през зимата.

Вложих целия си жар в декламирането на „Хаджи Димитър“. Чичо Качо слушаше, подпрян на голямата си тояга, която му служеше не по-лошо от пушка за такива нарушители на законите като нас. Слушаше, присвил очи, загледан някъде над кълбестите корони на старите дъбове, някъде над реката, надалече.

Свърших. Той постоя още известно време все така загледан, после се наведе към мен и попита:

— Няма ли още?... Бравос! Ти само го казваш, ама то се и пее. Знаеш ли гласа?

— Знам го.

Малко несигурно запях — все не вярвах на чичо Качо, все мислех, че си играе с мен като котка с мишка. Но гласът ми се отпусна. Докато пеех, с крайчеца на окото си го погледнах. Той клатеше глава в такт с песента и леко тананикаше. Скоро, за голямо мое удивление, извади от пояса си свирка и засвири: аз пеех, той свиреше.

Минаха години. Чичо Качо бе напуснал света, а времето беше почти заличило моята работа върху камъка. А стиховете на Ботев живеят, както в моя спомен чичо Качо — човекът със страшната професия за нас, пастирчетата, пъдар, но с добрата душа на поет.

ВЪРНАЛ СЕ

— Маке, май че Павел Гявола се е преселил на оня свят — рече мама, когато рано сутринта се чуха женски писъци и нареждания като на умряло откъм приятеля ми Мато. — Не можа да прескочи трапа.

— Прекина се от работа и той — въздъхна замислен тато.

Дожаля ми за Мато. Остана без баща, а това е лошо. Надничах над вратника (те живееха наблизко до нас), искаше ми се да вляза у тях, но ме хващаше страх. Много виеха. Но ето че жените постигнаха. Прибрах се у нас, а баба след мене — тупур, тупур — пристига. Донесе на мама друга новина:

— Бях. Бил тая сутрин Павел на оня свят, но се свърнал.

Много се зачудих. Гледай ти: излиза, че има хора, които могат да отидат на оня свят и да се върнат! Както всички и аз знаех, че има „друг свят“, дето го наричат „оня свят“. Умират хората, отиват на оня, другия свят и не се връщат. И дядо ми Вълчо умря и не се върна вече. А чичо Павел се върнал. Късмет! А интересно е да отиде човек, да погледа какво има там и да се върне, та да разкаже. Баба често говори за оня свят, така както говори за този, в който живеем. Сега се радва. Чичо Павел щял да каже какво е видял там.

Новината за възкръсването на чичо Павел се разчу веднага из цялото село. У Матови се заточиха хора като на сватба. Всички искат да разберат от чичо Павел видял ли е техните покойници, как ги е видял, какво правят, искат ли нещо, че да им принесат...

Казах ви, че бяхме наблизко с чичо Павлови. Затова и мнозина, които отиваха да видят оживелия човек, се отбиваха у нас. Най-често това бяха жени. Развълнувани, със светнали от радост очи тези жени разказваха какво им съобщил чичо Павел за техните скъпи покойници. Гълтах всяка дума. Ясно става, че има друг свят, дето хората не се мъчат с оране и копане. Рай. Седят си умрелите на една зелена поляна или се разхождат по нея, пък тя покрита с ония ми ти миризливи цветя, през нея клокочи поточе и разхлажда въздуха, а пък слънцето грее ли, грее. Всичко около тебе весело, да ти е мило и драго да гледаш. В

близката гора пеят гласовити птички най-различни, ангели свирят с тръби, а умрелите хвалят или упрекват за едно друго своите живи роднини. Деца дали имало? Имало много. Те се гонели и борели по поляните...

И аз се радвах, че го има оня, другия свят, дето хората се преселват, когато умрат. Защо да не се радвам? Там всичко не е като в нашия свят, ами е хубаво. Там хората не се карат и бият за щяло и нещяло, но си седят, приказват, пеят и играят.

Не се стърпя и мама. Отиде при чичо Павел. Като се върна, каза: и умрелите й братя, и деца, и дядо Вълчо — всички били добре. Така казал чичо Павел.

— За дядо Вълчо, мамо, какво каза? За вуйчо Тоно?

— Вуйчо ти не видял, но дядо ти. Седял под една круша на сянка — по бели чорапи и бяла риза.

Чудно! Точно така помня и аз дядо, когато лежеше изопнат в цял ръст под присада. Тogaва жени плачеха над него и нареждаха все тъжни работи, поръчваха нещо, но защо го правеха не можех да разбера. Само когато видях мама със зачервени очи и със спусната ниско над очите черна забрадка, дожаля ми за нея, та и аз заплаках. Помня, дръпнаха ме настрана някакви непознати жени, утешаваха ме, милваха ме. И как са останали в съзнанието ми тия бели чорапи, бялата риза и свещите около дядо, които трепкаха. И целият двор, който миришеше на черква.

— И какво казал дядо, мамо? Защо не си дойде у нас? Да направи като чичо Павел.

— Ох, глупавият ми! — гали ме мама по главата. — Не може. А и не говорил с него чичо ти Павел. Дядо ти нищо не казал, сине. Доволен бил, нищо не искал.

Стори ми се, че тато се подсмива. Да не би да е бил при чичо Павел и той на него да е казал нещо тайно? И питам.

— Знае чичо ти Павел на кого какво да каже — усмихна се тато, тупна ме леко по врата (нещо като милувка) и продължи: — Нас няма да излъже, че сме съседи и се знаем.

— Какво?

— Малък си още, не разбираш. Няма никакъв друг свят. Павел се разболя тежко, унесъл се от силния огън на болестта и всички тия

работи, дето ги разправя, са му са привидели. Той си ги е мислил, когато не е бил болен...

— Лъже? — попитах аз с детската си прямота.

— Не, че лъже... Той сам си вярва може би. Присънило му се е — мъчеше се да ми обясни тато, но аз не можех да схвана. Просто да се обърка човек. Значи, няма друг свят? Всичко, което разправя, чичо Павел го е сънувал? Та мигар и аз не съм сънувал разни неща?... Моят баща е най-умният и знае, няма да ме лъже. Тю, защо няма друг свят! Да иде човек да погледа, както когато на сбор в село идват свирци, циркове, борци, мечкари...

Мисля, че щеше да бъде добре вуйчо Тоно да се върне. Помните ли го? Беше един такъв на вид слаб, ама какъв пъргав — като се излети, реката прескача. И весел човек. С него няма да ти омръзне да работиш или да седиш. Не само знаеше много и интересни приказки, не само можеше да свири на дудук или свирка, но умееше и хиляди други дяволии: брецаше като бивол, цвилеше като кон, грухтеше и квичеше като истинска свиня. А кой можеше да ходи като него на ръцете си с краката нагоре? Никой. Според мен, него трябваше да го наричат дявола, а не чичо Павел. Той да се беше върнал, какви неща щеше да разказва, но не му провървя... Ех, да имаше друг свят, че като ти се скарат на тоя, да отидеш малко на оня!...

Седмица и повече мина и върволицата при чичо Павел намаля.

Дойде чичо Митко при тато. Седят. Шушукат си нещо. На мен на ума все чичо Павел. Дали за него не си шепнат? Може чичо Митко да е бил при умрелия и да е научил нещо много важно. Като си тръгне чичо да си ходи у тях, ще изляза с него.

На улицата, не щеш ли — чичо Павел, седнал до зида на припек, турил до себе си една тояжка. Седи си. Както се полага, поздравихме го. Чичо го попита:

— Оправяш ли се вече, Павле?

— Ами те... съвземам се, Митко, ама за какво ли? Пак трепане ще почне. Да бях си останал там... — Чичо Павел въздиша, а в очите му сълзи се мярнаха. Не съм сигурен, може така да ми се е привидяло. Поговориха си и тръгнахме надолу по улицата. Аз — нетърпелив:

— Чиче, ти пита ли го какво има на оня свят?

— Че какво ще го питам. Няма друг свят. То не е вярно, дето казват, че има. Ти вярваш ли в това?

— А-а, не че вярвам, но приказват... — смотолевих аз.

— Шмекер е Павел — въртна глава назад моят чичо Митко, дето оставихме да седи на столчето до вратника чичо Павел. — С право са го нарекли Гявола... Сума кокошки изяде от глупавите жени, дето му ги носят, че им казал новини за близките им „на оня свят“. Добре е това — казва чичо и бръчките на смеха се набират около очите, — за оздравяването му е добре — кокошки! Ама да ти кажа, не го бива, не е хитър.

— Така ли? Защо?

— На негово място аз щях да измисля друго — уж умрелите искали пари, та да ми носят парички... — Гледам го и не вярвам на очите си: как така чичо ще лъже? А той продължава, като че в някакъв унес и крачи така, че едва го настигам. — Като сбера повече пари и ще тръгна... ама не за оня свят, дето го няма... Щях да ида далече, в оная земя, дело лежат костите на бако ти Евтим — ти надали го помниш, а? — и да ги пренеса тук, при нас...

Чичо се спря, въздъхна дълбоко, изглежда ме, като че за пръв път ме виждаше, и рече:

— Шегувам се аз, шегувам се... Хайде, връщай се, че тъдява има кучета, да не те изплашат.

Да можех аз да намеря пари, че да дам на чичо. Разправят, че имало закопано имане някъде към Геловец, но...

А чичо Павел се съвзе. Почна пак да запряга биволите в ярема и да ходи на оране. Казал: „Ръцете ме сърбят за работа“. И може да е било така. Но точно срещу Нова година у Матови пак се понесоха рев и лелечения. Цяло село си рекло: „Маке, Павел пак се е пренесъл на оня свят“. Не излезе така. Този път чичо Павел беше отишъл на оня свят, но завинаги. Не се върна вече.

— И няма да се върне — рече тато, — защото само този свят е, дето се мъчим в него.

БЕЗ БОЙ НЕ МОЖЕ

1.

— Отлично време се отвори — въздъхна тато, — само за оране. Дано втасаме скоро с кукуруза, че тогава...

Никак не ме интересува това. Довечера ще има гости у нас — беленка. И аз мисля за гостите. В големия котел врат кулени, под връшника се пекат тикви, а крушите в шиника миришат така, че свят да ти се завие. Всичко ще стане за гостите. Ще надойдат и ще стане едно весело, хубаво. Коца обеща да доведе от тяхната махала момичета. Братовчедката ми, кака Дана, ще дойде със свои дружки. Мама е права, че ако дойдат повече, повече работа ще отхвърлят. Дано. Аз знам, че по-весело ще бъде.

Стъмва се вече. Никой не идва. И няма да дойдат, докато не млъкнат на площада кларнета и тъпанът, докато не спре неделното веселие на моми и ергени.

2.

Измолих от мама да ме пусне само за малко да отскоча до площада. Там винаги е интересно. Тръгнал не тръгнал, насреща ми Гарвана. Като че нарочно бяхме се сдумали, а не бяхме се виждали цял ден. От площада долиташе шум, ихкане, гласове. Някъде се мярна на пътя ни Гъсака. И в същия миг изчезна. Бои се от нас. Грехове има.

Голямо хоро се е извило. Деца се мушат из краката на играчите, а възрастните жени са образували голям пръстен около площада: стоят, гледат, одумват ергените и момите. Среждаме и други наши съученици и заедно обикаляме и подиграваме съученичките ни — гледат като телета хорото, а не смеят да се уловят да играят.

Внезапно и тъпанът, и кларнета спряха. Ихкането и тропането минаха в писъци, викове и тупуркане на бягащи крака. Всичко се оттегли настрана от онова кълбо мъже, което се върти сред облак прах на площада, дето само допреди малко се виеше весело хоро. Веднага се сетихме с Гарвана — пак сбиване. Бягай да бягаме на близкия зид, от там е безопасно и добре се вижда. Стъмва се, не може добре да се види, но личи, че в оня облак прах с викове и пъхтене човешкото кълбо се прелива ту на една, ту на друга страна. Хора падат и стават, калпаци летят във въздуха, влачат се пояси, чуват се тежки удари и задъхано пъшкане.

— Тичайте бе, хора, убийство ще стане! — извишава се тревожният писклив глас на някаква жена.

— Избиха се, бре-ей!

— Разтървете ги!

От общината, която е на две крачки, пристигат двама нощни пазачи. Единият е с пушка на рамо. Скоро всичко утихна, боричкането спря, калпаците се изтупаха, поясите се стегнаха. Ергенските върволици потеглиха и изчезнаха в улиците. Площадът опустя. Пръсна се и народът. Време е и за нас. Да. Може и у нас вече да са пристигнали белачите. Без Опанджачко нищо не минава. Тримата затичахме да разкажем час по-скоро за сбиването на площада. Никой

не обърна внимание на възбуждения ни разказ, освен баба, която повтори, което знаехме:

— Като видите такова нещо, бягайте настрана. То не е за деца. Дето скърца врата, пръст не слагай!

— Ама защо се бият? — мъчи ме отдавнашен въпрос.

Мама казва просто:

— За моми се бият.

— Ама има много моми — обажда се Опанджачко, — да си ги разделят.

— Я стига с това — повишава глас баба, устните ѝ се стискат силно и брадичката ѝ щръква повече напред. — Докато са млади, докато не са се оженили, лудуват. После, като ги налегнат немотията и дечорът, сами се бият по главите.

Ето го и Жълтия. Да види, ще стане ли беленката. Кога ще дойдат момите и кои. Неда го интересува, знам. Те с Неда все заедно ходят и все се карат. Лепнахме се за него с въпроси: видял ли е сбиването на площада, защо са се били, кои, за какво?

— За една хубава мома се сбиха. За Неда — смее се той.

— Ами! Шегуваш се.

— Честна дума.

— Как за една мома ще се бият? Моми много.

— Зелен си още, нищо не разбираш.

Той си отиде, но обеща да се върне. А аз мисля, защо ме нарече зелен? Зелен — ще рече, че не съм узрял, не съм голям, умен? Опанджачко твърди, че е така. И той така мисли. Често казва, че така мисли, ама след това го казва.

3.

Стъмни се. Тато закачи голямата лампа на една гредка високо под навеса над купа небелена царевица. На стълбовете — фенери. Пъкна и месецът. Стана видело като денем.

Пристигна Коца с пет момичета от махалата. Ето че довтаса и така ми Дана с още четири-пет нейни дружки. С шум и закачки всички насядаха около голямата купчина кукуруз. Шуми шушлекът, пращят откъсваните от кочана листа, а обелените кулени тупат на разчистеното за тях място. Едната камара намалява, другата расте. Момите пеят и едва се виждат, потънали в шумата.

— Гладна мечка хоро не играе — казва баба и като момиче тича към къщи. Жълтия изнася котела със сварените кулени. От тях се дига сладък дим. После пристига печената тиква. Ние с Опанджачко домъкваме шиника с гнилите круши.

Нахлуха на тумби ергените с тъмни калпаци, тъмни пояси и снежнобели ризи над тях. Поздравяват високо, нарочно се смеят силно, седат уж да белят и те.

— Подушиха, че има за лапане, ей ги, пристигат — подхвърли закачливо една мома. Момците седат, само че не всяка мома приема седналия до нея момък. Често под предлог, че ѝ пречи, тя го отпъжда или просто става от мястото си и отива другаде. Боричкат се, замерят се с круши.

Тоя, дето засвири с дудука, не го познавам. Свири жално. След малко така Дана рече:

— И още по-тъжно да свириш, няма да те огрее, Коцо. Заключение са заради тебе Цена в килера.

Смях заглуши дудука на Коцо. После той заситни весела песен. Момите подеха песента. Но като се намесиха и ергените с техните пресипнали грапави гласове, всичко се обърка. Едни момци си отиват, други идват. Мечо само изръмжава. Вързал съм го тая нощ. Мълчи. Умно куче — разбира, че това не са крадци.

Купът с небелената царевица почти е преполовен. Песните стихнаха. Чува се само шумоленето на листата и тракането на

хвърляните обелени кулени. Ние с Опанджачко продължаваме да предлагаме круши на момите.

Жълтия ми пошепна на ухото:

— На Неда в пазвата пусни круши, в пазвата!

Добросъвестен изпълнител на това нареждане, аз се опитах да пхна в пазвата на Неда шепа круши, но получих такъв удар в гърдите, че навирях крака в шушлека.

— Не те е срам, да учиш детето на такива работи! — разсърди се тя на Жълтия. Смях заглуши гласа ѝ. Чудех се: какво пък толкова има? Нашите момчешки пазви служеха за торби. Стегни здраво каиша или връвта, с която си препасал гащите си, и туряй каквото щеш в пазвата си: круши, ябълки, кулени...

(Само че както научих по-късно, уж заради тази случка с крушите Жълтия и Неда се разделили завинаги — тя на една страна, той на друга и не се ожениха).

Нещо накрая пред вратника се дигна шум, чуха се възбудени гласове. Тато, който се навърташе около беленката, за да прибира разхвърления кукуруз, дигна глава и тутакси се запъти към вратника.

— Хайде, нямате работа тука! — чух строгия му глас. — Георги, на тебе казвам. Вървете да спите.

Подушили с Гарвана сбиване, скочихме на крака, но мама и баба ни задърпаха да си „натискаме парцалите“.

— Напили се, били са някъде, а им се ще и тук да направят скандал — рече тато. — Не може. Наш Георги и Миндо.

— И двамата са в години — не премълча баба. — Време е да се приберат, ама са затрили някъде ума си.

И баба се впусна да разправя за едно убийство, станало някога си от някой си Нако или Мако... Останал сирак, санким без контрол този Мако, и се пропилил. Днес пие, утре пие, никаква работа не гледа, а майка му горката се съсипва. Съветва го, гълчи го, иска в пътя да го вкара. Ама то дърво чува ли, и той толкова. Върнал се една нощ късно, ама не ходи, а лази. Разревала се майка му, като го видяла такъв. Ама чедо нали ѝ е, навела се да му помогне да се качи на леглото и да си отспи. А той извадил нож и — право в сърцето майка си...

Чуват се възклицания, ахкания. А баба добавя поучително:

— Те това е виното. То, както право казват, е спокойно, само докато е в бъчвата. Отваряйте си очите навреме!

4.

Октомври излезе биткаджийски месец.

Не мина седмица от оная метерба на площада, ето ви ново сбиване. Само че то беше малко по-различно от другите.

Не минаваше вечер с Гарвана и Мато, с Опанджачко или Герака да не обиколим площада („Барабар Петко с мъжете“ — както ни подиграваше дядо). Ще се позавъртим около чешмата, ще погледаме как се закачат момите и ергените, ще послушаме как момите се смеят нарочно високо.

Изглежда, че ние бяхме подранили — нямаше още моми на площада, но имаше някакви мъже там. Голяма група мъже. Те пък какво дирят по това време тука? Мъжко хоро ли ще правят? Какво ти хоро — пияни са, карат се.

Дойде Скърцо при нас. Само Опанджачко липсва. Но него не го пускат много-много „да си развява парцалите“ из улиците. А Скърцо е от другата махала, от Долния край, но е добър. Не се бием с него. И той не се сърди заради прякора си. Ами сам си го изкара: когато пожелае, можеше да пука с пръстите си, да скърца с глезенните и коленните си стави. Е, имаше един лош навик — все подсмърчаше с нос. Ей го и сега, потърка носа си и смърка без нужда. Ама кой ли пък няма недостатъци!

— Тия са били на събрание — осведоми ни той.

— Я-а — проточи Гарвана, — ама те се бият бе!

Биеха се. Виждали сме възрастни — били на годеж или сватба, пийнали повече — да се бият. Но тук не е така. Скърцо е прав. Видяхме в групата от двадесетина мъже бай Тодор Шивача, началника на пощата, бай Цено Янъовски. Тия хора не пиеха. А че бяха пияни бай Сивко и Таралечко — да. Хората ту се скупчваха, ту се раздалечаваха и викаха, викаха. Караницата се засилваше. И ние знаехме, че бай Тодор и началника на пощата са комунисти. С тях навярно имаше и други, а останалите бяха земеделци. Какво не си харесват, та се карат? Чудни хора! Комунистите са за бедните. Държат здраво за тях. Кой не

знаеше това. Добре, ама как да се разбира това, че бай Сивко, който не беше богат, сега се дърпа с началника?

Видяхме как падна шапката на началника, широка като връшник. Дългата му до раменете коса се разроши. Полетяха настрана и калпаци. Искаше ни се да се намесим на страната на бай Тодор, защото беше куц и при това наш роднина, но нали ни бяха внушили да бягаме далече, когато видим сбиване между големите — и сега се метнахме върху зида на общинския капан. Но хората на площада се посдърпаха, па току се разделиха на две групи и тръгнаха в различни посоки.

— Вие събаряте зида, а ви няма да го оправяте — изненада ни дядо Пенчо и преди да дигне тоягата си, ние вече тичахме далече.

Неочаквано до Врачанския хан съгледах на улицата баща ми. Нямаше време да се крием. Разбра, че сме тичали.

— Защо бягате? Гони ли ви някой?

— Н-не, ние така... — рекох аз, но се престраших и му казах, че дядо Пенчо така и така...

— Вие какво сте дирили там?

— Гледахме дали ще се бият — рече Гарвана.

Като се досети от нашите обяснения какво е станало, тато закрачи назад към пощата. Разбрахме, че отива при началника Константинов, с когото бяха приятели.

5.

— На площада се били комунисти и земеделци, чу ли? — съобщи мама с въпрос на тато.

Баща ми се загледа през прозореца и рече:

— Чух. Не са лоши хора и едните, и другите, ама разбирателство няма. Всичко развалят такива като Таралежко — напият се и нали са прости, налитат на бой. Началникът право казва, че заедно — работници и комунисти трябва да вървят, а оня — не, та не.

Той още дълго говори, къде на мама, къде на себе си, но де мога да запомня всичко! Само едно е ясно: както ние, децата, се делим на дружини, както ергените на тайфи, така и големите на партии. Да се бият тия партии с другоселци за заграбена мера — това разбирам, но да се бият помежду си, това вече не мога да приема. Не е право. Как не го виждат? И ако има спорове, не може ли да мине без бой?

УДАВНИК

Такова горещо и задушно време, че човек да не излиза от реката. Но да отидем да се къпем е рано. Днес чичо Тодор се навърта из двора. Току-виж, че дошъл да провери написали ли сме домашните си! Ние с Гарвана бързаме. Другите не щат къпане. Тяхна си работа.

Гарвана накара мен да кажа на хазаина:

— Чичо Тодоре, ние ще отидем да се окъпем в Огоста?

— С кого?

— Ами... ние двамата.

— Ти си по-голям — казва той на Гарвана, — в дълбокото няма да влизате. И само на брода.

Разбира се, че само на брода. Горедолу добре минахме. И вече тръгваме, когато Елена вика:

— И аз ще дойда.

Притрябвала ни е! Момиче, ще дойде с нас! Да си намери другарки! Да ви кажа, яд ме е. И Гарвана се ядосва. Ами цял ден сме заедно. Ние с нея дори седим на един чин. Само аз седя с момиче и отначало трябваше да понасям подигравките на приятелите си. Защото в класа ни има още една двойка момче и момиче, но те са брат и сестра. Е, свикнаха всички с нас. Но за мое огорчение, тя намира за какво да ме ядосва. Понякога, ей като сега, ми иде да я набия.

Вярно, че не за пръв път се къпем заедно, ама днес бяхме решили с Гарвана да плуваме във вира. Тя ще се съблече далече от нас, зад върбите, но ще дойде при нас — знам си аз. И вече не можеш да се изправиш в цял ръст — срамота е... Само ще ни пречи.

— Ще дойдеш! — сърдя се аз. — Намери си момичета. Като ходиш с нас, с момчетата, ще те подиграват.

— Нищо.

Тръгваме вече с въздишки към реката. Няма да бъде къпане, няма да бъде плуване, ами едно мъчение с нея. Ама я знам, че е инат и дигам рамене. Гарвана върви и сумти недоволен.

— Върви сега ей горе да се съблечеш — вика той грубо и мен дори ме хваща яд на него. Все пак Елена не е лоша и не бива да я ругае. Той казва това сега, защото имаше случаи, когато заедно пристигаме до водата и ние трябва да се обърнем гърбом, докато тя се съблече и влезе в реката. Сега — нека се къпе сама. Но аз знам, че тя ще се съблече там и после ще дойде при нас, като само главата ѝ ще се вижда над водата.

Събличаме се набързо малко под брода, дето си имаме любим вир. Отсамният бряг, дето сме се съблекли, е нисък и пясъчен, а отсрещният, десният, е стръмен. На някои места водата го е подкопала и често сме наблюдавали как бухва цяла кола пръст във водата — брегът се срутва. Тези места са опасни. Там се образуват и подмоли и въртлеци или водовъртежи. Но ние не ходим до там. Е, да, ама само по плиткото ли ще се къпем? Слънцето ще изгори съвсем гърбовете ни.

Сега отсреща на високия бряг стои един овчар. Подпрял се е на тоягата си и се смее, като ни гледа как се гоним и цапаме. Стадото му се е крепнало на зелената тревица, чува се блеене, звънци, а той ни подвиква нещо от време на време, но ние не го чуваме от шума на водата и виковете ни.

Елена клечи във водата недалече от нас. Можеше да се къпе горе и сама, ама на, дойде да ни пречи, да не можеш да се изправиш над водата. Няма да ѝ обръщаме внимание. Нека си пляска по водата и да вика там, колкото си ще. Ние с Гарвана ще се надплуваме.

— А да видим кой пръв ще стигне до овчаря, ще пипне брега и ще се върне обратно.

Предложението на Гарвана не може да не се приеме, макар че аз малко се боя: до овчаря е доста, трябва да се пресече цялата река, да се докосне брега, а там е доста дълбоко. Ама той да не би да е по-добър плувец от мен? Хайде де! Даже е по-тежък, по-тромав, а аз съм лек, та като треска мога да се нося отгоре на водата. Първият опит излезе несполучлив: водата ни отнесе далече под определеното място, дето бяхме набелязали да отидем — при овчаря. Втория път отидохме нагоре по-високо срещу течението и от там като заплувахме, водата ни понесе и излязохме точно при овчаря. Пръв докоснах брега. Овчарят размаха в кръг над главата си тоягата: пръв, победа! Сега ми предстоеше да се върна на отсрещния бряг. Опитах се да се откъсна от течението, но то въпреки волята ми ме понесе покрай стръмния бряг.

Не можех да го преодоляя. Нищо, казах си, нека ме изхвърли и по-долу. Не е нужно точно срещу дрехите да изляза на отсрещния бряг. Беше приятно да те носи водата, над теб да грее топло слънце и синьото небе да стои над теб като синя кърпа. Но какво е това? Зави ми се свят: слънцето се мярна в ляво, след това в дясно. Досетих се, че водата ме върти, а това не е хубаво — попаднал съм във водовъртеж или вртлек. Трябва да изляза от него. Бързо! Обаче нещо улови и двата ми крака и ги дръпна силно към дъното на реката. Навярно съм извикал от страх пред мисълта, че се давя. Но повече се развикал Гарвана, който видял как съм изчезнал под водата.

— Удави се, удави се! — развикал се той, а към неговия глас се прибавил и писъкът на Елена, която набързо облякла ризата си и се разревала.

Овчарят веднага свалил каквото могъл от себе си и полусъблечен (нямало време за губене) се хвърлил от брега долу. Течението го носило, около него се подала над водата моя ръка или крак и той — дръж! Извлякъл ме на брега. Казват — повръщал съм вода. Как няма да повръщам, като съм се нагълтал. Въртели ме, натискали ме по корема, докато изцедили налапаната вода.

Понеже не помнех нищо, питах аз какво съм правил в това време.

— Нищо. Напъваше се — уах, уах, — изкарваше вода и пяна.

Спомних си, че на заминаване овчарят се смееше и казваше:

— Нищо няма. И аз съм се давил... Отърва се.

Спомням си това, а не ми е дошло на ум поне да поблагодаря на човека. На Елена казахме: нито думичка за станалото! Тя обеща, като все още подсмърчаше и ме гледаше изплашена. И изведнъж пламнах от срам и яд: ами че Елена ме е гледала гол, докато са ме спасявали овчарят и Гарвана. Отде се взе тя тъкмо днес да се лепне за нас! Дано поне мълчи.

Всичко мина мирно и тихо. Но чичо Тодор влезе вечерта в стаята ни и попита:

— Къпахте ли се днеска?

Ах, щом пита, значи знае нещо той! Гарвана побърза да отговори, като ме погледна плахо:

— Малко... на плиткото.

— Че кой се дави на плитчините? Не ще да е било така. Кой от вас се е давил? Ти ли? — погледна ме право в очите. Знае. Ах, тая Елена, тая Елена, аз нея... Тя е казала.

— Не съм се давил, ами... — Замълчах. Какво друго можеше да кажа? Ние сме всецяло в ръцете на чичо Тодор. Може да прави всичко с нас. Ах, тая Елена! Чичо Тодор се пресегна и хвана едното ми, сетне другото ми ухо с коравите си като маши пръсти. Мълчах. Само се приготвих, като ги дръпне нагоре, аз да се надигна от стола. Иначе боли повече. Нищо не помогна: той ме дигна за ушите нагоре така силно, че усетих как само пръстите на краката ми опират в пода. Ушите ми изпукаха, писнаха.

— Кога ще се научат тия магарешки уши да чуват какво им се казва? — рече той, но не сърдито, и ме пусна на пода. Ушите ми продължаваха да пицят и да горят. Седя с наведена глава. Мълча. А чичо Тодор си тръгва и казва на вратата:

— Като се връщаш идната неделя от село, да кажеш на майка си да обивари една кокошка. За овчаря...

Въпреки че главата продължаваше да ме боли, някак изведнъж ми стана по-леко на сърцето. Разбрах: овчарят! Не Елена, а той е съобщил. А Елена — това се казва другар! Сдържа дадената дума. И тая, с която всеки ден и час намирахме за какво да се джафкаме, сега ми стана мила. От тоя ден, каквото и да ми казваше, както и да ме дразнеше, знаех, че тя не го прави от лошо сърце. Тя се чудеше на моята доброта и питаше:

— Ама ти защо не ми се сърдиш?

Не знаех защо.

ЗИМНО ПЪТУВАНЕ

Студено ми беше и не ми се ходеше. Навън сняг — един метър. Времето мъгливо — легнала лютива рядка мъгла, която ту се разнищва, ту отново се сгъстява. А и пътят е цели петнадесет километра. Хубаво с да си седи човек до печката и да си чете... Хубаво де, ама можеш ли да се откажеш? Всички ще тръгнат, а ти да се отделиш от дружината. Хайде, тръгвай! Има време да прочетеш „Кащанка“.

Както всяка събота след обед нарахме и сега празните торби. Най-голям от всички ни е Жълтия: той урежда недоразуменията, възникнали из пътя, той дори ни и пошляпва като върховен наш войвода. Най-голям е, най-силен е, а това значи и най-умен. Не можеш да не се подчиняваш. В събота обикновено ни е весело и леко, не усещаме петнадесетте километра път, защото не носим багаж и защото се връщаме в родното село. По-трудно е в неделя по обед, когато потегляме обратно към Хайредин: ами носим големи торби с хляб и други провизии, а те тежат. Макар бащите ни да бяха заръчали, че, когато е студено през зимата, не трябва да тръгваме за село — те щели да ни донесат храна, — ние не можехме да търпим. По-миналата седмица в събота Огоста беше придошла. Минахме реката с лагето под селото, дето ни прекара на отсрещния бряг лодкарят. Миналата не си ходихме — сняг и студ. И сега ли да пропуснем?

— Ако някой се бои, да не тръгва!

Та аз ли ще покажа, че съм малодушен?

Като минахме реката по леда и се заизкачвахме по гористия хълм отсреща, разбрахме, че снегът е дълбок и че няма пъртина. Скоро се уморихме да разбиваме целината на снега. Седнахме да си починем. Небето — ниско и мръсно, не се вижда до къде е то, къде започва мъглата. Само на петдесетина крачки наоколо можеш да различиш дървета и синкави преспи. Да вземе да предложи някой, че да се върнем! Да, ама кой е този, дето ще предложи?

Всеки от шестимата ни пази своята мъжка чест и гордост.

Жълтия е умен. Повечето от нас са в първи клас на прогимназията, а той е в трети, при това е пропуснал, повтарял е една година. Затова е и по-голям и по-умен. Дали той няма да предложи да се върнем?

— Ако вървим така без пъртина, ще капнем — рече той замислен.

— Тогава да се върнем — избързах да кажа аз.

— Бре, ще се върнем! Защо? Ще избираме места, дето снегът не е натрупал, после, като изгазим на високото, ще хванем пътя за Бързина — няма да вървим направо. Ще заобиколим, ама е по-сигурно.

— А от Бързина до наше село сигурно има пъртина — рече Опанджачко. Гарвана само поклати глава мрачно.

Жълтия вървеше напред. Ние се наточихме подире му в индианска нишка. Но колкото и да беше як, и той се уморяваше и напред излизаше друг да пробива пъртина. Аз вървя последен. Стъпвам в дирите на другарите, но снегът пак ми стига до пояс... Трудно ходене. А когато излизах аз пръв да газя, след двадесетина крачки се задъхвах, краката ми омаляваха и аз обръщах глава с жален поглед назад. Сменяваше ме друг. Изпитвах чувството, че не вървим, а стоим все на едно и също място.

Колко бяхме вървели, не знаехме, нямахме часовник. Но ми се стори, че вече се здрачава, мъглата се сгъстява и настъпва нощ.

— Абе да не сме се объркали? — спря се Гарвана. — Ботево остана в ляво, ама къде е Бързина?

Седяхме на почивка. Все по-често сядахме и потта бързо застиваше по гърбовете ни. Жълтия ни вдигаше и напираше, че трябва да бързаме. И сега каза:

— Добре вървим, но да бързаме. Хайде!

И изведнъж всички се зарадвахме, като че бяхме си пристигнали вече у дома: попаднахме на прясна пъртина от шейна. Навярно човек от Бързина беше ходил от селото до гората за дърва. Стори ни се, че сега вървим по-бързо, въпреки че се заваляхме от умората и краката ни се преплитаха в дирята на шейната и конете. Уморяваше ни не само пътят, ами и това еднообразие — голо заснежено поле, малки падинки, храсти и пак сняг, сняг... Отвсякъде си обсаден от мъгла и студ.

— Още малко остана. Ей сега сме в Бързина — ободряваше ни Жълтия. — Стигнем ли там, все едно в село сме си...

Знам, че не е чак толкова „в село сме“, защото имаме още четири-пет километра, но няма какво да влизаме в спор. Работата е, ако замръкнем в полето...

Пред нас на пъртината — куче. Клечи. Сиво, настръхнало като нас от студа. Е, щом има куче, селото е близо вече. Можем да се отпуснем. Но щом наближихме кучето, то дигна глава нагоре и зави проточено и тъжно. Изтръпнахме и се скупчихме заедно — вълк!

— Един вълк, а ние сме шест души! — засмя се Жълтия, но усмивката му беше малко нещо крива. Той отсече една дебела пръчка, а ние си носехме тояги, с които се подпирахме из пътя. Вълкът изчезна.

— Може и да не е вълк — рече Гарвана и поведе напред. Но след малко — ето го страшният вълк пак пред нас на пъртината. Ами сега? Значи, клечи този дявол на пъртината, вие и свиква глутницата. Няма шега в тая работа. Жълтия дигна тоягата си, ние също и се развикахме:

— Ду-у! У-у!

Махахме с тоягите, хвърляхме топки сняг. Вълкът изчезна настрана и клекна на една близка могилка. Да видите как се тича по пъртината надолу! Аз, който едва се влачех отпаднал на опашката, сега пердаших пръв, докато паднах и забих глава в снега. Но никой не ми помогна да стана — сам скочих и краката ме понесоха напред.

Пред нас от мъглата се изгмурна глас на звънче, пръхтене на коне и най-после се показва една шейна с двама пътници, които идваха откъм Бързина. Развикахме се и затичахме към пътниците, сякаш ни беше страх, че те могат да изчезнат. Посочихме им вълка на могилката, който стърчеше там едва видим през мъглата. Единият от пътниците, човек с мрачно лице, небръснат, ни изгледа изпод големия си овчи калпак и както си беше заметнат с опанджака, измъкна от сеното в шейната пушка и затича с гмуцане през снега. Със затаен дъх го следяхме, не отлепвахме очи от него, докато залегна и даде изстрел по хищника. Вълкът изчезна в мъглата. Язык, не можа да го убие!

Като ни се поскараха, че сме тръгнали в такова лошо време сами на път, двамата пътници казаха, че ще чакат на мястото си, докато се спуснем в долчинката, а от там се виждат вече и първите къщи на селото.

— И се не бойте, вълкът няма да се върне.

Не тичахме много по дирята на шейната и скоро чухме кучешки лай и петли да пеят. Но аз вече не ходех, а тътрех крака и потта на челото ми и бузите се смесваше с тайни сълзи.

В Бързина се отбихме в единствената кръчма в селото, не толкова да се стоплим, колкото да си починем. Старият кръчмар също ни се скара:

— Останете да спите тука, па утре заран... Не щете? Тогава ставайте и тръгвайте — нямате много време, макар че пътят е добър до вашето село.

Пъртината беше наистина хубава, но за хора, които имат сили да ходят, а ние едва-едва се кърбалихме. Всеки взе да сяда когато си иска.

— Никой няма да сяда — разсърди се Жълтия. — Аз ще казвам кога да сядаме. Така ще се разстървим.

Спуснахме се вече до каменния мост на нашата река. Селото беше на две крачки — всички знаехме това. Мержелееха се и крайните къщи, чуваше се мучене на говеда, кукуригане на петли. Ах, защо не беше селото ей тука, а е толкова далече!... Вървя с последни сили. Даже нямам вече никакви сили и не знам как вървя. Най-отзад съм. Но тук от никакъв вълк не ме е страх.

Не помня кога съм легнал в снега и съм заспал. Буди ме Опанджачко, раздрусва ме Жълтия. Жълтия ме удря по бузите. Аз се изправям на крака и мисля, че той не трябва да ме бие. Защо ме би?

— Ама събуждай се, че като ти обърша една, ще видиш!

Тръгвам, но отново забивам нос в снега и нищо не помня.

После ми казваха: „Ритаха те като добиче, а ти си се укърцунил, спиш ли, спиш... Та Жълтия и Гарвана поред те носиха на гръб чак до къщи“.

То се знае, вкъщи се дигна голяма олелия.

* * *

Половин век по-късно говорехме веднъж с Жълтия за миналото, ровехме из спомените. Знаех вече какво е „бялата смърт“ и му припомних, как ме бе спасил от замръзване през онова глупаво юношеско пътуване.

— Абе не си спомням, дали съм те носил с Гарвана и дали съм те спасявал, ама нещо помня, че ме ядоса, дето легна в снега и не щеш да станеш, та те нашляпах едно хубаво.

Смахме се от сърце. А аз си мислех: „Как иначе? Нима може да мине нещо за мен без бой?“.

МОРЖУВАНЕ

Знаете ли защо този ден ни се стори топъл? Защото до преди седмица всичко беше покрито със сняг, а сега — чисто небе, слънце и... е, няма да кажа, че е и топло. За топло, не е топло, но не може да се каже, че е и студено. Още има кал, още има вади от топящ се сняг или стопен вече. Същото това слънце и един необикновено топъл вятър олизаха снега. Сега гледам отвъд реката в падинки и ровенини се е спотаил посивял сняг — крие се от слънцето, наднича плахо. Реката пред нас е набъбнала и мътна, тежко влачи с мърморене водите си. Ветрецът, който подухва, е резлив. Но какво от това? Ние да не сме студенокръвни, че да се боим? Къпали сме се и при вятър. Да.

Стоим край реката и спорим кои дървета първи известяват за пристигането на пролетта: дрянът — едно, върбата — две, но кои други?

— Кокичето и кукурякът — цвърчи Опанджачко и заешкият му нос мърда.

— Седни си, слаб! — отсича Гарвана. — Кокичето и кукурякът дървета ли са бе? Главата ти е дървена на теб.

Спорът за пролетта не е случаен. С тоя спор ние искаме да докажем на себе си, че макар да е краят на февруари, пролетта е настъпила. А щом е настъпила — какво? Ами можем да се къпем!

— Гледай какви сме! — мръщи се Гарвана. — Пролетта да не би да настъпва по часовника на директора? Тя веднъж идва по-рано, друг път по-късно... Тая година е подранила. — Той примигва, дигнал глава към слънцето.

Думите на Гарвана са убедителни, защото ние искаме да бъдем убедени. Както винаги устата му е стисната, веждите свити. Сериозен. Но защо се е заловил да ни убеждава, когато ние и тримата — Скърцо, Опанджачко и аз — без друго вече сме решили да се къпем?

— Едни на Йордановден в студовете в Дунава се хвърлят кръст да вадят, е-хеее! Дунава ледове влачи. Понякога целият е заледен и

тогава пробиват дупка в леда и пускат човека във водата да гони тоя глупав кръст...

— Де-де, по-полека! — изръмжа Гарвана. — Посмали малко! Като го бутнат под леда, откъде ще излезе? Нали ще се удави. Седнал да вярва на разни бабини деветини!

— Ама то е за просия... за просия — говори Опанджачко и брадичката му трепери. Ветреецът наистина е тих, ама такъв един резлив, че го усещаш как преминава през теб. — Те хва-нат кръста и тръгват по къщите... Вземат па-ра-рата и пият и се бият... Веднъж в Орехово...

— Я стига си измислял! — кара му се Гарвана и се съблича.

Събличаме се бързо. Под босите ни крака пясъкът е леден, от студения вятър кожата ни веднага пъпчасаха и станаха като на оципани кокошки, подскачаме на едно място и чакаме Гарвана да се събуе. Той пък заплел левия си крак в гащите, подскача на един крак, докато накрая сяда на пясъка, но тутакси подскача на крака, сякаш е седнал на жарава. Зъбите му тракат, но и нашите не стоят мирно.

— Хайде бе, какво се моташ? — сърди се Скърцо и от дългия му нос капе някаква вода.

Трябва да чакаме. Решили сме: ще се строим в една редица и при „три“ хвърляме се — да видим кой пръв. Скърцо трепери (леле, каква върлина е!) и попската песен, която се опитва да пее, излиза накъсана:
— Во-о Йордане-е крещае-ет-ся-а-а.

Гарвана брой, но не стигахме до три. Кой ще търпи на тоя тънък ветреца — четиримата тичахме към реката. Нагазих и нещо като че

преряза краката ми, а отдолу пък пукане се чу. Няма време да мисли човек за такива неща. Хвърлих се в ледената вода: нещо ме задави, дъх не мога да си поема, нито да спра тракането на челюстите си. Хукнах към брега. Накрая онова нещо пак изпука под краката ми и аз се досетих, че навярно е лед, останал по края на брега, зелят от придошлата река. Не стига това, ами се и препънах, та паднах на пясъка. Другите ме изпревариха, обличат се, скачат и аз чувам гласа на Гарвана:

— Скачай, скачай! Ще се затоплим...

Скачат, ама се пообъркаха: вместо гащите, обуват ризите на краката си. Носовите им сини. А моя? Все подсмърчам и не мога да спра челюстите си. Чува се едно постоянно:

— Бррр... Уххх...

По-скоро, по-скоро — квартирата, печката! Това сега ни е мечта: топличко! Когато стигнахме тичешком селото и се втурнахме, без да спираме по улицата, която водеше към нашата квартира, разтревожихме селските кучета. Но и на тях навярно им беше студено, защото само се обадиха, пък се отказаха да ни гонят — по-добре е да се върнеш в топлото леговище. Прехвърчат снежинки, ситни и остри като железни пращинки. Опанджачко нещо вика. Какво бе?

— Ха-хазаинът... да не ни ви-види!

— Който те разбере, капата да си съдере — вика тичешком Гарвана, а от устата му излиза пара на кълбета и мен ме досмешава, защото ще му кажа, че прилича на змей.

Вкъщи никой нищо не разбра. И добре е, че, ако научеше за нашата баня, чичо Тодор щеше да използва всичките си права, дадени му от родителите ни — да се оправя с нас, както намери за добре. А пък ръката му не беше лека...

Никой нищо не разбра, но през нощта Скърцо го втресе. Сутринта го оставихме да лежи в огън под грижите на стрина Рада, а ние затичахме на училище. Аз кашлях така силно и непрекъснато, че още на втория час директорът ме изпъди да си вървя вкъщи и да пия чай. Не беше лошо. Дори се зарадвах: щяхме да си приказваме със Скърцо. Лошото беше само това, че носът ме болеше. Как няма да ме боли, когато течеше, аз го секнех постоянно и той заприлича на чушка.

— И ти ли? — посрещна ме разтревожена стрина Рада. — И теб ли те втресе? Къде сте ходили вчера, та сте настинали така лошо?

Сърдита е хазайката. Право де: не ѝ стигат нейните деца, та сега бере грижи и за нас.

— Никъде не сме ходили — преструвам се на учуден и лъжа като брадат циганин.

А Скърцо не иска да говорим: едно го питам, друго ми отговаря, гори на огън и се унася. На другия ден баща му пристига с колата и си го откара на село. Навярно чичо Тодор му беше телеграфирал, че детето му е болно, и то зле болно.

След две седмици Скърцо вече го нямаше. Бабите тълкуваха посвоему неговата смърт:

— То че е от простуда, от простуда е. Простина момчето. Ама ако си беше стояло тука, вкъщи... Добре, ама баща му като беше рекъл да учи, та да учи момчето! На ти сега една наука.

След година и Опанджачко почина. Плакахме за него. Ами такъв смешен беше, ама приятел, истински. Големите казваха, че от охтика си отишъл от света. От оная, дето набързо мори хората.

Ние с Гарвана дълго кашляхме. Но се закрепихме за живота. Е, вярно, че след време Гарвана храни кръв и цяла година го лекуваха, та оздравя. Стана мъж и половина. И аз си растях като човек. Чак когато бях вече студент, ми се паднаха гладни години и един ден и аз разбрах, че ме е посетила „жълтата гостенка“.

Но това е друга история, не от моржуването.

ГОЛЕМИЯТ СОМ

Нашите реки не са големи. И Сираковска бара и Върба са малки. Големи стават само при големи дъждове, и то за ден-два. Затова, като видях Огоста, ахнах: „Това се казва река! Има да се къпем и да ловим риба...”

— Ей такива сомове имало! — разпери в разтег и двете си ръце Гарвана и черните му големи очи светнаха като на Мамуд Лудия.

Че има, има. Третокласниците разправяха, че в яза на Йоновата воденица някои си хванали сом колкото едно теле. Ех, мале, ние да можем да хванем поне колкото прасе! Че ще идем за риба, ще идем. Но засега се сдържаме да ходим на реката. Когато бащите ни — моят и на Гарвана — ни настаниха на квартира, рекоха на хазаина: „В твои ръце ги предаваме, Тодоре. Ти ще си им наместо баща. Карай им се, бий ги, само да учат. Никакво скиторене!”. И си заминаха. След такива големи пълномоция чичо Тодор влезе в стаята при нас и съвсем строго заповяда:

— Ако искате да си нямате това-онова, без мое разрешение на реката няма да ходите. Можете да се къпете във вира, дето е до пазара, край брода. С водата игра не бива. Разбрахме се, нали?

Строг като баща ми. И погледът му такъв, и лицето му изпечено от жегите, дори и потната му риза като на тато. Няма мърдане. Пък и есента се случи хладна и дъждовита, така че не можеше и да мислим за къпане.

От продължителните дъждове реката се размъти, наедря и излезе от бреговете си. Стана широка и заля цялото пазарище. Тичахме да я гледаме. Сила, стихия! Мътните води носеха кой знае от къде изкъртени дървета, които премятаха с корените нагоре, греди, плетове, корита и дори една купчина сено, върху която стоеше сгушен петел. Беше интересно и страшно да се гледа такава бучаща вода.

На пролетта реката пак набъбна така. Но скоро се прибра в коритото си. Неусетно се появи и слънцето и дойде Гергьовден. Ние си спомнихме от бабите, че на този ден се къпе мечката в реката, което е

знак, че вече и човек може да влиза във водата. Добре ще е да отидем все пак на оня яз, до оная воденица — хем къпане ще има, хем може и риба да наловим. Сомовете били тромави и глупави, току-виж че хванем някой.

Пръв ни подбутна Опанджачко:

— Жега, ей! Като размекнат съм от нея... Скоро ще ни пуснат във ваканция, а ние ще си отидем без къпане...

Опанджачко и Скърцо живееха недалече от нашата квартира, скоро се уговорихме.

Утре по обед, в най-голямата горещина, когато чичо Тодор ще е на работа в полето, ние ще отидем на реката и...

Беше средата на май и необикновено топло. Едва излязохме от Хайредин и гората отсреща зад реката ни посрещна като зелена стена. Полето — същинска зелена черга, изпъстрена с цветя. Дори в пясъка край реката стърчеше на снопчета весела тревица.

От брода тръгнахме надолу покрай реката. Ще търсим оня прочут яз, който бил много дълбок и хубав за къпане. Вървахме и се озъртахме — може пък отнякъде да пъкне чичо Тодор. Тогава какво прайваме? Времето минава, жегата се сипе на главите ни, а язът го няма и няма. Кой знае колко е далече!

— Вижте — спря се Гарвана пред един завой на реката, дето се разкриваше вир с надвесени над него от брега върби и трънки, — това място, а?

Как да не е добро? Скрито място, тъкмо като за нас. Ха се появи отнякъде чичо Тодор, веднага има къде да се мушнем. „Страх лозе пази“ са казали умните хора. Няма какво да крием. Ние и четиримата сме си свои: Опанджачко, Скърцо, Гарвана и аз.

Отначало се къпахме доста, но накрая не устояхме на страстта да половим и риба с ръце.

— Тук непременно има — твърдеше Скърцо, като пукаше по навик ставите на пръстите си, ако не под големите камъни, то в подмолите.

— Такава глупава риба няма — засмя се Гарвана с червен като одран гръб. — Ама като си рекъл, да опитаме.

— Само в корените, в корените на върбите край брега има — пискаше с тънкия си гласец Опанджачко.

Гмуркахме се в подмолите, бъркахме по дупките под големите камъни, опипвахме брега. Нищо.

— Нещо ме удари в корема — подаде глава над водата Скърцо и цръкна две педи водна струя пред себе си. Всички заплувахме към него. Поспорихме дали е бил шаран, клен, или друга риба. Може и сом.

— Тихо! — поема командуването Гарвана, както това става при всички особени случаи. Черен, едър, с малко сърдито мрачно лице, той внушаваше респект не само с външния си вид, но и с това, че беше винаги по-предвидлив от всички ни. И сега каза, че трябва да мълчим, защото рибата не говорела, но чувала. Приехме без възражения това.

— Ще плувате, без да цапате по водата, тихо ще гребете!... Ще заградим това място, да видим.

В широка дъга се приближихме към онуй място, дето рибата беше блъснала в корема Скърцо. Веригата се свива и ние заставаме на една ръка място от човек до човек. Гмуркаме се в дълбокото. Опипваме подмолите и коренищата на брега. Мен малко ме е страх от коренища, но си мълча. Няма да падна ниско в очите на другарите си! Миналата година някой отишъл сам за риба. Гмурнал се тук-там, докато накрая краката му се заплели в едни корени — ни назад, ни напред. Бъхтил се, въртял се човекът, не могъл да се отскубне от тоя капан. Така го и намерили след време, заплетен в коренището, удавен... Е, да, ама може ли да не се гмурна? Само от корените да се пазя...

Под водата напипах някакъв корен. Ръката ми изпълзя по хлъзгавия корен нагоре. Подадох глава над водата, за да си поема въздух, но не пуснах корена. Краката ми ту докосваха брега, ту отскачаха назад и аз ги движех, за да се държа на повърхността. Е, май че ме беше малко страх, но като гледах главите на дружината около мен, окуражавах се. И мен нещо като че ме блъсна в корема. Значи, има риба?

— Удари ме нещо. Вардете! — развиках се.

— Млъкни бе! Какво си се развикал? — изсъска Гарвана.

Осем ръце и толкова крака пазеха рибата да не избяга. Ама как, като нищо не виждаш?!... И Скърцо се гмурна, и Гарвана. Нищо и половина. Свърши. Изтървахме и тая риба. Не ни върви и туй то. А времето не чака нас, тече си. Я да си вървим, да се връщаме, че ако се върне преди нас чичо Тодор... Забързах към едно плитко място, за да

измия ръцете и краката си в по-мъничко вирче. Топла вода, пясък на дъното. А там, в края, в тинята нещо се размърда. Какво ще е пък това? Наведох се и на шега загребах с шепи.

— Сом! Сом! — закрещях като луд и хвърлих на брега едно малко сомче.

Един пъхнал ръка в ръкава на ризата, друг крак в крачола — всички изтичаха. Аз бях грабнал от пясъка кроткото сомче и така го притисках до гърдите си, че почти го бях смачкал. Как да не го стискаш силно, когато се хлъзга дяволското! Сомчето се оказа дълго колкото две попови лъжички, но на нас ни се стори едва ли не малко китче. Скоро пробихме горната устна на сомчето, провряхме връвчица и направихме примка. Редувахме се поред да го носим до селото. А преди да влезем в нашия двор, дадох го на мен да го нося. Полагаше ми се такава чест — в края на краищата аз го бях уловил. Нека ме види хазайката. Нека ме види и Елена и разбере, че и аз мога нещо, а не да се хвали, когато ме надиграва на камъчета.

— Довиждане! — казаха Опанджачко и Скърцо и отминаха.

Влязох тържествено в портичката. Вървя с протегната напред ръка и закачен на показалеца с връвчицата сом. Навярно съм се усмихвал победоносно. Насреща — хазаинът.

— Какво е това?

— Сом. Аз го хванах.

— Къде?

Гарвана ми прави знаци с мърдане на устни и вежди. Не мога да разбера какво ми подсказва.

— Ами... — започнах и засякох. Хрумна ми, че ако кажа къде сме ходили, караницата е неизбежна, пък и нещо друго може да последва. Вместо да вземе сомчето, което му подавах, чичо Тодор пристъпи, хвана ме за китката на ръката и тутакси ме плесна по бузата. Сомчето падна в праха. Той ме остави и се втурна към Гарвана, но заек стига ли се?

— Ти ще ми дойдеш довечера — чух като му се закани чичо Тодор, а аз побързах да вляза в стаята си: ами ако съм пред очите му, както е ядосан, може още един шамар да изям. Оставете това, ами Елена, дъщерята на хазаите, с която седяхме на един чин, стоеше на стълбището и навярно всичко е видяла. Ах, какъв позор за мен! Видяла

е всичко, видяла е. Как ще седим утре на чина заедно? Свършено е с мен. Погуби ме това проклето сомче.

На другия ден стрина Рада беше направила рибена чорба. Сигурно не от онова злощастно сомче. Покани ни да хапнем. Как? Дума да не става! Гарвана успя веднага да се измъкне някъде, а Елена ме хвана за ръка и ме задържа:

— Ако не дойдеш, ще ти се разсърдя. Да го знаеш.

Не исках да се сърдим. Отидох. Но през цялото време си мислех, че всички гледат в мен, в бузата ми, която беше плеснал чичо Тодор.

НЕВИДИМИЯТ ДИМ

Не допускам да се намереше втори човек като него, погълнал толкова много дим и пушек — цели облаци. Помислих си така, но си спомних, че такава е съдбата на всички селски хора. Кадят се, защото навсякъде дето гори огън, пуши: дими край огнището вкъщи, дими край запаления огън на открито във ветровито (и дори не ветровито) време, дими дори печката в стаята през зимата. Беше лапал всякакъв пушек по цвят: бял, черен, син, кафяв... И всички тия пушеци бяха лютивии, изкарваха сълзи от очите. Чудно нещо! Пушеците като че го обичаха и правеха-струваха, насочваха се към него, пълзяха подире му. Седне от едната страна на огнището, те — към него: премести се от друга и си рече, че се е спасил, а то обратно — пак се извиват към него ту сини повесма, ту къдрави облачета. Бягаше от тях, те го сподиряха. А когато биваше студено, нямаше къде да бяга, търпеше ги. Кихаше и кашляше от тях, но ги търпеше. Зло.

Бацината къща, в която беше израснал, имаше долен кат, един полусутерен, и над него — истински етаж. Всъщност животът беше в долния етаж — топъл през зимата, хладен през лятото. Зиме обаче бедата идваше тук от голямата тенекиена печка: два отвора горе и фурничка. Бедата беше, че невинаги поемаше и често пушеше. Редят се да духат, за да се разпали, а тя като че напук — бълва дима в стаята. Разгореше ли се, всички деца скачаха и викаха радостно:

— Локомотивът потегли! Пуф-паф! Пуф-паф!

Като решиха, че вината е в комина — може да е запушен с нещо — стопанинът се качи и го прочисти. Паднаха само сажди. Комин като комин. Не е в него вината.

— А може да е в него — завъртя глава в съмнение един гост. — Ако коминът е нисък, не тегли и тогава пуши...

Стопанинът си помисли, че може там да е причината, но имаше други грижи и отхвърли това. А коминът пушеше, печката повръщаше. Понякога ей от такива дребни неща, които мъчат човека, той не може да се отърве и се изнервя от тях. По едно време решиха, че

повръщането на печката ще е от ветровете. Взеха да следят тях — западният ли духа, или източният... Но и при вятър и без вятър веднъж печката дими, друг път не. И кой знае защо тази проклета печка сякаш чакаше гости да дойдат, че тогава да се прояви.

И сега така стана. Дойде гост от града. За него запалиха печката в горния етаж — в стаята, отредена за гости. На човека трябва да е топличко, чистичко, че да не рече после: „Тю, че селска простотия!“. Когато го повикаха за вечеря, долу в голямата стая, беше задимено. Проветряваха и се чувствуваха неудобно пред госта.

— Все така ли ви пуши печката?

— Невинаги. Напъти е така... — заобяснява домакинът малко смутен. — Добра печка е, но прихватничава...

— Да не са на един комин тая и горната? — запита гостът.

— На един са.

— Затова пуши — отсече гостът със сигурността на знаещ човек. И такъв беше, защото беше инженер. — За всяка печка трябва отделен комин.

„Втасах сега комин да правя, когато имам сто други работи на главата“ — помисли си домакинът, но гласно рече:

— На времето строиха майстори, уж специалисти, ама види се не са разбирали много... Сега нашата ще излезе като в народната приказка: „Развали къща, направи комин!“.

Посмяха се. Домакинът вече реши в себе си, че няма да прави нов комин. Колко гости идват! Не често през зимата, в студа. Пък и с мангал може да се затопли стаицата, малка е.

Върна се в коледна ваканция синът — ученик в трети клас в прогимназията в недалечно село. Когато заяви, че иска да спи горе, защото искал да си чете нещо, а долу, в голямата стая е шумно, родителите му приеха това за основателно. Долу останалите братя и сестри не само шумяха, но се и поскарваха и посчепкваха, та понякога се вдигаше голяма суматоха. Освен това сега в стаята долу имаше и малки пиленца, внесени заедно с квачката на топло. Каква ти тишина!

— Но горе е студено — рече майка му. — Печката не може да гори добре.

— Няма да замръзна и без огън — разхрабри се той.

— Без огън не може — нареди бащата. — Майка ти ще внесе един гювеч въглени...

Майката внесе нащърбения стар гювеч, изхвърлен от първоначалната си употреба и сега служещ за жарница. Въглените в него, наринати от печката долу, още светукаха. Въздухът в стаята омекна.

Синът се съблече и легна в леглото да почете. Майка му донесе още една лопата разжарени въглища. Но той не чете много, не така, както се беше заканил. Доспа му се скоро. Даже почувствува леко главоболие и угаси лампата.

Трябва да беше много рано сутринта, когато се събуди. Главата му тежеше и беше замаяна. Усети се в някакъв унес и не можеше да разбере — буден ли е, или още спи. Усети само, че му е лошо, че му се гади. И отново се унесе в някаква замаяност. Потъваше в забрава, идваше на себе си, за да се унесе отново.

През шумящите си уши дочуваше някакви боботеци непознати гласове. А може би това не бяха никакви гласове, а той просто сънуваше? Искаше да се събуди напълно, да стане, а сили не му достигаха за това.

... Усети като че някакви ръце го носят. Какво е това. Какво става наистина? Напрягаше се, а нищо не можеше да проумее. А гласовете като че се увеличаваха, засилваха се и повтаряха все едно и също нещо:

— Навън, навън...

Каква е тая дума? Защо се е втълпила в главата му?

Всичко стана ясно после, когато се свести. Разбра, че лежи на терасата, завит с големия дядовски овчи кожух. Малко по малко звънтенето в ушите му стихна, на главата му поолекна.

Заслуша се и се чудеше чий е този глас, който говореше: познат глас, а на, не може да се досети чий е. И защо лежи тук, а?

— ... То пак е като пушек, като дим — обясняваше гласът. — Но се казва газ. Невидим дим — от недогорелите въглища...

Студено е, а той се изпоти от мъка, че не може да познае гласа на говорещия. Надигна се и трепна: то била неговата учителка Петрова, дето го бе учила в трето и четвърто отделение! Седна, загъна се добре с кожуха и отговори на усмивката на учителката с усмивка.

— Сега си по-добре, нали? Мина всичко — говореше тя и го милваше с познатия кротък поглед, от което той се и натъжи, и зарадва. — Лекарството в такива случаи е чистият въздух — изнасяй човека

навън!... Чух снощи, че си дошъл във ваканция. Рекох да се отбия да те видя. Раничко. Ще затича насам-натам из селото да види приятели, та аз да го сваря на полога, както се казва... И дойдох. И добре направих... Не вярвам да си ме посрамил в училището, а?

Как така ще я посрами? Той се учи добре.

— А за въглеокиса си забравил.

— Знаех, ама не се сетих, а и мама забравила да сложи някакво желязно парче в жарницата.

Кой, мислите, беше този ученик? Дали не бях аз?

ЦВЕТЪТ ЗНАЧИ НЕЩО

Помня, че отначало беше така. Играем на улицата и някой току извика, като че го е парнал въглен:

— Иде-е! Тичайте, бай Гидо идва!

Знаехме го — бай Гидо тепавичарят. Идва отнякъде, от някакъв далечен и непознат свят с колата, натоварена с обработени дебели шаяци, ще вземе нови дебели комати димии и все така ще изчезне в оная тайнственост, по която ни боляха вече сърцата.

Ще го посрещнем и ще придружим колата му, докато спре на площада или у дядо Иван Хлебара. Които са дали по-рано да им валя шаяци, идват сега и си ги вземат. Ние се врем из краката на хората. Много е интересно: аршин, торба с дъсчици, на които бай Гидо прави някакви чудати резки с ножа и по дължина сцепва дъсчицата — на ти на теб едното парче, а другото ще го вържем за топа с грубия плат. По-късно, когато ще сричам „Преди убо словене...“ на Черноризец Храбър, ще разбере какво е рабош, но сега ние се мотаем из краката на хората, които идват да си получат шаяците и ония, които носят нови димии и олеви. Новите бай Гидо ще натовари и ще ги откара там, в планината, дето ще ги тепа и валя.

От баща ми знам, че бай Гидо живее в планината. Трябва там да е много интересно.

— При тях не расте жито и кукуруз като при нас — обяснява ми тато. — При тях има гора и вода. Гидо има тепавица. Ние му даваме да ни обработи вълнените платове в тепавицата си, срещу това той получава за децата си жито и кукуруз...

Знам още: тепавицата, или валявицата, е нещо като воденица. А кой не е виждал воденица и не е слушал как пее кречеталото! Но тепавицата няма воденичен камък, ами някакви дървени чукове, малици, които удрят по изтъкания на стана от жените дебел плат, по който шурти вода, така че платът става мек, по-добър, за да могат да си шият мъжете по-хубави потури, а жените сукмани.

Но някак незабелязано бай Гидо взе да се явява по-рядко и накрая изчезна съвсем. Ние го забравихме. Както незабелязано се бяха появили в селото и повече хора с панталони или такива гащи — нещо средно между потури и панталони. Намаляха и калпаците по главите — появиха се каскети. Като че само чергите се съпротивляваха повече — все такива шарени, та греят като нацъфтяла ливада под грейнало слънце. Само че хората се „дигнаха нависоко“, както казваше баба: не спяха или малцина останаха да спят върху рогозки и козаци на земята, а си направиха одри, на одрите туриха сламеници.

— Пограждани се народът, отиде нависоко — смееха се възрастните, но и те не спяха на земята, а нависочко, макар да се завиваха с черги.

Не видяхме кога започна да настъпва краят и на чергите.

Изтъче някоя жена черга, па рече на съседката:

— Децата гледат едно от друго. Видели одеяла, не щат вече черги. Ще дам тая на бреничанина — хем да я поовалят, хем да я боядисат, та да стане одеяло...

— Па хубаво е! — отвръща съседката. — Видох една в Койнаре, ама като изтъкала от бяла вълна едни черги, па като ги оваляли и боядисали в Бреница с разни бои — за едната хубост станали! И аз съм решила да изтъка...

И мама изтъка две такива бели дебели черги, определени за одеяла. Зачакахме бояджията от Бреница. Мама току се ядосва:

— Защо не иде оня?

— Е, ще дойде. Не е само нашето село. Сега всички искат да си правят одеяла... Само кой знае — изказа съмнение тато — дали имат добри бои. Преди войната имаше хубави бои, ама сега светът още не може да се оправи, та надали на хората е до бои...

— Добри-лоши — все едно. Само черги да не са — примирява се мама. — Че децата гледат — хората имат, па ние...

Най-после бреничанинът пристигна: едър, пълен мъж. Би му приличала повече мотика или коса, а той — аршин или метър държи в ръка. Каскетът му на тила тикнат, лицето му — червено, усмихнато и едрите му зъби лъцят.

— Може — казва той на тато. Не съм чул за какво са говорили. — Само тия две одеяла ли, Велко?

— Две. Няма вълна за повече. А какви бои имате?

— Всякакви бе. Казвай какъв цвят искаш! Ти по-добре да питаш жената, че сетне да нямате разпавии — смее се той и коремът му се друса.

— Разпавиите са едно на ръка — смее се и тато. — Мигар има някъде по света жена да не гълчи и мъж да не мълчи? Да не би в Бреница да не е така?

— Ха-ха-ха! — друса се едрият мъж.

Мама изнася едно високо зелено шише с ракия и две малки стъклени чашки. Двамата мъже седат на новата пейка до гривицата. Шишето и чашите са на едно трикрако столче до тях. Бреничанинът смазва с голямата си лапа една глава лук и хруска сладко-сладко. Чукат се и приказват мъжете. А тато изведнъж дума:

— Абе ти ял ли си? Да не си гладен?

— Ял съм, обядвах, не съм гладен, но лучецът така... за мезе.

— Ама кажи бе, човек! Детето ще изнесе нещо да хапнеш.

Отказва. Говорят нещо, което не разбирам. После пак за цветовете на одеялата почват.

Тато казва с махане на ръка:

— Абе карай там, само бели да не са. Мигар има значение?

— Не е то така, има — тръска глава и бърше потта от лицето си гостенинът. Голяма жегата е. Листата на кукуруза в градината са се усукали. Клоните на дърветата като че са увиснали надолу, отпуснати като хората от жегата. Дори врабците, тия вечно неспокойни малки гадинки, и те са се умирили. Кокошките се мяркат по двора с отпуснати криле и раззинати човки. Неприятно бръмчат хапливи мухи и мъжете от време на време ги пъдят със замахване на ръце. Мен ме хапят по босите крака, но дигам ту единия, ту другия крак и ги пъдя.

— Аз бих рекъл едното да е червено — казва тато и гледа бреничанина.

Оня клати глава като кон на жегата и пак трие лицето си.

— Не, повече не ща — отбутва той ръката на тато, надвесена с шишето над чашката. — Имам да обикалям още половин село... Та казваш червен? А?

— Червен.

— Ами какъв червен? — подпитва бреничанинът. — Има разни: по-така блед или по-тъмен? — смига той и се смее с цяла уста.

— Само винен, божурен! — отсича тато.

— Добре. Разбрах. А аз рекох си, ще искаш едното червено, а другото оранжево... Единен фронт, а?

— Бе то нататък върви работата — казва тато, поглежда ме, че стърча край тях и слушам и навярно затова казва: — Я изтичай у баба си и питай имат ли нещо за боядисване и се върни да кажеш!

Затичах. Искях час по-скоро да се върна, за да чуя какво си приказват за цветовете тато и бреничанинът, но когато се върнах, на пейката нямаше никой. Не можах да разбера всичко за цветовете.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.